

İZMİR
8 MART 2020

EGE 1. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE TAKVİMİ

Özetlerin gönderileceği son tarih: 2 Mart 2020
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 8 Mart 2020
Kongre kitabı yayın tarihi: 10 Nisan 2020

Ayrıntılı Bilgi İçin: www.egekongresi.org

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EDİTÖRLER:

DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY

AMANEH MANAFİDİZAJİ

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ TAM METİN KİTABI

EGE ZİRVESİ
EGE 1. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
8 MART 2020
İZMİR

EDİTÖRLER:

DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
AMANEH MANAFİDİZAJI

UBAK YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

egekongresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

[https:// www.egekongresi.org](https://www.egekongresi.org)

Bu kitabın tüm hakları UBAK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

UBAK Publications – 2020 ©

Yayın Tarihi : 20 .03.2020

ISBN: 978-605-80174-8-1

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

EGE ZİRVESİ
EGE 1. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

8 MART 2020
İZMİR

DÜZENLEYEN KURUMLAR

UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi
Derneği

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Kongre Başkanı: Doç. Dr. Dinara Fardieva
Düzenleme Kurulu Başkanı: Dr. Gültekin Gürçay
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Reyhan Nuran Varışlı Gülmen
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Leman Kuzu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Euroasia Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi Yayınevi Editörlüğü
Genel Koordinatör: Amaneh Manafidizaji

YABANCI KONUŞMACILAR

Galymzhan Tazhibayev Kuanishbekuly (L.N. Gunilov Avrasya Milli Üniversitesi)- Kazakistan
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Baki Avrasiya Universiteti BAAU) -Azerbaycan
Гюнель Малик Гызы Гасымова (Азербайджанский Медицинский Университет) – Azerbaijan
Asst. Prof. Dr. Hazim Abed Mohammed Al-Jewaree (Alkitab Universit, Kirkuk) –Iraq
Mohamed Mohamedelhassan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)– Sudan
Mehdi Meskini Heydarlou (Osmangazi Üniversitesi)- İran
Asst. Prof. Karol Bieniek (Pedagogical University, Cracow) Poland
Khorram Manafidizaji (Tabriz İslam Sanatlar Üniversitesi) İran

KONGRE DİLLERİ

TÜRKÇE (Tüm Lehçeleri) - İNGİLİZCE - RUSÇA - FARŞÇA - ÇİNCE - ARAPÇA

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER

Ürdün Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV

Ufa State Petroleum Technological
University

Doç. Dr. Abbas GHAFARI

Tebriz Üniversitesi

Dr. Lale Sariye AKAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ariz Avaz GOZALOV

Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL

Kültür Üniversitesi

Dr. Ahmet GÜMÜŞ

İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZI

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA

Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA

Özbekistan Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Nurhan AYDIN

Kafkas Üniversitesi

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU

Başkent Üniversitesi

Dr. Mehmet Fırat BARAN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA

K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge
Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO

Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev

Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel

Ghardaia Üniversitesi

Doç. Dr. Tüba KARAHİSAR

Doç Dr. Mehmet KAYA

Dicle Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU

Ardahan Üniversitesi

Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ

Atatürk Üniversitesi

Sonali MALHOTRA

Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI

Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMİR

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ

Munzur Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA

Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Doç. Dr. Işık SEZEN

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel SİLİCİ

Erciyes Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA

Dosmukhamedov Atyrau Devlet

Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE

Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN

Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA

Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ

Urumiye Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG

Wuhan Üniversitesi

KONGRE PROGRAMI

NOT:

- Kongre Merkezinin Kuralları Gereğince Kongre Alanına Sadece Sunum Yapacak Kişi Alınabilecektir. Refakatçi Veya Dinleyici Olması Durumunda Önceden Dinleyici Ücreti Yatırılması Gerekmecektir.
- Oturum Başlamadan Önce Tüm Katılımcıların Sunum Salonunda Bulunmaları Gerekmecektir . Oturum Başladıktan Sonra Kimse Salona Alınmayacaktır.kongre Katılım Sertifikaları, Tüm Katılımcıların Sunumları Bitince Verilecektir.
- Kayıt İşlemleri Oturum Saati Başlamadan En Az 30 Dakika Önce Yapılacaktır
- Sunum Süresi Her Bildiri İçin 10 Dakikadır.

EGE ZİRVESİ
2. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
2. ULUSLARARASI UYGULAMALI BİLİMLER KONGRESİ
8 MART 2020
İZMİR

8 MART 2020

Salon1 Oturum 1: 9:00 -11:30	Salon 1 Oturum 2: 11:45 - 13:15
OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Fethi DEMİR	OTURUM BAŞKANI: Dr. NURAY GÜREL-POLAT
Doç. Dr. Fethi DEMİR Bir Yeraltı Anlatısı Olarak Murat S. Arslantürk'ün Konsomatris/Dellek Romanı	Dr. NURAY GÜREL-POLAT Prof. Dr. NÜKHET TÜZÜNER TUNÇAY Hodgkin Dışı Lenfomaların, Hodgkin Hastalığı Ve Reaktif Hiperplazide Hücre Siklusu Ve DNA Analizinin Flow Sitometri İle Değerlendirilmesi
Doç. Dr. Fethi DEMİR Tür Kuramı Bağlamında Yeraltı Edebiyatının Dönüşümü	DR. ÖĞR. ÜYESİ ORHAN BALTA ARŞ. GÖR. DR. UTKAN SOBAY Suprakondiler Humerus Kırığı Tanısıyla Opere Edilen Hastalarda Postoperatif Eklem Hareket Açıklığının Değerlendirilmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYBERK BOSTAN SARIOĞLAN DOÇ. DR. GAMZE DOLU MÜMİNE ADIYAMAN Türkiye'de 2007-2019 Yılları Arasında Araştırma-Sorgulamaya Dayalı Öğrenme	DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET BURTAÇ EREN ARŞ. GÖR. DR. UTKAN SOBAY

Yaklaşımına İlişkin Fen Eğitiminde Yapılan Çalışmaların İncelenmesi	Yoğun Bakım Yatışı Gerçekleştirilen Ortopedi Hastalarında Ateş Ve Oksijen Desteği Gereksinimi Erken Ölümün Bir Belirtici Olabilir Mi?
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYBERK BOSTAN SARIOĞLAN DOÇ. DR. GAMZE DOLU MERVE MADENCİ Ortaokul Fen Bilimleri Ders Kitabındaki Etkinliklerin Öğretim Programına Uygunluğunun Değerlendirilmesi	Гюнель МАЛИК ГЫЗЫ ГАСЫМОВА ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ЛЯМБЛИОЗА У БЕРЕМЕННЫХ
DR. BAHADIR GÜLDEN Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretenlerin Öğrenme Süreçlerine Yönelik Görüşleri (Piktes Projesi Örneği)	MEHDİ MESKİNİ HEYDARLOU DR.Öğr. Gör. BASHAR IBRAHİM Acinetobacterlere Güncel Mikrobiyolojik Ve Epidemiyolojik Bakış
DR. BAHADIR GÜLDEN DR. ÖĞR. ÜYESİ BAYRAM ÇETİNKAYA Kök Değerler Bakımından Yavuz Bahadıroğlu'nun Çocuk Romanları Ve Hikâyeleri	DR. ÖĞR. ÜYESİ TAHİR ÖZTÜRK ARŞ. GÖR. DR. METE GEDİKBAŞ Nadir Görülen Bir Olgu: Femoral Kataterizasyon Sonrasında Gelişen Üst Ekstremitede Akut Kompartman Sendromu
Y.L. ÖĞRENCİSİ, DİLAYDA TUĞRUL DOÇ. DR. ASLI AVCI AKÇALI Sosyal Bilgiler Eğitiminde İnsan Hakları, Yurttaşlık Ve Demokrasi Konusunda Yapılan Araştırmalar	ARŞ. GÖR. DR. METE GEDİKBAŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ TAHİR ÖZTÜRK Femur Diafiz Kırıklarında Traksiyon Masası Kullanılmadan Supin Pozisyonundaki Cerrahi Sonuçlarımız
ÖĞR. GÖR. DERYA DOĞAN Kalyanamkara Ve Papamkara Hikayesinin Birleşik Fiil Örgüsü	MURAT ALAY AYŞEGÜL SAKİN Gestasyonel Diyabetli Kadınlarda Ortalama Trombosit Hacimlerinin Değerlendirilmesi
Ress. Asst. Dr. TUTKU BAŞÖZ The Role Of Imagery Capacity In Predicting EFL Learners' Ideal L2 Self And L2 Motivation	DR. HİLAL KILINÇ Isolation and Characterization of Scabiosa atropurpurea
PROJE ASİSTANI MURAT SEL Felsefi Antropoloji Ve Türkiye'de Felsefi Antropolojinin Uyanışı	ARŞ. GÖR. KEMAL BAŞ Kimyasal Biyolojik Radyolojik Nükleer (KBRN) Olaylara Müdahalede Temel Kurallar Ve Dekontaminasyon

Galymzhan TAZHIBAYEV KUANISHBEKULY ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЯ ЕРКІНДІГІНІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ НЕЗІГДЕМЕСІ		
DR. EREN YILDIZ SAVAS The Accuracy Of Financial Ratios For Better Investment Decisions For North American Oil And Gas Companies		
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEÇİL ÖZDEMİR METLİOĞLU İnşaat Odaklı Ekonomik Birikim Modeli Olarak İzmir Kentsel Dönüşüm Proje Örnekleri		
ÖĞR. GÖR. DR., EMİNE TÜRKAN AYVAZ GÜVEN Avrupa Birliği'ndeki Kültürel Yatırımların Ekonomik Büyümeleri Üzerindeki Etkileri		
Dr. Öğretim Üyesi Erdost TORUN Arş. Gör. Cengiz Çağrı KABAKCI Bist 100 İşlem Hacmi Ve Fiyat Volatilitesi Arasındaki Dinamik Nedensellik İlişkisinin Araştırılması		
DR. ÖĞR. ÜYESİ. MAHMUT İNAN 4749 Sayılı Kamu Finansmanı Ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un Kamu Borçlanma Düzeyine Etkileri		
Asst. Prof. Karol BIENIEK Turkey`s Shifting Role In The Middle East		
AMANEH MANAFİDİZAJİ & KHORRAM MANAFİDİZAJİ Sorkun Köyü Çömlekçiliği Ve Üretim Üzerine Kişisel Değerlendirmeler		

Salon1 Oturum 3: 13:30 - 15:45	Salon 1 Oturum 4: 16:00 - 17:30
OTURUM BAŞKANI: DR. NURAN VARIŞLI	OTURUM BAŞKANI: PROF.DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK
MARAL ASLAN PROF. DR. AYŞE TEKEL Topluluk Bahçelerinin Sosyal Sermaye Oluşturmadaki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme	MEHMET SEYREK PROF. DR. CEVRİYE GENCER Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Veri Madenciliği İle Analizi: Türkiye Uygulaması
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, ELİF TEK Futbol Kulüplerinde Markalaşma (Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi Örneği)	ÖĞR. GÖR. DR., MERT SOYSAL Çevre Kirleticilerinin Analiz Yöntemleri
DR. GÖZDE ÖZELCE Bauman'ın Gözüyle Holocaust: Modernlik Projesinin Bir İflası Mı?	DR. ÖĞR. ÜY. BARIŞ ÖZKUL İNŞ. YÜK. MÜH. EZGİ GÜLGEÇ Balıkesir Üniversitesi Meslek Yüksekokulu D Blok Binası Deprem Performans Karşılaştırması
DR. GÖZDE ÖZELCE Muslim Women Leaders In Four Continent: Re-Reading Islam In Terms Of Women's Right And Feminism.	DR. GÖKHAN TÜRKER PROF.DR. H. HÜSEYİN ÖZTÜRK PROF. DR. A. MUSA BOZDOĞAN Biyogazdan Elektrik Ve Isı Enerji Üretiminin Çevresel Katkılarının Değerlendirilmesi
YL. ÖĞRENCİSİ, OĞUZ YÜCAAKTAŞ YL. ÖĞRENCİSİ, ELİF TEK Postmodern Tüketim Çerçevesinde İnternet Yayıncılığı	ZİR.YÜK.MÜH. KAZIM TURGUT PROF.DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK Açıkta Domatas Üretimi İçin Mekanizasyon Uygulamalarında Enerji Tüketimi Ve Sera Gazı Salımları
ARŞ. GÖR. , GÜLNİHAN AVCI KAYA YL ÖĞRENCİSİ, MÜBERRA HATUN BURAK Kadına Karşı Ve Ev İçi Şiddetle Mücadelede Mihenk Taşı: İstanbul Sözleşmesi	HARİTA MÜHENDİSİ MERVE ÇIRACI PROF. DR. ÖZŞEN ÇORUMLUOĞLU ARŞ. GÖR. ELİF AKYEL Uzaktan Algılama Ve CBS Yardımıyla Konya Bölgesi Çok Kriterli Düden Duyarlılık Analizi

Y L. ÖĞRENCİSİ, MÜBERRA HATUN BURAK DR. ÖGR. ÜYESİ, ERGİN ULUSOY		
Ataerkinin Uzmanlaşmış Ve Cilalanmış Şiddet Pratiği: Devletin Kadına Yönelik Politikaları		
ERCAN ŞAMLIOĞLU		ARŞ. GÖR. ELİF AKYEL ARŞ. GÖR. HÜSEYİN DEMİR PROF. DR. ÖZŞEN ÇORUMLUOĞLU
Bir Kamu Hizmeti Olarak Sosyal Güvenlik Hakkı		Sağlık Sisteminde Finansal Performans Ölçümü İçin CBS Kullanımı: Adsm'ler Üzerine Bir Araştırma
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ UMUT YANARDAĞ		Asst. Prof. Dr. Hazim Abed Mohammed Al-Jewaree
Ekolojik Mültecilik ve Sosyal Çalışma		AN EXPERIMENTAL STUDY THE EFFECTS OF HYDRAULIC DIAMETER (DH) TO THE FINS HEAT TRANSFER PERFORMANCE BY FORCED WATER SYSTEM
PROJE ASİSTANI MÜGE KUŞ		آمنه منافى ديزجى
Husserl'in Doğalcılık Eleştirisi Işığında: Günümüzün Pozitif Bilimleri İnsanlığı Yok Eder Mi?		استفاده از شیشه های رنگی در اسی ها وتأثیر ان بر نور ورودی به داخل ظنبی ها
ÖGR. GÖR. DR., ESİN ZENGİN TAŞ PSİKOLOG, FATMA DİLEK ŞEKER		ASST. PROF. KÜBRA ÇINAR DEMİR
İntihar Öyküsü Olan Erkek Hükümlülerde Madde Kötüye Kullanım Geçmişinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi		Electrochemical Impedance Spectroscopy Analysis Of ZnS Thin Films
DR. NURAN VARİŞLİ		Mohamed Mohamedelhassan
Reklam Kampanyalarında Cinsiyet Ayrımcılığının Değerlendirilmesi		BIODIESEL PRODUCTION USING VARIOUS HETEROGENEOUS CATALYSTS
ÖGR. GÖR. DR. FATMA SÖNMEZ ÇAKIR		
Riske Maruz Değer (Rmd) Ve Geriye Dönük Testler		
DR. TULAY GENCER		
Doğan Avcıoğlu'nun Gözünden Bir Darbenin Anatomisi: 31 Mart		

DR. TÜLAY GENCER		
Hatıralarda İnönü İmgesi		
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova		
Sovyetleşme Ve Azerbaycan Topraklarının Ermenistan'a Veilmesi		
Süreci: Eşekmeydan Otlak Alanı (1923- 1930)		

YABANCI KONUŞMACILAR

Galymzhan Tazhibayev Kuanishbekuly (L.N.Gunilov Avrasya Milli Üniversitesi)- Kazakistan

Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Baki Avrasiya Universiteti BAAU) -Azerbaycan

Tamar Beridze (Batumi Devlet Üniversitesi) – Gürcistan

Гюнелъ Малик Гызы Гасымова (Азербайджанский Медицинский Университет) – Azerbaycan

Asst. Prof. Dr. Hazim Abed Mohammed Al-Jewaree (Alkitab University,Kirkuk) –Iraq

Mohamed Mohamedelhassan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi) – Sudan

MEHDİ MESKİNİ HEYDARLOU (Osmangazi Üniversitesi)İran

آمنه منافى ديزجى : دانشگاه هنر اسلامى تبريز – ايران

İÇİNDEKİLER
KONGRE KÜNYESİ
BİLİM VE DANIŞMA KURULU
KONGRE PROGRAMI
İÇİNDEKİLER

SÖZLÜ SUNULMUŞ BİLDİRİ TAM METİNLERİ

Ayberk BOSTAN SARIOĞLAN & Gamze DOLU & Mümine ADIYAMAN
TÜRKİYE’DE 2007-2019 YILLARI ARASINDA ARAŞTIRMA-SORGULAMAYA DAYALI
ÖĞRENME YAKLAŞIMINA İLİŞKİN FEN EĞİTİMİNDE YAPILAN ÇALIŞMALARIN
İNCELENMESİ
Sayfa 1- 13

Ayberk BOSTAN SARIOĞLAN & Gamze DOLU & Merve MADENCİ
ORTAOKUL FEN BİLİMLERİ DERS KİTABINDAKİ ETKİNLİKLERİN ÖĞRETİM
PROGRAMINA UYGUNLUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ
Sayfa 14 – 30

Dilayda TUĞRUL & Aslı AVCI AKÇALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNDE İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ
KONUSUNDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR
Sayfa 31- 38

Tutku BAŞÖZ
THE ROLE OF IMAGERY CAPACITY IN PREDICTING EFL LEARNERS’
IDEAL L2 SELF AND L2 MOTIVATION
Sayfa 39 - 51

Murat SEL
FELSEFİ ANTROPOLOJİ VE TÜRKİYE’DE FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN UYANIŞI
Sayfa 52 – 59

Seçil ÖZDEMİR METLİOĞLU
İNŞAAT ODAKLI EKONOMİK BİRİKİM MODELİ OLARAK İZMİR KENTSEL DÖNÜŞÜM
PROJE ÖRNEKLERİ
Sayfa 60 – 64

Mahmut İNAN
4749 SAYILI KAMU FİNANSMANI VE BORÇ YÖNETİMİNİN DÜZENLENMESİ HAKKINDA
KANUN’UN KAMU BORÇLANMA DÜZEYİNE ETKİLERİ
Sayfa 65 – 83

Maral ASLAN & Ayşe TEKEL
TOPLULUK BAHÇELERİNİN SOSYAL SERMAYE OLUŞTURMADA Kİ ROLÜ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME
Sayfa 84 – 91

Erdost TORUN & Cengiz Çağrı KABAKCI

BİST 100 İŞLEM HACMİ VE FİYAT VOLATİLİTESİ ARASINDAKİ DİNAMİK NEDENSELLİK
İLİŞKİSİNİN ARAŞTIRILMASI
Sayfa 92 – 102

Elif TEK

FUTBOL KULÜPLERİNDE MARKALAŞMA (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM
FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ)
Sayfa 103 – 116

Oğuz YÜCAAKTAŞ & Elif TEK

POSTMODERN TÜKETİM ÇERÇEVESİNDE İNTERNET YAYINCILIĞI
Sayfa 117 - 123

Umut YANARDAĞ

EKOLOJİK MÜLTECİLİK VE SOSYAL ÇALIŞMA
Sayfa 124 - 134

MÜGE KUŞ

HUSSERL'İN DOĞALCILIK ELEŞTİRİSİ IŞIĞINDA: GÜNÜMÜZÜN POZİTİF BİLİMLERİ
İNSANLIĞI YOK EDER Mİ?
Sayfa 135 – 150

Nuran VARIŞLI

REKLAM KAMPANYALARINDA CİNSİYET AYRIMCILIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Sayfa 151 – 159

Fatma SÖNMEZ ÇAKIR

RİSKE MARUZ DEĞER (RMD) VE GERİYE DÖNÜK TESTLER
Sayfa 160 – 168

İZMİR
8 MART 2020

Türkiye’de 2007-2019 Yılları Arasında Araştırma-Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Fen Eğitiminde Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Ayberk BOSTAN SARIOĞLAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi

Gamze DOLU²

²Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi

Mümine ADIYAMAN³

³Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi

Özet

Bu çalışma, 2007-2019 yılları arasında, araştırma-sorgulamaya dayalı öğrenme (ASDÖ) yaklaşımıyla Fen Bilimleri eğitiminin kimya alanında yapılmış yayınları çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, ASDÖ ile ilgili 25 makale, 14 yüksek lisans tezi ve 11 doktora tezi olmak üzere toplam 50 yayın kullanılmıştır. Çalışmada, doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. İncelenen bilimsel çalışmaların, yayın türü, araştırma yöntemi, örneklem grubu, veri toplama araçlarının türü, yayınlanma yılları ve sorgulama türlerine göre analizi yapılmıştır. Bu yönüyle de ASDÖ ile ilgili on iki yıllık süreçte nasıl bir durum izlediğini ortaya koyarak alan yazına önemli katkılar sağlayacak bir çalışmadır. Çalışma sonuçları, gelecekteki uygulama ve araştırmalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; araştırma- sorgulamaya dayalı fen eğitimi alanında yapılan çalışmalarda genel olarak nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla tercih edildiği, makale türündeki yayınların yüksek lisans ve doktora tezlerine oranla daha fazla olduğu, en fazla örneklem grubunun ortaokul öğrencilerinin olduğu ve en fazla kullanılan ölçme aracının “başarı testi” olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına yönelik gelecek araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Fen eğitimi, Araştırma- sorgulamaya dayalı öğrenme, doküman inceleme

1. Giriş

Öğrenmenin temeli bireyin çevresinde kazanmış olduğu bilgi, beceri, tutum ve değerlerle atılır (Büyükkaragöz & Çivi, 1997). Yaşantı, bireyin çevresiyle kurduğu etkileşim ile gerçekleşiyorsa öğrenmenin de bunun bir sonucu olarak oluştuğu söylenebilir (Küçükahmet, 1997). Öğrenmenin en temel koşulu eğitimidir. Eğitim ilk olarak ailede başlar daha sonra arkadaşlar arasında, okulda, sinemada, televizyonda yani sosyal hayatın içinde şekillenerek devam eder (Erden & Akman, 1995). Günümüzde eğitim sistemlerinin temel amaçları arasında, bilim ve teknolojiye katkı sağlama, öğrencilerin yakalayabilmek sayılmaktadır. Bu nedenle de ülkemizde, temel eğitim alan öğrencilerin hem manevi, milli ve evrensel değerlere sahip hem sosyal hem de akademik yönden başarılı bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bireylerin farkındalık düzeyini artırıp farklı görüşlere saygı duyabilecek, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilecek şekilde yetiştirilmesi gerekmektedir (MEB, 2018). Eğitim sistemlerinin de bu değişimlere ayak uydurabilmesi için yenilenmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. 2013 yılında Fen Bilimleri dersleri öğretim programı kademeli olarak uygulamaya konmaya başlanmıştır. Bu

programda tüm öğrencileri fen okuryazarı olarak yetiştirmek amaçlanmıştır (MEB, 2013). Fen okuryazarı birey, eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi, iş birliği ve etkili iletişim kurma gibi becerilere sahip bireydir. Ayrıca bu programda derslerde araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımı esas alınmıştır (MEB, 2013). Araştırma-sorgulamaya dayalı yaklaşımda, öğrenciler kendi öğrenmelerinden sorumludur ve ne zaman ne yapacağına kendileri karar vererek uygulamaya geçerler (Tatar & Kuru, 2009).

2018 yılı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda kuram ve uygulamalarla ilgili bütüncül bir görüş benimsenmiştir. Öğrenmenin anlamlı ve kalıcı olması için, öğrencinin kendi öğrenmesinden sorumlu, öğrenme-öğretme sürecine aktif katılması aynı zamanda iş birliğine dayalı öğrenmenin sağlanması için sınıf/okul içi, laboratuvar ve okul dışı öğrenme ortamlarının araştırma-sorgulamaya uygun olarak tasarlanması gerekliliğinden bahsedilmiştir (MEB, 2018).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Araştırma Konseyi (National Research Council, NRC) 1996 ve 2000 yıllarında araştırma-sorgulamaya dayalı öğrenme (ASDÖ) yaklaşımının, tek bir yaklaşımdan oluşmadığını, öğrencilerin anlama ve yeteneklerini geliştirmek için birçok farklı stratejinin kullanılabilmesine de olanak sağladığını ifade etmektedir.

NRC (2000), ASDÖ yaklaşımının;

- Merak uyandırıcı sorularla, öğrencinin motive olmasını sağlama,
- Ön açıklama ile hipotezlerin verilmesi,
- Hipotezlerin kanıtlanmasına yönelik çalışmalara karar verilmesi,
- Gözlem yapılarak veri toplanması ve açıklama yapılması,
- Her öğrenci grubunun kendi açıklamasını değerlendirmesi,
- Sonuçların test edilmesi

gibi bileşenlere sahip olduğunu belirtmiştir.

NRC'nin 1996 ve 2000 yıllarındaki raporlarında fen eğitimi standartlarını belirleme, fen öğretimi yeniden düzenleme, sorgulama ve fen öğretimi çerçevesinin belirlenmesi ve bu yöntemin kullanımına yönelik çalışmaların artması önemli bir yer tutmuştur. Bunun yanı sıra özellikle (Rocard, vd., 2007) tarafından hazırlanan raporda, araştırma ve sorgulama temelli fen eğitiminin günümüz ve gelecekteki fen eğitiminin ihtiyacı olduğunun vurgulanması ile alanda yapılan çalışmalar daha da hızlanmıştır. Avrupa'nın fen eğitimi politikalarını belirleyen bu rapor kapsamındaki birçoğunun içinde Türkiye'nin de olduğu son dönemlerde 15 farklı (ör: PRIMAS, S-TEAM, PROFILES vb.) proje yürütülmüştür. Bu verilen değerden de anlaşılacağı üzere sorgulama temelli öğrenme fen eğitiminde önemlidir (Kaya & Yılmaz, 2016).

Sorgulama temelli öğretimde, öğrenciler bilmedikleri ve merak ettiklerini araştırarak açıklar ve çalışmalar yapar. Sorgulamaya dayalı öğretim, öğrencilerin hayatları boyunca karşılaşabilecekleri ve ihtiyaç duyabilecekleri, problemleri çözme becerisi, eleştirel düşünme ve soru sorma becerisi kazandırır. Aynı zamanda öğrencinin bilimsel bilginin ortaya çıkarılmasında derse etkin katılarak öğrenmesini sağlar (NRC, 1996).

Sorgulama temelli eğitim, sadece öğrencilerin problemleri belirleyip sorular sorduğu bir süreç değildir. Bu şekilde algılanırsa öğrenciler, bilmedikleri konularda sorularının cevapsız kaldığı kısır bir süreç olarak karşımıza çıkar (Crawford, 2007). Casotti, Reiser-Danner ve Knabb'a göre (2008) sorgulama temelli öğrenme, 4 faaliyetin birleşimidir. Bunları kısaca şu şekilde ifade etmiştir: öğrencilerin kendi başlarına fikirlerini organize etmesi, fikirlerini etkin katılarak test edebilecekleri etkinlikler, hipotezleri test etme ve doğrulama metodlarının öğrenilmesi ve hem sürecin hem içeriğin öğrenme için çok önemli olduğudur.

Fen eğitimi araştırmacıları (Sadeh & Zion, 2009; Windschitl, 2002) uygulanan yöntemleri öğrencilerin derste ne derecede özgür bırakıldığına göre sınıflamaktadır. Windschitl'e (2002)

göre “deneylerin onaylanması” en düşük seviyedeki sorgulamadır. Bunu yemek tarifi kitabındaki gibi, öğrenciler verilen bilimsel ilkeleri ve süreçleri takip ederek onaylamaktadır. “Yapılandırılmış sorgulama” da ise öğretmen öğrencilere sorular sorar, süreçte neler yapılması gerektiğini verir ve öğrencilerin cevabı bulması istenir (Brown, 2006; Sadeh & Zion, 2009). “Rehberli sorgulama” ise öğretmenin sadece soruyu verdiği öğrencinin süreci ve çözümünü kendisinin bulması gerektiği bir süreçtir (Windschitl, 2004). “Açık sorgulama” en üst düzey sorgulamadır. Bu aşamada öğrenciler sorularını ve araştırma desenlerini kendileri tasarlar. Öğrenci tüm süreçte kendi başınadır (Windschitl, 2002). Aşağıdaki tabloda Bell, Smetana ve Binns (2005) sorgulama düzeyleri özetlemiştir.

Tablo 1: Sorgulama düzeyleri

Sorgulama düzeyleri	Problem	Süreç	Çözüm
1. Doğrulayıcı Sorgulama	✓	✓	✓
2. Yapılandırılmış Sorgulama	✓	✓	
3. Yönlendirmeli/Rehberli Sorgulama	✓		
4. Açık Sorgulama			

Hangi sorgulama türünün kullanılması gerektiği konusunda, okul imkanları ve zaman gibi sebeplerden dolayı eğitimciler arasında tartışmalı bir konudur. Bazı eğitimciler öğrencilerin bilimsel içerikleri, üst düzey bilimsel becerilerini ve bilimsel bilginin doğasını anlamaları açısından yapılandırılmış ve rehberli sorgulamayı tercih etmektedirler (Branch, Jennifer & Solowan, 2003). Aynı zamanda rehberli sorgulama, hem öğrencilerin başarısız olma korkusu giderilmekte hem de zamanın kontrollü kullanılması açısından avantajlıdır (Trautmann, Makinster & Avery, 2004). Farklı düşünen araştırmacılar ise açık sorgulamanın öğrencilerin bilimin doğasını, üst düzey araştırma ve düşünme becerilerini daha iyi geliştirdiğini savunmaktadırlar (Berg, Bergendahl, Lundberg & Tibell, 2003; Chinn & Malthora, 2002; Krystyniak & Heikkinen, 2007). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı; 3. ve 4. sınıflarda yapılandırılmış araştırma-sorgulama, 5. ve 6. sınıflarda rehberli araştırma-sorgulama, 7. ve 8. sınıflarda ise açık araştırma-sorgulama yapılmasını önermektedir (MEB, 2013)

Özellikle fen bilimleri gibi derslerde öğrenciler için deneysel etkinlikler çok önemlidir. Deneysel etkinliklerin uygulanmasında öğrenciler; bir deneyin amacının belirlenmesi veya verilerin yorumlanması gibi birçok zorlukla karşılaşabilirler (Millar, 2004). Bu gibi zorlukların giderilebilmesi için yine sorgulama temelli yaklaşımlar önerilmektedir. Sorgulamaya dayalı yaklaşımların en doğru şekilde uygulanabildiği yerlerden biri de laboratuvarlardır (Hofstein & Lunetta, 2003). Laboratuvar ortamı sayesinde öğrenciler teori ile deneysel uygulamayı aynı anda öğrenip arasındaki bağlantıyı sağlayabilirler. Millar’a (2004) göre amaç, gözlem ile düşünme arasındaki, yani dünya ile dünyanın zihinsel temsili arasındaki bağlantıyı geliştirmektir.

Aynı zamanda öğrencilere etkinlik tasarlatmanın, fen eğitimindeki önemini vurgulayan çeşitli araştırmalar da bulunmaktadır. Etkinlik tasarlatmanın yararlarının yanı sıra öğretmenler her zaman öğrencilerin kendi deneylerini kendilerinin tasarlamalarına nadiren izin vermektedirler (Wajeman, 2009).

Literatür incelendiğinde, yapılandırılmış araştırma etkinliklerinin öğrencilerin eleştirel ve bilimsel düşüncelerinin, uygun eğilim ve yeteneklerinin gelişimi için yeterli olmayabileceği görülmektedir. Açık sorgulama ile yapılandırılmış sorgulama karşılaştırıldığında, açık sorgulama etkinliklerinin öğrencilerin öğrenmesi ve algıları üzerinde daha olumlu etkiler gösterdiği görülmektedir (Berg et al., 2003). Açık sorgulama ile ilgili yapılan çalışmalara göre, açık sorgulama, araştırma ve bireysel öğrenmeler için gerekli olan bilişsel ve süreç becerileri

ile fenne karşı olan tutumlarını pozitif yönde etkiler. Rehberli sorgulamada, yapılandırılmış ve açık sorgulama arasında köprü vazifesi görmektedir. Çocukların yapılandırılmış sorgulamadan açık sorgulamaya geçerken süreci basit yapıdan karmaşık yapıya geçirirler (Lunsford et al., 2007). Yani tüm sorgulama türleri göz önüne alındığında açık sorgulamanın bilimsel süreç becerilerinin kazandırılmasında daha etkili olduğu görülmektedir (Kaya & Yılmaz, 2016).

1.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Türkiye’de fen eğitimindeki kimya konularında uygulanan ASDÖ ile ilgili 2007-2019 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezinde indekslenen yüksek lisans ve doktora tezleri ile ULAKBİM ve Google Scholar Veri Tabanında yer alan makaleleri çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır.

İncelenen bilimsel çalışmalar; yayın türü, araştırma yöntemi, örneklem grubu, veri toplama araçlarının türü, yayınlanma yılları ve sorgulama türlerine göre analizi yapılmıştır. Bu yönüyle de ASDÖ ile ilgili on iki yıllık süreçte nasıl bir durum izlediğini ortaya koyarak, alanyazına önemli katkılar sağlayacak bir çalışmadır. Çalışma sonuçları, gelecekteki uygulama ve araştırmalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaca uygun olarak Türkiye’de fen bilimleri eğitiminin kimya alanında 2007-2019 yılları arasında ASDÖ ile yapılan araştırmaların;

- Yayın türüne göre dağılımları nasıldır?
- Yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- Örneklem grubuna göre dağılımı nasıldır?
- Veri toplama aracına göre dağılımı nasıldır?
- Sorgulamanın türlerine göre dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

2.1.Araştırma Deseni

Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme, yapılacak çalışma ile ilgili olan belgeleri ve kayıtları belirli bir sisteme göre kodlama işlemine denir (Çepni, 2012). Doküman inceleme hem basılı hem elektronik materyalleri gözden geçirmek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik bir yöntemdir (Bowen, 2009). Doküman inceleme etkili bir yöntemdir ve diğer çalışma yöntemlerine göre veriler daha kısa sürede toplanabilir (Koyuncu, Şata, & Karakaya, 2018).

2.2.Verİ Toplama Süreci

Çalışmanın örneklemine, araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına dayalı fen eğitiminin kimya alanında 2007-2019 yılları arasında yayınlanmış olan makale, yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturmaktadır. Alan yazın taraması, yüksek lisans ve doktora tezleri için Ulusal Tez Merkezi, makale çalışmaları için ULAKBİM ve Google Scholar veri tabanlarında yapılmıştır. Tarama yapılırken, “araştırma sorgulama”, “araştırma sorgulamaya dayalı fen eğitimi”, “inquiry based learning in science education” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu kriterler sonucunda 25 makale, 14 yüksek lisans tezi ve 11 doktora tezi olmak üzere toplam 50 yayına ulaşılmıştır.

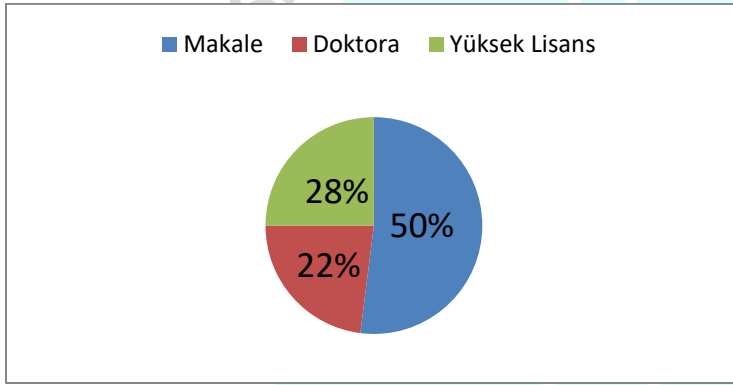
2.3.Verilerin Analizi

Araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizin temel amacı araştırma sonucunda elde edilen verilerin belirlenen temalara göre yorumlanmasıdır. Elde edilen analiz bulguları önce düzenlenir, yorumlanır ve sonuçlara ulaşılır. Araştırmacı elde ettiği yorumlara göre tahminlerde bulunabilir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Sonuçlar yayın türü, araştırma yöntemi, örneklem grubu, veri toplama araçlarının türü, yayınlanma yılları ve sorgulama türlerine göre kategorilerinde grafikselleştirilerek sunulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, Türkiye’de 2007-2019 yılları arasında fen eğitiminde, araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına ilişkin yapılan çalışmalar yayın türüne, araştırma yöntemine, örneklem grubuna, veri toplama aracına, yıllarına ve sorgulamanın türlerine göre dağılımı analiz edilmiştir. Sonuçlar yüzde ve frekans değerleri olarak tablo ve grafiklerde betimsel olarak ifade edilmiştir.

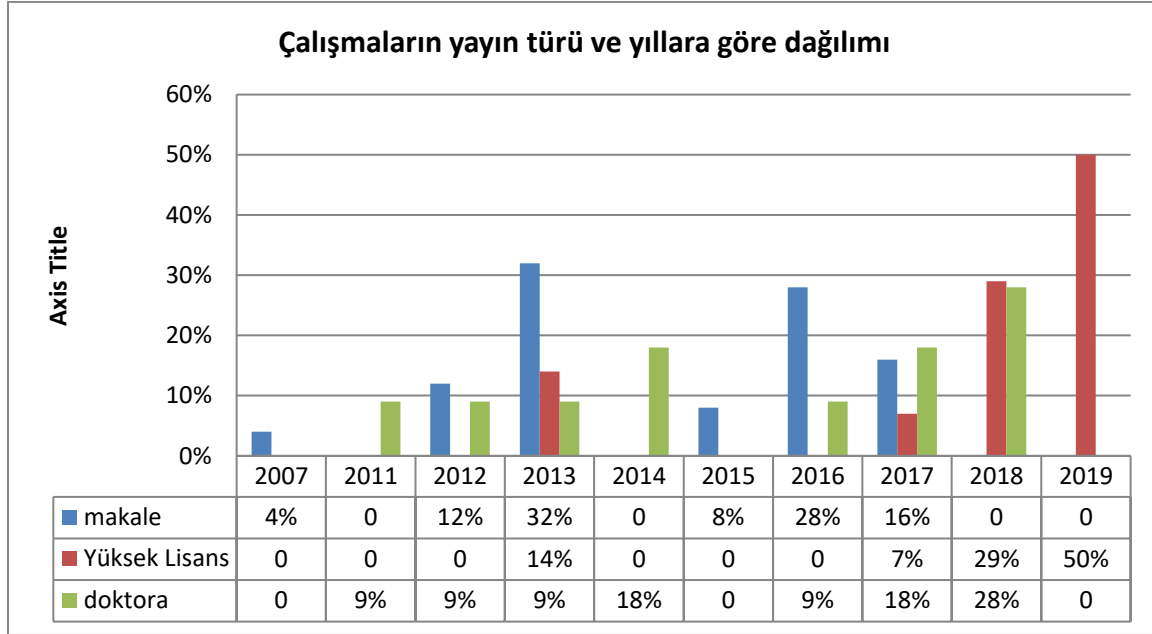
Şekil 1’de araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına ilişkin yapılmış olan çalışmaların yayın türüne göre dağılımı verilmiştir.

Şekil 1. 2007-2019 yılları arasında ASDÖ’ye yönelik çalışmaların yayın türüne göre dağılımı

Şekil 1 incelendiğinde Fen Bilimleri eğitiminin kimya alanında, ASDÖ’ye ile ilgili makale türünde 25 çalışma(%50), daha sonra yüksek lisans tezi türünde 14 çalışma (%28) ve doktora tezi türünde 11 çalışma (%22) yapıldığı görülmektedir.

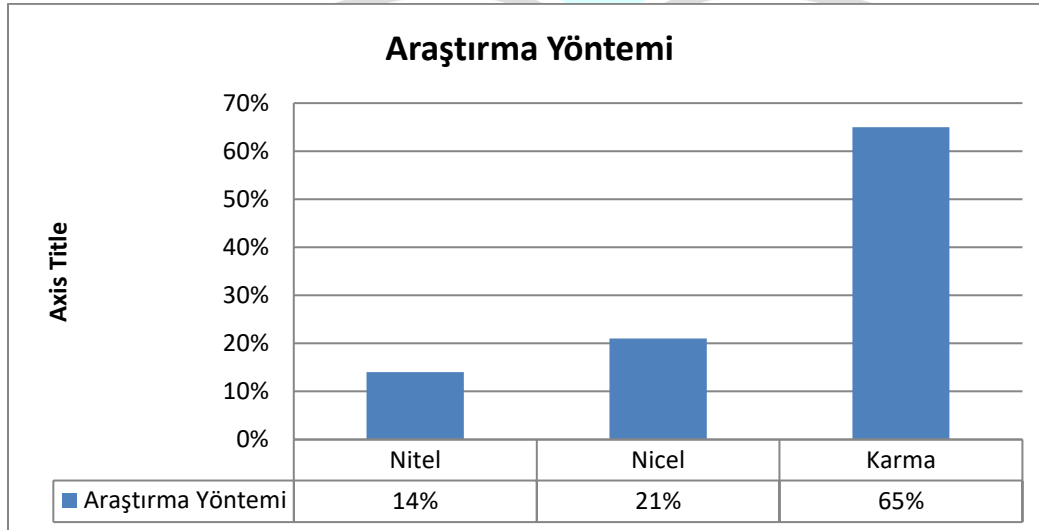
Şekil 2’ de ASDÖ’ye ilişkin yapılmış çalışmaların yayın türü ve yıllara göre dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 2. 2007-2019 yılları arasında ASDÖ'ye ilişkin Çalışmaların Yayın Türü ve Yıllara Göre Dağılımı

2007-2019 yılları arasında ASDÖ'ye ilişkin yapılan çalışmaların en fazla 2018 yılında (%57), en az 2007 (%4) yılında yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte ASDÖ'ye ilişkin çalışmaların 2016 ve 2019 yılları arasında ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Yayın türlerinin yıllara göre en fazla hangi yıllarda yapıldığı incelendiğinde; makale türünün 2013 yılında (%32), yüksek lisans türünün 2019 (%50) ve 2018 (%29) yıllarında, doktora türünün ise 2018 yılında (%28) yapıldığı görülmektedir.

Şekil 3'de çalışmaların araştırma yöntemine göre dağılımları verilmiştir.

Şekil 3. Araştırma Yöntemine Göre Dağılım

2007 ve 2019 yılları arasında ASDÖ ile ilgili yapılan çalışmaların %21'i nicel araştırma, %14'ü nitel araştırma ve %65'i de karma araştırma yöntemleriyle yapılmıştır. Burada en sık kullanılan araştırma yönteminin karma desen olduğu görülmektedir.

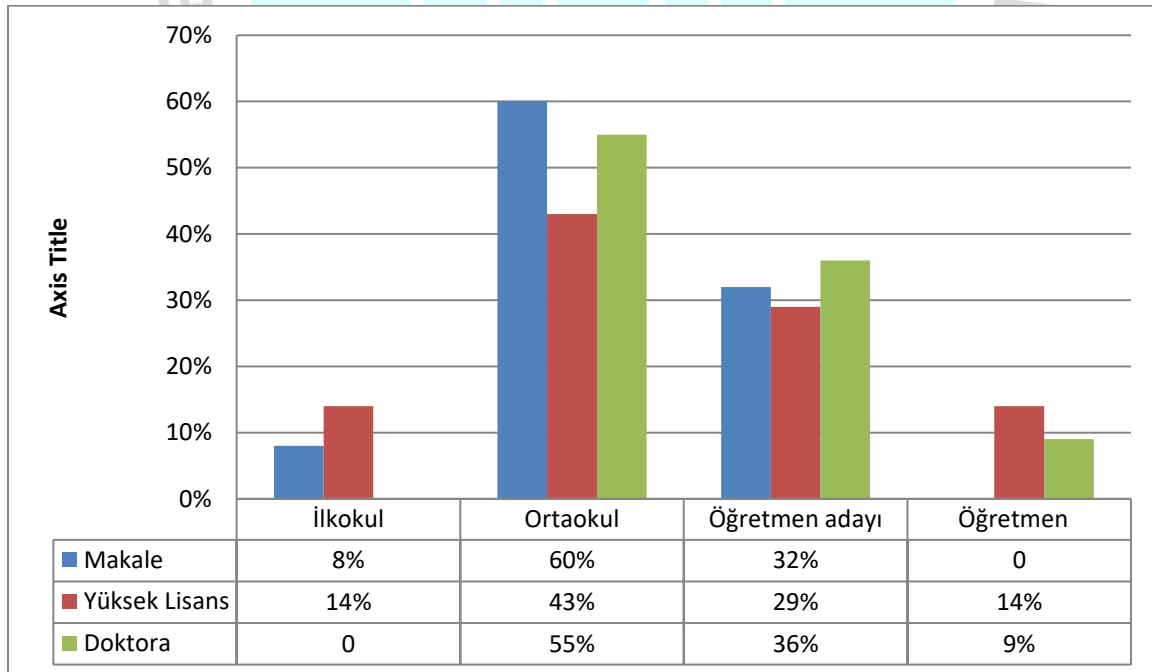
Tablo 2'de ise yayın türü ve araştırma yöntemine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaların yayın türü ve araştırma yöntemine göre dağılımı

Yayın Türü	Araştırma Yöntemi					
	Nicel		Nitel		Karma	
	f	%	f	%	f	%
Makale	14	56	5	20	6	24
Yüksek Lisans	3	21	2	14	9	65
Doktora	6	55	1	9	4	36

Tablo 2 ve Şekil 3 incelendiğinde, %65 oranıyla en çok tercih edilen yöntem karma araştırma yöntemidir. Ayrıntılı olarak incelendiğinde, karma yöntemin daha çok yüksek lisans tezlerinde tercih edildiği görülmektedir. En az tercih edilen yöntem ise %14 oranıyla nitel yöntemdir. Ayrıntılı olarak incelendiğinde ise nitel yöntem en az doktora tezlerinde kullanılmıştır.

Şekil 4'te yayın türü ve örneklem grubuna göre dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 4. Yayın Türüne ve Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde, yayın türleri toplamında en fazla ortaokul öğrencileriyle çalışıldığı görülmektedir. Onun arkasından da öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmalar gelmektedir.

Makale, yüksek lisans ve doktora yayın türlerinin üçünde de en fazla ortaokul öğrencileriyle çalışıldığı görülmektedir.

Tablo 3’de, bilimsel çalışmaların yayın türü ve veri toplama aracına göre dağılımlarına yer verilmiştir.

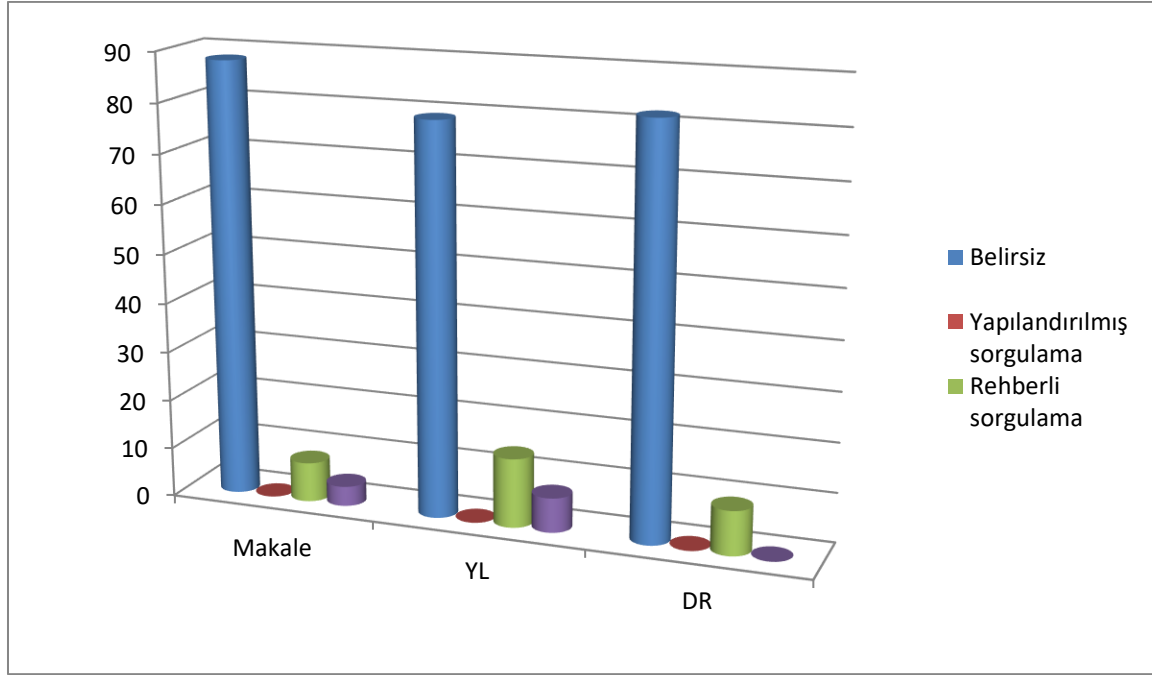
Tablo 3. Çalışmaların yayın türü ve veri toplama aracına göre dağılımı

Veri Toplama Aracı	M	YL	DR	Toplam	
	f	F	f	f	%
Başarı testi	9	5	4	18	14.8
BSB testi	3	3	6	12	9.9
Kavram testi	4	3	5	12	9.9
Öz yeterlik testi	1	-	1	2	1.6
Mülakat	1	3	3	7	5.8
Tartışmacı anketi	1	-	1	2	1.6
Öğrenci raporları	1	1	3	5	4.1
Görüşme	3	4	6	13	10.7
Eleştirel düşünme becerileri testi	1	-	2	3	2.5
Öğrenme becerileri algı ölçeği	4	1	3	8	6.6
Öğrenme öğretme anlayışları algı ölçeği	1	-	-	1	0.8
Öz değerlendirme	1	1	-	2	1.6
Tutum ölçeği	2	3	6	11	9.1
Doküman inceleme	1	2	1	4	3.3
Üst biliş ölçeği	2	1	2	5	4.1
Yaratıcılık ölçeği	1	-	-	1	0.8
Ses kaydı ve çizim	1	-	2	3	2.5
Fen öğretimi ölçeği	1	-	-	1	0.8
Yansıtıcı değerlendirme yazıları	1	-	-	1	0.8
Gözlem	-	3	5	8	6.6
Laboratuvar kontrol listesi	-	1	-	1	0.8
Kavram yanılgıları testi	-	1	-	1	0.8
TOPLAM	37	33	51	121	100

(**M:** Makale, **Y:** Yüksek Lisans Tezi, **DR:** Doktora Tezi)

Tablo 3 incelendiğinde 2007-2019 yılları arasında ASDÖ’ye yönelik yapılan çalışmalarda en çok tercih edilen veri toplama aracının başarı testleri (%14,8) olduğu görülmektedir. Hemen ardından en çok tercih edilen veri toplama araçları görüşme formları (%10,7) olmuştur. Üçüncü sırada da bilimsel süreç becerileri testi ve kavram testi (%9,9) kullanılmıştır. Yayın türleri açısından değerlendirecek olursak makale türünde en çok tercih edilen veri toplama aracı başarı testleri (f=9), yüksek lisans tezlerinde yine başarı testleri (f=5), doktora tezlerinde ise BSB, tutum ölçeği ve görüşme formları (f=6) olmuştur.

Şekil 5’te Çalışmaların sorgulamanın türlerine göre dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 5.Çalışmaların Sorgulamanın Türlerine Göre Dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde Fen Bilimleri eğitiminin kimya alanında, ASDÖ ile ilgili makale türü çalışmaların %8’inde rehberli sorgulama ve %4’ünde açık sorgulama ile yapıldığı belirtilmiştir. Yüksek Lisans tezi olan çalışmaların %14’ünde rehberli sorgulama ve %7’sinde açık sorgulama ile yapıldığı belirtilmiştir. Doktora tezi olan çalışmaların %9’unda rehberli sorgulama ve %9’unda yapılandırılmış sorgulama ile yapıldığı belirtilmiştir. %82’sinde hangi sorgulama türü kullanıldığı belirtilmemiştir.

Sonu ve Tartışma

Bu araştırma ile Türkiye’de 2007-2019 yılları arasında fen eğitiminde araştırma ve sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına ilişkin yayınlanmış olan makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri; yayın türü, araştırma yöntemi, örneklem grubu, veri toplama araçlarının türüne, yıllarına, sorgulama türü ve kimya alanındaki konu dağılımlarına göre analiz edilerek ASDÖ yaklaşımına ilişkin çalışmalar yapacak olan araştırmacılara güncel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Fen bilimleri eğitiminin kimya alanında, ASDÖ’ye ilişkin yapılmış olan çalışmalar, en fazla makale türünde en az ise doktora türünde yapıldığı görülmüştür. Yıllara göre yapılan çalışmaların türleri incelendiğinde; ASDÖ’ye ilişkin yapılan çalışmaların en az sayıda 2007 ile 2015 yıllarında yapıldığı; 2013 yılı ve 2016 yılında itibaren ciddi bir artış ile göstererek en fazla 2018 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Ülkemizde yeni Fen Bilimleri dersi öğretim programının temelindeki yaklaşımın ve bu süreçteki öğrencilerin rolünün temel dayanağının araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımı olduğunu belirtmektedir. ASDÖ ile yapılmış olan çalışmaların 2014 yılı itibarıyla ivme kazanması, öğretim programının bu yaklaşımın temelinde yapılandırılmış olması ile ilintili olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın sınırlılığı olarak 2019 yılının kasım ayı sonuna kadar yayınlanmış olan çalışmalar araştırmaya dahil edilmiş olup son bir ay mevcut sebeplerden ötürü araştırmaya dahil edilememiş olmasıdır. Buna rağmen fen

eğitiminde ASDÖ yaklaşımına dayalı çalışma sayısı 2019 yılında diğer yıllara nazaran oldukça yüksek bir seviyededir.

Ulaşılmış olan çalışmalarda karma araştırma deseni, ağırlıklı olarak yüksek lisans ve doktora tezlerinde tercih edilirken, onu sırasıyla nicel ve nitel araştırma desenleri takip etmektedir. Literatürde farklı araştırmalarda farklı örneklerle yapılan çalışmalar, nicel araştırma yönteminin daha çok tercih edildiğini ortaya koymakta ve bu durum araştırma bulgumuzu desteklemektedir (Yenilmez ve Sölpük, 2014; Ozan ve Köse, 2014; Selçuk, Palancı, Kandemir, Dündar, 2014; Kula ve Sadi, 2016; Tutar, Kurt, Karamustafaoğlu, 2017; Yavuz ve Yavuz, 2017; Erdoğan, Kaya Uyanık, Güngören, 2018; Sönmez, 2018). Koç (2016), 2005-2014 yılları arasında Türkiye’de ilk ve orta öğretim programlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan lisansüstü tezleri incelediği araştırmasında analiz edilen tezlerde %61 oranında nicel yöntemlerin kullanıldığını belirtmiştir. Bu bulgu; bu çalışmada ortaya çıkan yayın türü toplamında ASDÖ ile ilgili yapılan çalışmaların %61,8’nin nicel araştırma yöntemleriyle yapıldığı bulgusu ile tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Nicel araştırmaların birçok alanda olduğu gibi fen bilimleri eğitiminde de daha fazla tercih edildiği belirtilmektedir. Nitel araştırmaların aksine nicel araştırma yönteminin tercih edilme sebebi olarak sayısal verilerin analizi ile kolayca somut bulguların elde edilmesini sağlaması, çalışma sonuçlarının genellenebilmesi, fazla sayıda örnekleme ulaşma, düşük zaman ve maliyet bakımından sağlamış olduğu faydaların etkili olduğu söylenebilir (Göktaş vd., 2012).

2007-2019 yılları arasında fen eğitiminde ASDÖ yaklaşımına ilişkin yapılmış araştırmalarda örneklem grubu olarak öncelikli olarak ortaokul öğrencileri, ikinci öncelikli olarak seçilen örneklem grubu ise öğretmen adaylarıdır. Aday öğretmenlerle yapılan araştırma sayısı, öğretmenlere nazaran oldukça fazla sayıda olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adayları mesleklerine başlamadan önce araştırılan konu ile ilgili mevcut durumlarının tespit edilmesinin mesleki açıdan önemlilik arz etmesi ve aynı zamanda öğretmen adaylarına erişimin daha kolay olması, zaman ayırmaya istekli olmaları gibi durumlar, öğretmen adaylarının örneklem olarak tercih edilmelerinin nedenleri olabilmektedir.

Yapılan çalışmalarda veri toplama aracı olarak yayın türleri toplamında en çok başarı testleri; ardından sırayla tutum ölçekleri ile görüşme formlarının tercih edildiği belirlenmiştir. Bu bulgu benzer çalışmalarda da tespit edilmiştir (Taş, Şener, Yalçın, 2013; Temel, Şen, Yılmaz, 2014; Yavuz, Yavuz, 2017). Yayın türüne göre sınıfladığımızda yüksek lisans ve makalelerde en çok tercih edilen veri toplama aracı başarı testleri; doktora tezlerinde ise görüşme formları olduğu görülmüştür. Bu durum, nicel araştırma yönteminin sıklıkla kullanılması (Temel vd., 2013), kolay erişim sağlama, maliyet, zaman ve emek tasarrufu sağlaması gibi unsurlar, başarı testleri ve tutum ölçeklerinin veri toplama aracı olarak daha fazla tercih edilmelerinin nedenleri olduğu düşünülmektedir.

Bir disiplin alanında yapılmış olan çalışmaların incelenmesi üzerine yapılmış araştırmalar, ilgili alanda çalışma yapmak isteyen diğer araştırmacılara bir yol gösterici niteliğine sahiptir (Cohen vd., 2007). Bu açıdan elde edilen sonuçlar ışığında bu alanda çalışmalar yürütecek olan uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik öneriler aşağıda sunulmuştur;

- Türkiye ve yurtdışında ASDÖ ile yapılmış çalışmalar, karşılaştırılmalı şekilde incelenebilir.
- ASDÖ konusunda yüksek lisans ve özellikle doktora seviyesinde çalışmaların artırılması yönünde lisansüstü öğrenciler teşvik edilebilir.
- ASDÖ yaklaşımının uygulanma süreci ile ilişkili daha derinlemesine nitel araştırmalar yapılarak ebeveyn ve öğretmenler örneklem grubu olarak seçilebilir.

- Araştırma sonucunda yapılmış çalışmalarda araştırma yöntemi olarak en az tercih edilen nitel araştırma deseni olmuştur. Fen eğitiminde ASDÖ'ye yönelik olan çalışmaların tüm boyutlarının etkililiği ve nedenselliklerinin derinlemesine incelenmesi amacıyla yapılacak araştırmalar nitel araştırma yöntemleri kullanılarak tasarlanabilir.

Kaynakça

- Bell, R. L., Smetana, L., & Binns, I. (2005). Simplifying inquiry instruction. *The Science Teacher*, 72(7), 30–33.
- Berg, C. A. R., Bergendahl, C. V. B., Lundberg, B., & Tibell, L. (2003). Benefiting from an open-ended experiment? A comparison of attitudes to, and outcomes of, an expository versus an open-inquiry version of the same experiment. *International Journal of Science Education*, 25(3), 351–372.
- Bowen, G. A. (2009). *Document Analysis as a Qualitative Research Method*. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Branch, Jennifer L. & Solowan, D.G. (2003). Inquiry-based learning: The key to student success. *School Libraries in Canada; Ontario Vol. 22*(4), 6-12.
- Brown, S. L., & Melear, C. T. (2006). Investigation of Secondary science teachers' beliefs and practices after authentic inquiry-based experiences. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(9), 938-962.
- Büyükkaragöz, S. ve Çivi, C., (1997), Genel Öğretim Metodları, Konya: Atlas Kitabevi, s. 103.
- Casotti, G., Reiser-Danner, L., & Knabb, T. M. (2008). Successful implementation of inquiry-based physiology laboratories in under graduate major and nonmajor courses. *Advance in Physiology Education*, 32, 286–296.
- Chinn, C. A., & Malhotra, B. A. (2002). Epistemologically authentic inquiry in schools: A theoretical framework for evaluating inquiry tasks. *Science Education*, 86(2), 175–218.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education (6th Ed.)*. New York: Routledge.
- Crawford, A. B. (2007). Learning to teach science as inquiry in the rough and tumble of practice. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(4), 613–642.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Erden, M. ve Akman, Y., (1995), Eğitim Psikolojisi, İstanbul: Arkadaş Yayınevi, s.121.
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G., & Reisoğlu, İ. (2012). Türkiye’de Eğitim Teknolojileri Araştırmalarındaki Eğilimler: 2000-2009 Dönemi Makalelerinin İçerik Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 406-443.
- Hofstein, A. & Lunetta, V.N. (2003). The Laboratory in Science Education: Foundations for the Twenty-First Century. *Science Education*, 88(1), 28 - 54
- Erdoğan, G. D., Kaya Uyanık, G., & Güngören, Ö. (2018). Aktif Öğrenmeye İlişkin Lisansüstü Tezlerin Yapısal İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 111-125.

- Kaya, G., Yılmaz, S., (2016). Açık Sorgulamaya Dayalı Öğrenmenin Öğrencilerin Başarısına ve Bilimsel Süreç Becerilerinin Gelişimine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 31 (2): 300-318.
- Küçükahmet, L., (1997), Eğitim Programları ve Öğretim (Öğretim İlke ve Yöntem- leri), 8. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 59-86.
- Koç, E. S. (2016). Türkiye’de İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesine Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 198-216.
- Koyuncu, M. S., Şata, M., &Karakaya, İ. (2018). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Doküman Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(2), 216-238.
- Krystyniak, R. A.,&Heikkinen, H. W. (2007). Analysis of verbalinteractions during an extended, open-inquiry general chemistry laboratory investigation. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(8), 1160–1186.
- Kula Wassink F.,& Sadi, Ö. (2016). Türk Fen Bilimleri Eğitiminde Araştırma ve Yönelimler: 2005–2014 Yılları Arası Bir İçerik Analizi. *İlköğretim Online*, 15(2), 594-614, 2016.
- MEB, (2013). İlköğretim fen bilimleri dersi öğretim programı. Talim Terbiye Fen Bilimleri Öğretim Programı, Ankara.
- MEB, (2018). İlköğretim fen bilimleri dersi öğretim programı. Talim Terbiye Fen Bilimleri Öğretim Programı, Ankara.
- Millar R.. (2004). The role of practical work in the teaching and learning of science, High school science laboratories: role and vision, Washington DC, USA: National Academy of Sciences, pp. 1-24.
- National Research Council. (1996). National Science Education Stveards. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Ozan, C., Köse, E. (2014). Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Araştırma Eğilimleri. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1),116-136.
- Rocard, M.,Csermely, P., Jorde, D., Lenzen, D., Walberg-Henriksson, H., & Hemmo, V. (2007). Science Education now: A renewed pedagogy for the future of Europe, EU Research Report.
- Sadeh, I.,&Zion, M. (2009). The development of dynamic inquiry performances within an open inquiry setting: A comparison to guided inquiry setting. *Journal of Research in Science Teaching*, 46(10), 1137-1160.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., DüNDAR, H. (2014). Eğitim Ve Bilim Dergisinde Yayımlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Sönmez. S. (2018). Türkiye’de 2013- 2017 Yılları Arasında ki Biyoloji Eğitimi Araştırmalarının İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(74), 124 – 136.
- Taş, E., Şener, N., &Yalçın, M. (2013). An Analysis of Scientific Researches in the Field of Technology-Assisted Science Education Between the Years 2005-2012. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 83-104.

- Tatar, N. & Kuru, M. (2009). Açıklamalı yöntemlere karşı araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımı: ilköğretim öğrencilerinin fen bilgisi dersine yönelik tutumlarına etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 142-152.
- Temel, S., Şen, Ş., & Yılmaz, A. (2013). Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme İle İlgili Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (2), 565-580.
- Tutar, M., Kurt, M., & Karamustafaoğlu, O. (2017). Fen Bilimleri Eğitimindeki Beyin Temelli Öğrenme Araştırmalarının İncelenmesi (2000-2015 Yılları Arası). *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 5(2), 236-249.
- Trautmann, N., MaKinster, J., & Avery, L. (2004). What makes inquiry so hard? (And why is it worth it?). Paper presented at the annual meeting of the National Association for Research in Science Teaching, Vancouver, BC, April 1–3, 2004.
- Yavuz, G., & Yavuz, S. (2017). Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğretimle İlgili Tezlerin İçerik Analizi: Türkiye Örneği (2002-2014). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 255-282.
- Yenilmez, K., & Sölpük, N. (2014). Matematik Dersi Öğretim Programı İle İlgili Tezlerin İncelenmesi (2004-2013). *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*, 3(2), 33-42.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara. Seçkin.
- Wajeman, C. (2009, August–September). Experimental procedures and ignactivities: How to build the labwork and what is the knowledge mobilised by the students? Paper presented at the ESERA Conference, Istanbul, Turkey.
- Windschitl, M. (2002). Framing constructivism in practice as the negotiation of dilemmas: An analysis of the conceptual, pedagogical, cultural, and political challenges facing teachers. *Review of Educational Research*, 72(2), 131-175.
- Windschitl, M. (2004). Folk theories of “inquiry:” How preservice teachers reproduce the discourse and practices of an a theoretical scientific method. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 481-512.
- Wood, W. B. (2003). Inquiry-Based Undergraduate Teaching in Life Sciences At Large Research Universities: A Perspective on The Boyer Commission Report. *Cell Biology Education*, 2, 112-116.

8 MART 2020

ORTAOKUL FEN BİLİMLERİ DERS KİTABINDAKİ ETKİNLİKLERİN ÖĞRETİM PROGRAMINA UYGUNLUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

AYBERK BOSTAN SARIOĞLAN*

Balıkesir Üniversitesi

GAMZE DOLU*

Balıkesir Üniversitesi

MERVE MADENCİ**

Balıkesir Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışma Talim Terbiye Kurulu tarafından yayınlanan 2019-2020 eğitim-öğretim yılında okutulmakta olan Fen Bilimleri Ders kitaplarında yer alan “Madde ve Doğası” konu başlığı altında yer alan 5.sınıf “Madde ve Değişim”, 6.sınıf “ Madde ve Isı”, 7.sınıf “ Saf Madde ve Karışımlar” ve 8.sınıf “Madde ve Endüstri” ünitelerinde yer alan etkinliklerin tamamının 2018 yılı Fen Bilimleri Dersi öğretim programına uygunluğunun incelenmesini içermektedir. Fen bilimleri ders kitaplarında yer alan etkinliklerin analizinde doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Her bir etkinlik araştırmaya –sorgulamaya dayalı etkinlik ölçeğinin (ASDEÖ) sorgulamaya başlatma, araştırmaya odaklama ve anlamayı paylaşma ölçüt maddeleri kapsamında puanlandırılmıştır. Etkinlik ölçütü karşılıyorsa 2 puan, kısmen karşılıyorsa 1 puan, karşılamıyorsa 0 puan ile puanlandırılmıştır. Fen bilimleri ders kitaplarında incelenen etkinliklerin bu ölçütler çerçevesinde tam puanlar alamadıkları görülmüştür. Fen Bilimleri ders kitabında yer alan etkinliklerin araştırma-sorgulama temelli öğretimi tam olarak destekleyemediği, öğrencilerin etkinlikler sonunda düşüncelerini karşılıklı ifade edebilmeleri için fırsat vermede eksiklikler olduğu ve 2018 Fen Bilimleri dersi programında yer alan yaratıcı ve bilimsel düşünmenin öğrenciler açısından etkinlikler sonunda gerçekleştirilmede yetersizlikler belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Araştırma-sorgulama, doküman analizi, Fen bilimleri ders kitapları

1.GİRİŞ

Dünyada yaşanmakta olan bilim ve teknolojiadaki yenilikçi değişimler, toplum ve bireylerin bu doğrultuda değişmekte olan ihtiyaçlarını da şekillendirmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmeler doğrudan bilimi de etkilemektedir. Öğretme yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmeler toplumun rollerini de etkilemektedir. Bu gelişmeler bilgiyi üretebilen ve kullanabilen, eleştirel düşünme bakış açısına sahip, kararlı, girişimci, üretken, empati becerisine sahip olan, iletişim becerilerini etkili kullanabilen niteliklere sahip bireyleri açıklamaktadır. Günümüzde gelişen teknoloji nedeniyle bireylerin karşılaşmakta oldukları problem durumları farklılaşabilmektedir. Bu problemlerin çözümü için ihtiyaç duyulmakta olan beceriler de farklılaşabilmektedir. Günümüzde bu problemlerin çözümüne yönelik her bireyin eleştirel bakış açısına, problem çözebilme ve girişimcilik durumlarına, iletişim becerilerine sahip olabilmeleri gerekmektedir. Ülkelerin kaliteli bir eğitim sistemine sahip olabilmelerinde bilim çok önemli bir boyuttur. Bu nedenle ülkeler fen bilimleri eğitimi üzerinde önemli derecede durmaktadırlar. Çünkü ülkelerin gelişmeleri kapsamında fen biliminin önemi büyük boyuttadır. Buradan yola çıkılarak kaliteli bir fen bilimleri eğitiminde ürünlerin de kaliteli olması önem arz etmektedir (Bahar, Yılmaz, Hayrettin & Gürer, 2018). Fen bilimleri eğitimi,

bireylerin teorik boyutlarda bilgilendirilmelerinin yanı sıra onları toplumsal ve çevresel sorunlar kapsamında da duyarlı bir bireyler olarak yetiştirilmelerini kapsamaktadır.

Genç nesillerin çağdaş eğitim anlayışına göre bilgiyi araştırıp- sorgulayarak bulabilen, yaratıcı boyutta düşünebilen, problem çözme becerilerine sahip, teknolojik gelişmelerden etkili bir şekilde yararlanabilen, bütüncül bir bakış açısıyla olayları değerlendirebilen, esnek, ekip çalışmalarında aktif rol oynayabilen sosyal bireyler olarak yetiştirebilmelerinde Fen bilimleri dersi önemli bir boyutta yer almaktadır (Candaş, Kıryak, Güven & Özmen, 2019).

Toplumumuzda bu nitelikte bireylerin yetişmesine ve gelişmesine hizmet edecek olan öğretim programları bilgiyi doğrudan aktarandan ziyade kişilerde bireysel farklılıkların dikkate alındığı, konu ile ilgili becerilerin kazandırıldığı, öğretici ve sade bir program niteliğinde hazırlanmıştır. Bu ifadeler beklentisinde program farklı konuların ve sınıf düzeylerinin sarmal yapı temelinde var olan kazanımlara, açıklamalara aynı zamanda bireylerin bütünsel olarak bir kerede kazanılması amaçlanan öğretim programlarına yer verilmiştir. Belirtilen her iki grupta da yer alan konu ve kazanımlar da ilgili çalışma alanının güncel, geçerli ve günlük yaşantısında eğitim öğretim sürecinde hayatla ilişkiler kurabilecek boyuttur. Konu alanları, kazanımlar ve bunlara bağlı olarak yer alan açıklamalar, sınıf düzeyinde yer alan beceriler çerçevesinde program bir bütünlük sağlayan bakış açısı ve sade bir içeriğe sahiptir. Bu biçimde üst bilişsel becerilerin kullanımına yönlendiren, kalıcı öğrenmeyi sağlayan, önceki öğrenmeler ile ilişkilendirilmiş (sarmal yapı) diğer araştırma alanları ile günlük hayatla ilgili var olan değerlerin, becerilerin, kazanımların bütünleşmiş bir şekilde ortaya çıkan bir öğretim programı ortaya çıkmaktadır (MEB, 2018).

Öğretim programlarının çerçevesinde temel alınan ders kitaplarının hazırlanmasının temel amacı; öğrencilere bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerileri kazandıracak nitelikte olmasıdır. Bu becerilerin kazandırılabilmesi için etkinliklere yer verilmesi önemlidir. Ders kitaplarının hazırlanması sürecinde Fen bilimleri dersi için kritik noktalar bulunmaktadır. Öğrencilerin konu ile ilgili dikkatlerini çekebilecek boyutta soruların, etkinliklerin, pekiştirmeyi sağlamak amacıyla gezi, gözlem, deney ve araştırmaların yer alması gerekmektedir (Maskan, Maskan & Atabay, 2007). Öğretim programların uygulanması aşamasında eleştirel düşünme bakış açısı, yaratıcılık, işbirliği boyutlarının temelde yer aldığı aktif bir öğrenme ortamının yer alması gerekmektedir (Arsal, 2014).

Fen bilimleri dersinin amacı öğretim programında; öğrencilerin fen bilimleri dersi ile ilgili temel becerileri kazanabilmeleri, insan ve çevre arasındaki bağlantıları kurarak doğayı anlayabilmeleri, bilim ve teknolojinin birlikte olan etkileşimi ile toplumda var olan bilimsel gelişmeleri kavrayabilmeleri belirtilmektedir. Bu kapsamda Fen bilimleri öğretim programları bireylerden açısından gelişmekte olan teknolojiye ve dünyaya uyum sağlayabilecek boyutta olmalıdır (Cengiz, 2019).

2013 yılında alınan bir karar ile öğretim programı kapsamında bir değişikliğe gidilerek öğretimin temelinde araştırma-sorgulama temelli öğrenme stratejisi ön plana çıkarılarak öğretim programı uygulanmaya başlanılmıştır. Fen ve teknoloji olan dersin adı Fen Bilimleri olarak değiştirilmiştir. Fen bilimleri dersinin yapısı değiştirilerek bir öğretim programı hazırlanmıştır. Hali hazırda hazırlanmış olan Fen Bilimleri programı zamanın koşulları dikkate alınarak çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (İdin & Kaptan, 2017). Çeşitli düzenlemelerin kapsamında tüm bireylerin fen okuryazarı bireyler olarak yetiştirilmesi hedefinin temele alındığı 2018 öğretim programında ilk defa yapılandırıcı yaklaşımın esas alındığı 2005 Fen ve Teknoloji ve 2013 Fen Bilimleri öğretim programlarının ana temellerinin program çerçevesinde öğrenme alanlarının kaldırılmış olmasıdır (Özcan & Koştur, 2019).

Öğretim programları kapsamında ülkemizde özellikle 2000’li yıllardan itibaren Fen Bilimleri dersi öğretim programları adına köklü değişikliklere gidildiği görülmüştür. Bu değişiklikler kapsamında en önemlileri 2005 ve 2013 öğretim programlarıdır. Bu öğretim programlarının ardından değişiklikler devam etmiştir (Badur, Timur & Timur, 2017).

Eğitim programları kapsamında tasarlanmakta olan öğretim programları eğitim etkinliklerini okulda ve okul dışında olmak üzere tüm hatlarıyla belirtilen bir rehber düzeyinde olmaktadır. Bu nedenle araştırmalar neticesinde iyi hazırlanmış olan öğretim programlarının eğitim süreci kapsamında istenilen amaçlara ulaşılabilmesi konusunda kolay olacağı belirtilmektedir. Öğretim programları genel çerçevede hedeflenmekte olunan öğrenme çıktılarına erişilebilmesi ve öğretimin temel düzeyde düzenlenmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle öğretim programları bireylerin ve toplumların gelişim ve dönüşümleri doğrultusunda değişim göstermektedirler. Bu nedenle Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı 2018 yılında ele alınıp, revize edilmiştir. 2018 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında mühendislik ve tasarım becerilerine yönelik boyutlar yer almaktadır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, amaçları ve standartları ile birlikte nitelikli insan özellikleri temele alınarak yeniden yapılandırılmıştır (Deveci, 2018;a)

Günümüzde öğrencilerin Fen bilimleri dersindeki başarıları, fen bilimleri öğretimi ile ilişkilidir. Bu amaca ulaşma konusunda Fen bilimleri dersi öğretim programı önem arz etmektedir. Öğretim programının niteliği fen bilimleri dersinde okutulacak olan ders kitaplarının da niteliğini belirlemektedir. Bu nedenle öğretim programı ile ders kitapları arasındaki bağlantı çok önemlidir. Öğrencilerin öğrenimlerinin temelinde fen bilimleri dersi sağlam temeller üzerine oturtulamazsa ileriki yıllarda eksiklikler belirebilmektedir. Bu nedenle toplumumuzda bilimsel düşünen, düşündüklerini aktarabilen, bilimsel boyutta gelişmişlik gösteren, teknolojik gelişmelere açık, bilgisayarı etkin bir şekilde kullanabilen, grup çalışmalarında aktif, iyi yetişmiş genç nesillere ihtiyacımız vardır (Ünsal & Güneş, 2004).

Öğretim programları incelendiği zaman en son yenilenen ve 2018 yılında yayınlanmış olan Fen bilimleri dersi öğretim programı anadilimizde ve yabancı dillerde var olan etkin iletişimin, bilimsel ve matematiksel alanda yeterliliğin, bireylerde dijital yetkinliğin, kişisel, sosyal ve yaşam ile ilgili yetkinliklerin, girişimcilik boyutunun, temel bilgilerin ele alındığı görülmektedir. Yeni bir beceri olan mühendislik ve tasarım becerileri bölümünde bireylerin yenilikçi bir şekilde düşünmelerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra; fen bilimleri uygulamalarının programda belirtilen amaçlarına ulaşabilmesi için okullarda fen sınıfları oluşturulabileceği (Saraç & Yıldırım 2019), öğretim programının çerçevesinde belirtilen şekilde öğrencilerden problemleri çözmeye yönelik ürünler geliştirmeleri yönünde etkinlikler olduğu belirtilmiştir (Deveci, 2018;b).

Güncel Fen bilimleri dersi öğretim programı incelendiği zaman disiplinler arası bir bakış açısıyla araştırma sorgulamaya -dayalı öğrenme-öğretme yaklaşımının esas alındığı görülmektedir (Güler & Açıkgöz, 2019). Araştırmaya dayalı öğrenmenin olumlu yöndeki sonuçlarına ulaşabilmek amacıyla öğretim programlarında çerçevesinde hazırlanmakta olan Fen Bilimleri ders kitaplarının da hedeflere ulaşabilecek düzeyde olması önemlidir (Güneş, Sağdıç & Şimşek, 2018).

İlgili alanyazın incelendiği zaman öğretim programlarının içeriğinin ders kitapları ile bağlantılarının incelendiği çok sayıda çalışmanın var olduğu sonucu saptanmıştır. Öğretme-öğrenme süreci açısından bireyler için fen bilimleri dersindeki yeterlilikleri çok önemlidir. Bu yeterliliklerin etkin bir şekilde kazanılması talim terbiye kurulu tarafından yayınlanmakta olan Fen Bilimleri ders kitabı öğretim programı tarafından şekillenmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi olarak aşağıdaki ifade belirlenmiştir.

2018 Fen Bilimleri ders kitaplarında yer alan etkinlikler ne ölçüde 2018 yılı Fen Bilimleri dersi öğretim programına uygunluk göstermektedir?

1.1.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Talim Terbiye Kurulu tarafından yayınlanan 2019-2020 eğitim öğretim yılında okutulmakta olan ortaöğretim (5., 6., 7. ve 8. sınıf) Fen Bilimleri dersi kitaplarındaki “Madde ve Doğası” konu alanı altındaki etkinliklerin incelenerek,2018 Fen Bilimleri Dersi öğretim programına ne ölçüde uygun olup olmadığı sorusuna cevap aranılmaktadır. Bu nedenle 5., 6., 7., ve 8. Sınıf Fen Bilimleri ders kitaplarında “Madde ve Doğası” konu alanı altında yer alan ve aşağıda isimleri verilen 4 ünitenin etkinlikler incelenerek, 2018 yılı Fen Bilimleri dersi öğretim programına uygunluğu elde edilen bulgular sonucunda tartışılmıştır. İncelenen üniteler şu şekildedir; 5. sınıflarda ‘Madde ve Değişim’ ünitesi, 6. sınıflarda ‘Madde ve Isı’ ünitesi, 7. sınıflarda ‘Saf Madde ve Karışımlar’ ünitesi ve 8. sınıflarda ‘Madde ve Endüstri’ ünitesi incelenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1 Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi; yapılan araştırma çerçevesinde incelenmekte olan konu ile ilgili olgu, olaylar ve kavramlar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesi sonucunda elde edilen verilerin sağlanmasıdır (Karataş, 2015). Çalışmada bu amaçla MEB 5., 6., 7., ve 8., sınıf Fen Bilimleri ders kitabında “Madde ve Doğası” konu alanı altında yer alan etkinlikler, araştırmacılar tarafından, Bostan Sarioğlu, Can & Gedik (2016)’in geliştirdikleri araştırma-sorgulamaya dayalı etkinlik ölçeğine (ASDEÖ) göre incelenmiştir.

2.2 Veri Toplama Süreci ve Analizi

Çalışmada verilerin elde edilmesi için MEB 5., 6., 7., ve 8., sınıf Fen Bilimleri ders kitabında belirlenen ünitelerdeki etkinlikler ASDEÖ ile değerlendirilmiştir. Bunun için MEB 5., 6., 7., ve 8. sınıf Fen Bilimleri ders kitabında “Madde ve Doğası” konusu adı altında yer alan toplam 4 ünite, 2018 Fen Bilimleri dersi öğretim programına dayalı olarak incelenmiştir. Bu ünitelerin seçilmesinde üç Fen Bilimleri öğretmeni ve bir Fen Eğitimi uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Etkinliklerin incelenmesi aşamasında ölçek olarak Bostan Sarioğlu, Can & Gedik (2016) taraflarından geliştirilen ASDEÖ kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ASDEÖ’de yer alan ölçüt maddelerine aşağıda yer verilmektedir.

2.2.1 Sorgulamaya Başlatma

Bu çalışmada kullanılan ASDEÖ ölçeğinin sorgulamaya başlatma kısmında konu ile ilgili olarak üç adet ölçüt maddesi bulunmaktadır. Bu ölçütler şöyledir;

- Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?
- Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?
- Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?

ölçüt sorularına cevap aranılmak istenmiştir (Bostan Sarioğlu, Can & Gedik 2016).

2.2.2 Araştırmaya Odaklama

Çalışmada araştırmacılar tarafından konu başlığı altında yer alan ünitelere ait etkinliklerin incelenmesi aşamasında kullanılan ASDEÖ ölçeğinin araştırmaya odaklama ölçütü bölümünde incelenen konu alanı ile ilgili olarak toplam altı adet ölçüt maddesi bulunmaktadır. Bu ölçütler ise şu şekildedir;

- Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?
- Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?
- Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?
- Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?
- Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?
- Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu? (Bostan Sarioğlu, Can & Gedik 2016).

2.3. Anlamayı Paylaşma

Anlamayı paylaşma kısmında toplam üç adet ölçüt maddesi bulunmaktadır. Bu ölçüt maddeleri şu şekildedir;

- Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?
- Etkinlikler kapsamında gruplara karşılıklı olarak birbirlerinin fikirleri hakkında yorum yapabilmelerine, fikirler sunabilmelerine şans verilmiş mi?
- Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi? (Bostan Sarioğlu, Can & Gedik 2016).

Elde edilen verilerin analiz işleminde incelenen etkinlikte araştırma-sorgulama işlem basamakları tam olarak varsa iki (2), kısmen varsa bir (1), yoksa sıfır (0) olarak puanlandırılmıştır. Bu çalışmada elde edilen veriler araştırmacılar tarafından ASDEÖ ölçeği ile ayrı ayrı puanlandırılmıştır. Üç araştırmacıların veri analizlerine bakıldığında, arası görüş birliğinin %87 olduğu belirlenmiştir (Miles & Huberman, 1994).

3. BULGULAR

Talim Terbiye Kurulu tarafından yayınlanan 2019-2020 eğitim öğretim yılında okutulmakta olan ortaöğretim (5., 6., 7. ve 8. sınıf) Fen Bilimleri ders kitaplarında seçilmiş olan ‘Madde ve Doğası’ konu alanındaki ünitelere ait olan etkinlikler incelenerek her bir ünite ile ilgili olarak değerlendirme tabloları hazırlanmıştır. Üniteler içerisindeki etkinlikler ASDEÖ’nün değerlendirme ölçütlerine göre incelenmiş ve tablolarda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Etkinliklerin analizi yapılırken kolaylık olması için üniteler içerisinde yer alan her etkinliğin numarası kullanılmıştır. Bu numaralar her bir tabloya yerleştirilmiş ve ne anlama geldikleri tabloların üst kısımlarında belirtilmiştir.

5. sınıf “Madde ve Değişim” Ünitesine Ait Bulgular

Bu ünite “Hal Değişimi” (4.1), “Kaynama, Yoğuşma ve Buharlaşıma” (4.2), “Katı İyota Ne Oldu?” (4.3), “Erime ve Donma” (4.4), “Maddeleri Birbirinden Ayırt Edelim” (4.5), “Isı Alışverişi” (4.6), “Genleşme ve Büzülme” (4.7), “Gazlarda Genleşme ve Büzülme” (4.8) etkinlikleri yer almaktadır. ASDEÖ’nin her bir ölçüt maddelerine göre bu üniteye yer alan sekiz etkinliğin analiz edilmesinden elde edilen bulgular Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1.
Madde ve Değişim Ünitesindeki Etkinliklerin ASDEÖ ile Analizinden Elde Edilen Bulgular

Ölçütler	Madde ve Değişim Ünitesine ait etkinlikler							
	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	4.7	4.8
1.Sorgulamaya başlatma								
a. Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?	2	0	1	0	1	1	2	0
b. Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?	2	2	2	0	2	2	2	1
c. Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?	2	2	2	2	1	1	1	0
2. Araştırmaya odaklama								
a. Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2
b. Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2
c. Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2
d. Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2
e. Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	0
f. Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?	2	1	2	1	2	1	0	0
3. Anlamayı paylaşma								
a. Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?	2	2	0	1	2	0	2	0
b. Etkinlikler kapsamında gruplara karşılıklı olarak birbirlerinin fikirleri hakkında yorum yapabilmelerine, fikirler sunabilmelerine şans verilmiş mi?	0	1	1	1	2	0	1	0
c. Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	20	18	18	15	20	15	18	9

Tablo 1 de elde edilen bulgulara göre “Madde ve Değişim” ünitesine ait etkinlikler incelendiğinde sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan ölçütlere göre puanlandırmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu başlık altında yer alan “konu ile ilgili ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçüt maddesine göre sadece etkinlik 4.1 ve 4.7 de; “Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçüt başlığı altında etkinlikler incelendiği zaman sadece etkinlik 4.4 de konu ile ilgili öğrencilerin araştırabilecekleri yönde soruların sorulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ölçüt olan “Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi

planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?’’ maddesine göre sadece etkinlik 4.8’de öğrencilerin öğrenilen konu ile ilgili ve öğretilmesi planlanan bölüm ile ilişki kurmadıkları görülmüştür. Araştırmaya odaklama başlığı altında araştırmacılar tarafından incelenen etkinlikler sonucunda “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?’’ ölçüt maddesine göre incelenmiş olan toplam sekiz etkinliğin de öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ettiği görülmüştür. “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?’’ ölçütüne göre verilen etkinliklerden sadece etkinlik 4.1, 4.3, 4.5 etkinliklerinde araştırma-sorgulama işlem basamakları tam olduğu görülmektedir.

Anlamayı paylaşma konu başlığı altında yer alan ölçüt maddeleri esas alındığında “Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?’’ ölçütüne göre toplam sekiz adet etkinliğin hiçbirinde yapılan etkinlikler sonucunda öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerini yansıtan bir özet bölümünün olmadığı sonucuna dikkati çekmektedir.

6. sınıf “Madde ve Isı” Ünitesine Ait Bulgular

Bu ünite ‘ Hangisi daha çok iletıyor?’ (4.1) , ‘Yeni bir yalıtım malzemesi hazırlayalım’(4.2), ‘İçeceğimi soğuk içmek istiyorum’ (4.3) etkinlikleri yer almaktadır. ASDEÖ’nin her bir ölçüt maddelerine göre bu ünite de yer alan üç etkinliğin analiz edilmesinden elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2.

Madde ve Isı Ünitesindeki Etkinliklerin ASDEÖ ile Analizinden Elde Edilen Bulgular

Ölçütler	Madde ve Isı’ya ait etkinlikler		
	4.1	4.2	4.3
1.Sorgulamaya başlatma			
a. Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?	0	0	0
b. Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?	1	1	0
c. Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?	2	2	2
2. Araştırmaya odaklama			
a. Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?	2	2	2
b. Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?	2	2	2
c. Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?	0	1	0
d. Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?	0	1	0
e. Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?	0	0	0

f. Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu? 2 2 2

3. Anlamayı paylaşma

a. Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi? 0 0 0

b. Etkinlikler kapsamında gruplara karşılıklı olarak birbirlerinin fikirleri hakkında yorum yapabilmelerine, fikirler sunabilmelerine şans verilmiş mi? 0 0 0

c. Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi? 0 0 0

Toplam 8 10 7

Tablo 2 de araştırmacılar tarafından yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Madde ve Isı ünitesine ait etkinlikler incelendiğinde sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan “Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?” ölçüt maddesine göre incelenmiş olan üç etkinlikte de öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan bölüm ile ilgili ilişki kurdukları sonucuna varılmıştır.

Araştırmaya odaklama başlığı altında yer alan “Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?” ölçütünün araştırma-sorgulama işlem basamaklarının olmadığı dikkati çekmektedir. Bu ölçüte göre incelenmiş olan üç etkinlik kapsamında da öğrencilerin verilen konu ile ilgili olarak yapılan etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, gözlemlerini ifade etmelerine, kaydetmelerine izin verilmediği yönündedir.

Anlamayı paylaşma başlığı altında yer almakta olan bütün ölçüt maddelerinin hepsine incelenen etkinlikler sonucunda hiçbirine yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

7. sınıf “Saf Madde ve Karışımlar” Ünitesine Ait Bulgular

Bu ünite “Atom modeli yapalım” (4.1), “Çözelti hazırlayalım” (4.2), “Hangisi daha hızlı çözündü” (4.3), “Nasıl ayrılır?” (4.4) etkinlikleri yer almaktadır. ASDEÖ’ne göre bu üniteye yer alan dört etkinliğin analiz edilmesinden elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3.

Saf Madde ve Karışımlar Ünitelerindeki Etkinliklerin ASDEÖ ile Analizinden Elde Edilen Bulgular

Ölçütler	Saf Madde ve Karışımlar’a ait etkinlikler			
	4.1	4.2	4.3	4.4
1.Sorgulamaya başlatma				
a. Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?	0	0	0	0
b. Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?	2	2	2	0

c. Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?

0 1 0 0

2. Araştırmaya odaklama

a. Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?

2 2 2 2

b. Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?

2 2 2 2

c. Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?

0 1 0 0

d. Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?

1 1 1 1

e. Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?

0 0 0 0

f. Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?

2 2 2 2

3. Anlamayı paylaşma

a. Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?

0 0 0 0

b. Etkinlikler kapsamında gruplara karşılıklı olarak birbirlerinin fikirleri hakkında yorum yapabilmelerine, fikirler sunabilmelerine şans verilmiş mi?

0 0 0 0

c. Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?

0 0 0 0

Toplam

9 11 9 9

Tablo 3 de verilen bulgulara göre “Saf Madde ve Karışımlar” ünitesi ile ilgili olan etkinlikler incelendiğinde, sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan “Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçütünde etkinliklerin hiçbirinde öğrencilerde konu ile ilgili olarak var olan ön bilgilerin hiçbir şekilde ortaya çıkmadığı görülmüştür.

Araştırmaya odaklama aşlığı altında yer alan; “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?”, “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?”, “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?” ölçüt maddelerinin hepsine incelenmiş olan tüm etkinliklerde görülmüştür. Ayrıca “Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?” ölçüt maddelerinin etkinliklerinde araştırma-sorgulama işlem basamaklarının olmadığı belirlenmiştir.

Anlamayı paylaşma başlığı altında yer alan “Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?” ölçütünde incelenen tüm etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için hiç süre verilmediği görülmüştür.

8. sınıf “Madde ve Endüstri” Ünitesine Ait Bulgular

Bu ünite “Ne değişti?” (4.1), “Kütle korunur mu?” (4.2), “Belirteç yapalım” (4.3), “Çözeltilerin pH değerlerini ölçelim” (4.4), “Asitler ve Bazlar hangi maddelere etki eder?” (4.5), “Eşit kütleli farklı maddelerin sıcaklık değişimleri” (4.6), “Farklı miktardaki sular” (4.7), “Buzu eritem” (4.8), “Farklı maddelerin buharlaşma ısılarının karşılaştırılması” (4.9), “Isıtalım soğutalım” (4.10) etkinlikleri yer almaktadır. ASDEÖ’ne göre bu üniteye yer alan on etkinliğin analiz edilmesinden elde edilen bulgular Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4.

Madde ve Endüstri Ünitesindeki Etkinliklerin ASDEÖ ile Analizinden Elde Edilen Bulgular

Ölçütler	Madde ve Endüstri’ye ait etkinlikler									
	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	4.7	4.8	4.9	4.10
1.Sorgulamaya başlatma										
a. Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
b. Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
c. Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
2. Araştırmaya odaklama										
a. Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
b. Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
c. Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
d. Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?	0	2	1	1	0	1	0	0	1	0
e. Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
f. Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3. Anlamayı paylaşma										
a. Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
b. Etkinlikler kapsamında gruplara karşılıklı olarak birbirlerinin fikirleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

hakkında yorum yapabilmelerine, fikirler sunabilmelerine şans verilmiş mi?

c. Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?

Toplam **11** **13** **11** **12** **11** **12** **11** **11** **13**

Tablo 4 ‘de incelemeler sonucunda elde edilen bulgulara göre “Madde ve Endüstri” ünitesine ait olan etkinlikler sorgulamaya başlatma başlığı altında “Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçütü esas alındığı zaman bu ölçüt üzerinden etkinliklerin tamamı tam puan almıştır.

Araştırmaya odaklama başlığı altında verilen ölçütlere göre etkinlikler değerlendirilecek olursa eğer; “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?”, “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?”, “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?” ölçütlerine göre tüm etkinlikler tam puan almışlardır

Anlamayı paylaşma başlığı altında etkinlikler incelendiği zaman bütün ölçütler incelendiğinde, hiçbirinin tam puan alamadığı gözlenmiştir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırmacılar tarafından yapılan incelemede 5.sınıf “Madde ve Değişim”, 6.sınıf “Madde ve Isı”, 7.sınıf “Saf Madde ve Karışımlar” ve 8.sınıf “Madde ve Endüstri” ünitelerinin hiçbirinin, ASDEÖ’ ne göre tam puan alamadığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen etkinliklerin tümünün ASDEÖ’nin altında yer alan ölçüt maddelerinden farklı puanlar aldıkları görülmüştür. 5.sınıf “Madde ve Değişim” ünitesi altında yer alan etkinliklerden sadece 4.1 ve 4.5’ de ve 6.sınıf “Madde ve Isı” ünitesi kapsamında yer alan üç etkinlikten en yüksek puanı 4.2 almıştır. 7. Sınıf “Saf Madde ve Karışımlar” ünitesinde ise, 4.2’nin en yüksek puanı aldığı görülmüştür. En son olarak incelenen etkinlikler kapsamında 8.sınıf “Madde ve Endüstri” ünitesinde yer alan 4.2 ve 4.9’da diğer etkinliklere kıyasla daha yüksek puanların alındığı belirlenmiştir. Her bir sınıf düzeyinde “ Madde ve Doğası” konu alanı altında incelenmiş olan etkinliklerde 5.sınıfta sekiz etkinlik kapsamında ölçütlere dayalı olarak toplam 133 puan alınmıştır. 6. Sınıfta üç adet etkinlik kapsamında toplam 25 puan, 7. Sınıfta dört etkinlik kapsamında 38 puan ve 8. Sınıfta 10 etkinlik kapsamında toplam 105 puan alındığı görülmüştür. Öğrencilerin üst düzey becerileri kazanması kapsamında bilişsel boyutlara yönelik kazanımların ve etkinliklerin yeterli düzeyde sunulmadığı görülmüştür. Bu sonuç Zorluoğlu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmayı desteklemektedir (Zorluoğlu, Şahintürk & Bağrıyanık, 2017). “Madde ve Doğası” konu başlığı altında incelenmiş olan etkinliklerin öğrenme-öğretme ortamında kullanılma şekli açısından öğrencileri bilişsel boyutta yeterince aktif hale getirmemekte, onlara konu alanı ile ilgili öğrenmeleri boyunca yüksek derecede sorumluluk vermemektedir (Özdemir& Yanık, 2017). Buradan, incelenmiş olan etkinliklerin ASDEÖ’nin ölçüt maddeleri ile olan uyumlarının yüksek olmadığı belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından bulgular değerlendirildiğinde bilimsellik boyutunda; öğretim programının özellikle öğrenme-öğretme boyutundaki etkinliklerin bilimsel uygulamalar ve beceriler açısından tam olarak verimli olduğu söylenememektedir (Gelen & Esra, 2018).

2018 Fen Bilimleri dersi öğretim programı konu ve kazanımları esas alınarak incelenen etkinliklere bakıldığında, öğrencilerin öğrendiklerini ölçme konusunda zayıf kaldığı görülmüştür. Konu ile ilgili öğrencilerde var olan ön bilgilerin ortaya konması fen bilimleri dersi için önemlidir. Öğrencilerde konu ile ilgili az ya da hiç denilecek oranda ön bilgilerin varlığının olmaması, öğretmenlere gerek konuyu anlatırken gerekse öğrencileri derse motive ederken yardımcı olacağı açıktır. Fen bilimleri dersi bilimsel düşünmeyi, ilgili konu kapsamında araştırma-sorgulamayı esas almaktadır. Bu nedenle geleceğin gençleri fen bilimleri dersi kapsamında ilgili bilimsel konuları yakından takip etmeli, yorumlamalı, düşüncelerini aktarabilmelidirler. Bu süreçlerin verimli geçmesi fen bilimleri dersinin etkin bir şekilde öğrenilebilmesi açısından önemlidir (Bostan Sarioğlu, Can & Gedik 2016). Öğrencilerin gözlem yapabilmeleri konusunda ilgili ölçüt başlığı altında tam puanlar alan etkinliklerin olduğu görülmüştür. Etkinlikte gözlem aşaması, konu ile ilgili öğrenmelerin öğrenciler tarafından özümsemesi açısından önemlidir. Ünitelerde yer alan etkinliklerin öğrencileri araştırma-sorgulamaya yönlendirmesi konusundaki yeterlilikleri yerine getirip getirmediği gerekli puanlamalar ile yapılmıştır.

Tablo 1 de elde edilen bulgulara göre “Madde ve Değişim” ünitesine ait etkinlikler incelendiğinde sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan ölçütlere göre puanlandırmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu başlık altında yer alan “konu ile ilgili ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçüt maddesine göre sadece etkinlik 4.1 ve 4.7 de öğrencilerde konu ile ilgili ön bilgilerin ortaya çıkarıldığı görülmüştür. Etkinlik 4.3, 4.5 ve 4.6 ‘da ise ön bilgilerin kısmen ortaya çıkarıldığı görülmüştür. Etkinlik 4.2, 4.4 ve 4.8’ de bu ölçüte yönelik bir yaklaşımın olmadığı görülmüştür.

“Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçüt başlığı altında etkinlikler incelendiği zaman sadece etkinlik 4.4 de konu ile ilgili öğrencilerin araştırabilecekleri yönde soruların sorulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 4.1, 4.2, 4.3, 4.5, 4.6 ve 4.7 etkinliklerinin tamamında araştırmacılar tarafından yapılan analizler sonucunda konu ile ilgili öğrencilerin araştırabilecekleri türde soruların etkinliklerin sonunda sorulduğu belirtilmiştir.

Diğer bir ölçüt olan “Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?” maddesine göre sadece etkinlik 4.8’de öğrencilerin öğrenilen konu ile ilgili ve öğretilmesi planlanan bölüm ile ilişki kurmadıkları görülmüştür. Bu ölçüt maddesine göre etkinlik 4.5, 4.6 ve 4.7 de öğrenciler tarafından öğrenilen konu ile ve öğretilmesi planlanan kısım arasında kısmen ilişki kurulduğu sonucuna varılmıştır. Bu etkinlikler dışında yer alan 4.1, 4.2, 4.3 ve 4.4 etkinliklerinin tamamında öğrencilerin öğrenilen konu ile öğretilmesi planlanan bölüm arasında ilişki kurdukları görülmüştür.

Araştırmaya odaklama başlığı altında araştırmacılar tarafından incelenen etkinlikler sonucunda “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlik öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?” ölçüt maddesine göre incelenmiş olan toplam sekiz etkinliğin de öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ettiği görülmüştür. “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?” ölçüt maddesi kapsamında da tüm etkinliklerin öğrencilerin açıklama yapmalarına olanak sağladıkları yönündedir. Bu başlık altında yer alan “Etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapması sağlanıyor mu?” ölçüt maddesine göre de incelenmiş olan tüm etkinliklerin sonunda sorulan sorulara öğrencilerin tekrar dönüş yapmalarını sağladığı yönündedir. “Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?” ölçütüne göre verilen etkinliklerden sadece etkinlik 4.8’in öğrencilere etkinlik ile ilgili verileri, bulguları, gözlemleri kaydetmediği yönünde olanak verilmediği yönündedir.

Anlamayı paylaşma konu başlığı altında yer alan ölçüt maddeleri esas alındığında “Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?” ölçütünde incelenen etkinlikler çerçevesinde etkinlik 4.3, 4.6 ve 4.8 de öğrencilere etkinlik ile ilgili düşüncelerini, görüşlerini ifade edebilmeleri için süre verilmediği yönündedir. “Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?” ölçütüne göre toplam sekiz adet etkinliğin hiçbirinde yapılan etkinlikler sonucunda öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerini yansıtan bir özet bölümünün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde; araştırmacılar tarafından yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre “Madde ve Isı” ünitesine ait etkinlikler incelendiğinde sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan “Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçütüne göre hiçbir etkinlikte öğrencilerde konu ile ilgili ön bilgilerin ortaya çıkmadığı görülmüştür. “Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçütü kapsamında 4.1, 4.2 etkinliklerinde konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde soruların sorulduğu gözlemlenmiştir. Yalnız etkinlik 4.3 de bu soruların olmadığı görülmüştür.

“Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?” ölçüt maddesine göre incelenmiş olan üç etkinlikte de öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan bölüm ile ilgili ilişki kurdukları sonucuna varılmıştır.

Araştırmaya odaklama başlığı altında yer alan “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?” ve “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?” ölçüt maddelerinin her ikisi kapsamında etkinliklerin tamamında ünite ile ilgili olarak verilen etkinliklerin öğrencileri gözlem yapmaya ve yapılan etkinliklerin öğrencileri açıklama yapmaya yönlendirdiği görülmüştür.

“Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?” ölçütüne göre incelenmiş olan üç etkinlik kapsamında da öğrencilerin verilen konu ile ilgili olarak yapılan etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, gözlemlerini ifade etmelerine, kaydetmelerine izin verilmediği yönündedir. “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?” ölçütünde etkinliklerin tamamında etkinlikler ile ilgili olarak önceden tahminler yürütebilmelerine ve bu tahminlerinin doğruluklarını test edebilmeleri için öğrencilere imkân verilmiştir.

Anlamayı paylaşma başlığı altında yer almakta olan: “Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?”, “Gruplara birbirlerinin fikirleri ile ilgili yorum yapma ve ek fikirler ortaya sunma şansı verilmiş mi?”, “Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?” ölçüt maddelerinin hepsine incelenen etkinlikler sonucunda hiçbirine yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen etkinlikler sonucunda öğrencilerin etkinlikler ile ilgili düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmemiştir. Etkinlikler esnasında gruplara birbirlerinin karşılıklı olarak fikirleri ile ilgili yorumlar yapabilmeleri ve düşüncelerini ortaya sunabilmeleri için zaman verilmemiştir. Etkinlikler kapsamında konu ile ilgili olarak öğrencilerinden düşüncelerinden faydalanılarak oluşturulacak olan özet bölümüne hiçbir etkinlikte yer verilmemiştir.

Tablo 3 de verilen bulgulara göre “Saf Madde ve Karışımlar” ünitesi ile ilgili olan etkinlikler incelendiğinde sorgulamaya başlatma başlığı altında yer alan “Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçütünde etkinliklerin hiçbirinde öğrencilerde konu ile ilgili olarak var olan ön bilgilerin hiçbir şekilde ortaya çıkmadığı görülmüştür. “Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçütü incelendiğinde etkinliklerin

hepsinde ünite ile ilgili olarak etkinliklerin sonunda öğrencilerin araştırabilecekleri düzeyde sorulara yer verildiği görülmüştür. “Öğrencilerin konu ile ilgili merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan kısım ile ilgili ilişki kurulmuş mu?” ölçütünde sadece verilen etkinliklerden 4.2 etkinliğinde öğrencilerin konu ile ilgili olarak merak ettikleri ve öğretilmesi planlanan bölümü ile ilgili olarak ilişki kurdukları görülmüştür.

Araştırmaya odaklama başlığı altında yer alan; “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?”, “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?”, “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?” ölçüt maddelerinin hepsine incelenmiş olan tüm etkinliklerde görülmüştür.

“Öğrencilerin yapılan etkinlikler esnasında gözlemler yapabilmeleri sağlanıyor mu?” ölçütüne bakıldığı zaman tüm etkinliklerde öğrencilerin kısmen olarak etkinlikler kapsamında gözlemler yapabildikleri görülmüştür.

Anlamayı paylaşma başlığı altında yer alan “Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?” ölçütünde incelenen tüm etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için hiç süre verilmediği görülmüştür. “Gruplara birbirlerinin fikirleri ile ilgili yorum yapma ve ek fikirler ortaya sunma şansı verilmiş mi?” ölçütü de bir önceki ölçütte olduğu gibi tüm etkinliklerde hiç puan alamamıştır. Öğrenci gruplarına gerçekleştirilen etkinlikler ile ilgili olarak yorum yapabilmeleri konusunda hiç fırsat sunulmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 4’ün verilerine göre “Madde ve Endüstri” ünitesine ait olan etkinlikler sorgulamaya başlatma başlığı altında “Konu ile ilgili olarak ön bilgiler ortaya çıkarılıyor mu?” ölçütüne bakıldığı zaman hiçbir etkinliğin tam puan aldığı görülmemiştir. Bu ölçüt kapsamında 4.4, 4.5, 4.6, 4.7 ve 4.8 etkinliklerinde konu ile ilgili ön bilgilerin kısmen ortaya çıkarılabildiği görülmüştür. Bu nedenle bu dört etkinlik türü kısmen olarak puanlandırılmıştır. “Etkinliklerin sonunda konu ile ilgili olarak öğrencilerin araştırabilecekleri türde sorular sorulmuş mu?” ölçütü esas alındığı zaman bu ölçüt üzerinden etkinliklerin tamamı tam puan almıştır.

Araştırmaya odaklama başlığı altında verilen ölçütlere göre etkinlikler değerlendirilecek olursa eğer; “Ünite ile ilgili olarak verilen etkinlikler öğrencileri gözlem yapmaya teşvik ediyor mu?”, “Yapılan etkinlikler öğrencileri açıklamalar yapmaya sevk ediyor mu?”, “Öğrencilerin etkinlikler öncesinde tahmin yapmalarına ve bu tahminlerinin doğruluğunu test edebilmelerine imkân veriliyor mu?” ölçütlerine göre tüm etkinlikler tam puan almışlardır. Buradan şu sonuç çıkarılabilmektedir, öğrencilerin yapılan etkinlikler sırasında gözlem yapabilmelerine fırsat tanınmıştır. Aynı zamanda öğrenciler yapılan etkinlikler ile ilgili açıklama yapabilmişlerdir. Öğrencilerin etkinlikler ile ilgili önceden tahminleri ile bu tahminlerinin etkinlik sonunda doğruluğunun test edilmesi konusunda imkân verilmiştir.

“Konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin düşüncelerini, verilerini, gözlemlerini, bulgularını ifade etmelerine, yazmalarına ve kaydetmelerine fırsat veriliyor mu?” ölçütü ile hiçbir etkinlik tam puan alamamıştır. Sadece 4.1 ve 4.9 etkinlikleri ile öğrencilerin konu ile ilgili bulgularını, düşüncelerini yazmalarına kısmen olanak tanınmıştır. Diğer etkinliklerin hiçbirinde bu ölçüt karşılanamamıştır.

Anlamayı paylaşma başlığı altında etkinlikler incelendiği zaman; “Yapılan etkinlikler sonucunda öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için süre verilmiş mi?”, “Gruplara birbirlerinin fikirleri ile ilgili yorum yapma ve ek fikirler ortaya sunma şansı verilmiş mi?”, “Konu ile ilgili olarak yapılan etkinlikler kapsamında öğrenci gruplarının fikir ve düşüncelerinden faydalanılarak özet bölümü verilmiş mi?” ölçütlerine göre tüm etkinlikler incelendiği zaman hiçbirinin tam puan alamadığı

gözlenmiştir. Yapılan etkinlikler hakkında öğrencilere düşüncelerini ifade edebilmeleri için belirli bir süre verilmemiştir. Etkinliklerde gruplar arasında fikir alışverişleri ve yorumlama kısımları karşılanamamıştır. Öğrencilerin gerçekleştirmiş oldukları etkinlikler sonucunda etkinlik ile ilgili olarak düşüncelerini ifade edebilecekleri bir özet bölümüne hiçbir etkinlikte yer verilmemiştir. Bu nedenle anlamayı paylaşma başlığı altında yer alan üç ölçüt maddesinin incelenmiş olan on etkinlik türünde de karşılanamadığı, ilişki kurulamadığı gözlemlenmiştir.

Bu açılardan incelenen 5., 6., 7. ve 8.sınıf fen bilimleri dersi kitaplarında yer alan “Madde ve Doğası” konu alanındaki etkinliklerin araştırma sorgulamaya dayalı etkinlik ölçeğinin çerçevesinde öğrencilere ünite kapsamında öğrendikleri, keşfettikleri ile ilgili düşüncelerini ifade edebilmeleri açısından yeteri kadar fırsatların verilmediği görülmüştür. Yapılan etkinliklerin sonunda, öğrencilerin sorulan sorulara geri dönüş yapamadıkları görülmüştür. Grup çalışması şeklinde yapılan etkinliklerin sonunda, grupların ilgili etkinlikler ile ilgili düşüncelerini, yorumlarını karşılıklı olacak şekilde ifade edebilmelerine fırsat verilmediği görülmüştür. Bu nedenle ilgili sınıflarda 2018 yılı Fen Bilimleri dersi öğretim programı konu ve kazanımlarına uygun olacak şekilde seçilmiş ve incelenmiş olan ders kitaplarının; öğrencilerin ilgili etkinlikler sonunda araştırma-sorgulamaya dayalı ön bilgileri ile ilişkiler kurabilmeleri, bilimsel düşünebilme yetkinliklerinin kazanılabilmesi ve düşüncelerini ifade edebilecekleri öğretme-öğrenme ortamlarının oluşturulması konusunda istenilen düzeyde olmadığı yönündedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur;

- Ders kitapları öğretmen ve öğrenciler için önemli bir kılavuz oldukları için kitaplarda daha fazla sayıda etkinlik yer almalıdır. Bu etkinlikler düzenlenirken araştırma-sorgulamaya dayalı öğretimin gerekleri de göz önüne alınmalıdır.
- Ders kitaplarında rehberli ve açık sorgulamanın yapılabilmesine olanak sunan etkinlik örnekleri artırılabilir.
- Ders kitaplarındaki etkinliklerin uygulanması ile ilgili öğretmenlere daha fazla bilgi verilmeli ve gerekirse hizmet-içi kurslar ile desteklenmelidir.
- Bu çalışma ile sadece “Madde ve Doğası” konu alanında yer alan üniteler incelenirken, diğer çalışmalarda farklı konu alanlarında yer alan ünitelerde incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Arsal, Z. (2014). İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Yapılandırmacılık İlkelerine Göre Değerlendirilmesi. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies*, 2(3).
- Sarioğlu, A. B., Can, Y., & Gedik, İ. (2016). 6. Sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabındaki Etkinliklerin Araştırma-Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Yaklaşımına Uygunluğunun Değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1004-1025.
- Badur, S., Timur, B., & Timur, S. (2017). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı’nın Genel Amaçlarının Gerçekleşme Derecesi Hakkındaki Öğretmen Görüşleri. *Eğitimde Kuram Ve Uygulama*, 13(3), 471-497.
- Bahar, M., Yener, D., Yılmaz, M., Hayrettin, E. M. E. N., & Gürer, F. (2018). 2018 Fen Bilimleri Öğretim Programı Kazanımlarındaki Değişimler Ve Fen Teknoloji Matematik

- Mühendislik(Stem) Entegrasyonu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 702-735.
- Candaş, B., Kıryak, Z., Güven, O., & Özmen, H. (2019). 2013 ve 2018 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Genel Eğilimler ve Yaklaşımlar Açısından Karşılaştırılması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1668-1697.
- Cengiz, E. (2019). Fen Bilgisi Öğretmenlerinin 2018 Yılında Güncellenen Fen Bilimleri (5, 6, 7 ve 8) Dersi Öğretim Programına İlişkin Düşünceleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 125-141.
- Deveci, İ. (2018;a). Türkiye’de 2013 ve 2018 Yılı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programlarının Temel Öğeler Açısından Karşılaştırılması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 799-825.
- Deveci, İ., Konuş, F. Z., & Aydın, M. (2018;b). 2018 Yılı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Yaşam Becerileri Açısından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 765-797.
- Gelen, İ., & Esra, A. L. I. Ş. (2018). Ortaokul Matematik ve Fen Bilimleri Öğretim Programının Boyutlarının Değerlendirilmesinde Paydaşların Görüşleri. *Disiplinler arası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 28-42.
- Güneş, Y. İ., Sağdıç, F., & Şimşek, C. L. (2018). Ortaokul Fen Bilimleri Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Araştırmaya Dayalı Öğrenmeyi Destekleme Durumlarının Belirlenmesi. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 2(2), 28-38.
- Güler, M. P. D., & Açıkgöz, S. N. (2019). 2018 Yılı Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının Sorumluluk Kazanımlarına Yer Vermesi Bakımından İncelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 391-419.
- İdin, Ş., & Kaptan, F. (2017). İlköğretim Fen Eğitiminde Yenilenen Öğretim Programlarına Göre Hazırlanan Doktora Tezlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 2(1), 29-43.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62-80.
- Maskan, A., Maskan, M. H., & Atabay, K. (2007). İlköğretim 4. Sınıf Fen ve Teknoloji Ders Kitabının Değerlendirme Ölçütleri Yönünden İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 21-32.
- MEB (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı* (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara
- Miles, M. B., Huberman, A. M., Huberman, M. A., & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Özcan, H., & Koştur, H. İ. (2019). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Özel Amaçlar ve Alana Özgü Beceriler Bakımından İncelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 138-151.
- Özdemir, G., & Yanık, B. H. (2017). Beşinci Sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabında Yer Alan Etkinliklerin Veriler Açısından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 203-221.
- Saraç, E., & Yıldırım, M. S. (2019). 2018 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Academy Journal of Educational Sciences*, 3(2), 138-151.

- Ünsal, Y., & Güneş, B. (2004). Bir Kitap İnceleme Çalışması Örneği Olarak Meb Lise 1. Sınıf Fizik Ders Kitabının Eleştirel Olarak İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 305-321.
- Zorluoğlu, S. L., Şahintürk, A., & Bağrıyanık, K. E. (2017). 2013 Yılı Fen Bilimleri Öğretim Programı Kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi ve Değerlendirilmesi/Analysis and Evaluation of Science Course Curriculum Learning Outcomes of the Year 2013 According to the Revised Bloom Taxonomy. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNDE İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ KONUSUNDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Y.L. Öğrencisi, Dilayda TUĞRUL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı AVCI AKÇALI

Dokuz Eylül Üniversitesi

ÖZ

Sosyal bilgiler dersi, amaçları, öğrenciye kazandırmayı hedeflediği beceriler ve değerler göz önünde bulundurulduğunda insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgi, değer ve bilincinin kazandırılabilmesi önemli derslerden biridir. Dolayısıyla sosyal bilgiler alan yazınında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi farklı boyutlarıyla irdeleyen araştırmalara sıkça rastlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konularına ilişkin alan yazında ortaya konmuş araştırmaların çeşitli boyutlarıyla incelenmesidir. Konu hakkında yapılan araştırmaların incelenmesi alan yazında konu ile ilgili yönelimlerin ortaya konmasını amaçlamaktadır. Çalışmada alan yazın taraması sonucunda ulaşılan araştırmalar belirlenen değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Nitel yöntemin izlendiği çalışmada doküman incelemesi yoluyla veri toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada 15 makale ve 25 lisansüstü tez incelenmiştir. Araştırmaların çoğunlukla sosyal bilgiler öğretmenlerinin okullardaki insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitime yönelik görüşlerinin incelenmesine odaklandığı, dolayısıyla örneklem olarak en sık öğretmenlerin tercih edildiği görülmüştür. Ayrıca araştırmalarda çoğunlukla nitel yaklaşımın tercih edildiği, veri toplama yöntemi olarak ise en fazla doküman incelemesi yöntemine başvurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi, eğitim, sosyal bilgiler

GİRİŞ

İnsan hakları kavramının anlaşılabilmesi için öncelikle hak kavramının ne olduğunun ortaya konulması, daha sonra bu kavram içerisinde insan haklarının yerinin belirlenmesi gerekmektedir. “Bir şeyi yapma veya başkalarından belirli bir biçimde davranmayı ya da bir şeyi yapmayı isteme yetkisi olarak tanımlayabileceğimiz “hak” sözcüğü; esas olarak hukukun temel ve en önemli kavramlarından birisidir” (Giritli ve Güngör, 2002, s.7). İnsan hakları ise çok boyutlu ve de anlam ve içerik açısından zengin kavramdır (Çeçen, 2000). Kişinin, sırf insan olmak sıfatıyla sahip olduğu bu haklar, kaynağını ahlakilik düşüncesinden almakta, bu açıdan aynı zamanda evrensel olma özelliğini vurgulamaktadır. Yani bu haklar, her yer ve zamanda, tüm insanlar için geçerli olma niteliğine sahiptir. Çünkü insan hakları düşüncesinin temelinde yatan ahlaki eşitlik prensibi tüm insanların ahlaki değerinin eşitliğine dayanır ve insan haklarından yararlanmak açısından kişiler arasındaki herhangi bir ayrımı reddeder. Dini, kültürel, etnik, siyasi farklılıklar, kişilerin insan haklarının öznesi olması bakımından bir fark yaratmaz. (Giritli ve Güngör, 2002).

İnsan hakları kavramının her alan gibi eğitimde de var olabilmesi önem arz eder. Çünkü eğitim, bireyi ülkenin ve çağın gereklilikleri doğrultusunda yönlendirmeyi hedefler. Bu gerekliliklerden biri de şüphesiz, insan haklarına saygılı bireyler yetiştirmektir. Bu açıdan

bilgili, beceri ve değer sahibi bireylerin sistematik biçimde yetiştirilmesinde ise eğitim kurumlarının önemi büyüktür (Topkaya ve Coşkun, 2016). Başaran'a (2007) göre de insan haklarına saygının soyut söylemlerle ve çeşitli belgelerde yer vermekle kendiliğinden gerçekleşmeyeceği gerçektir. İnsan haklarına saygı ancak herkes onları bilir, kullanır ve koruma bilincine varırsa mümkün olacaktır. Bunun içinse eğitim ve öğretim zorunludur.

Günümüzde kelime anlamından hareketle genelde en yaygın biçimi ile “halkın kendi kendini yönetmesi” olarak tanımlanan demokrasi kavramı ise, daha gelişmiş bir tabirle yöneticilerin adil, özgür ve düzenli seçimler yoluyla halk tarafından ve halkın içinden seçildiği yönetim biçimi olarak ifade edilebilir (Aktaş, 2015). Modern toplumsal yaşamın bir gereği olan demokrasi ve insan hakları, bireylerin daha iyi bir yaşam alanına sahip olmaları için bir ön koşul olarak görülmektedir. Devlet, toplumsal yaşamın devamını sağlayabilmek için bir yandan demokrasi ve insan haklarını yasalarla güvence altına almalı, diğer yandan da bireylerin eğitimine önem vererek demokrasi ve insan haklarının işlerliğini sağlamalıdır (Günel, 2009).

Ayrıca eğitim devletler için sosyal anlamda yaşanan dönüşümleri kontrol altında tutabilmek amacıyla vatandaşlık bilgi ve becerileriyle donatılmış bireyler yetiştirmenin en önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Sosyal bilim disiplinlerinin “etkili vatandaş” yetiştirmede normatif bir kurallar dizgesi olarak okullarda okutulması bu durumun yansımasıdır (Kara, Topkaya ve Şimşek, 2012). Bir başka deyişle eğitim demokrasi ve insan haklarının varlığı ve devamlılığı ile bireylere yurttaşlık bilincinin kazandırılmasında büyük önem arz etmektedir.

İnsan hakları, demokrasi ve vatandaşlık becerilerine sahip bireyler yetiştirilmesinde okul programlarında yer alan tüm derslerden yararlanmak gerekmektedir. Ancak değişen ülke ve dünya koşullarında bilgiye dayalı karar alıp problem çözebilen etkin vatandaşlar yetiştirmek için sosyal ve beşerî bilimlerden aldığı bilgi ve yöntemleri kaynaştırarak kullanan (Öztürk, 2012, s.4) sosyal bilgiler dersi insan hakları, eşitlik, adalet, hukuk, vatandaşlık gibi kavramların öğretimini yoğunlukla içermekte, bireylerin insan haklarına saygılı ve demokratik bir düşünce tarzı benimsemelerini amaçlamaktadır. Ülkemizde 1968 yılında yapılan düzenleme ile ilk ve ortaöğretimde mevcut adıyla programda yerini almış olan sosyal bilgiler dersi, insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık bilgi, beceri ve tutumlarının kazandırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Bireylere insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık bilgi, beceri ve tutumlarının kazandırılması konusunda sosyal bilgiler dersine atfedilen rol, araştırmacıların konunun farklı boyutlarıyla incelenmesine odaklanan araştırmalarına yön vermiştir. Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konularına ilişkin alan yazında ortaya konmuş araştırmaların çeşitli boyutlarıyla incelenmesidir. Konu hakkında yapılan araştırmaların incelenmesi alan yazında konu ile ilgili yönelimlerin ortaya konmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların yayın yılı ve türü açısından dağılımı nasıldır?
- Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
- Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
- Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların örneklemelerine göre dağılımı nasıldır?

- Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların veri toplama araçları bakımından dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek gerçekleştirilmiştir. “Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik, nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır” (Yıldırım, 1999, s.10). Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir (Karataş, 2017). Bunlar yazılı materyaller (kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup, günlük, resmi yayın ve istatistikler vb.) olabileceği gibi konuyla ilgili film, video veya fotoğraflar şeklinde görseller de olabilir (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019, s.126). Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusuna ilişkin Türkiye’de yapılmış lisansüstü tezlerin ve makalelerin doküman incelemesiyle incelendiği bu araştırmada, “YÖK Ulusal Tez Merkezi”, “Dergi Park”, “ResearchGate” ve “Academia” veri tabanları; “sosyal bilgiler ve insan hakları”, “sosyal bilgiler ve yurttaşlık/vatandaşlık”, “sosyal bilgiler ve demokrasi” anahtar kelimeleriyle taranmış ve sonuç olarak toplamda 40 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar betimsel analiz ve içerik analizine tabi tutulmuş ve çeşitli değişkenler açısından (amaç, tür, yıl, örneklem, yöntem, veri toplama yöntemi) sınıflandırılarak bulgulara ulaşılmıştır.

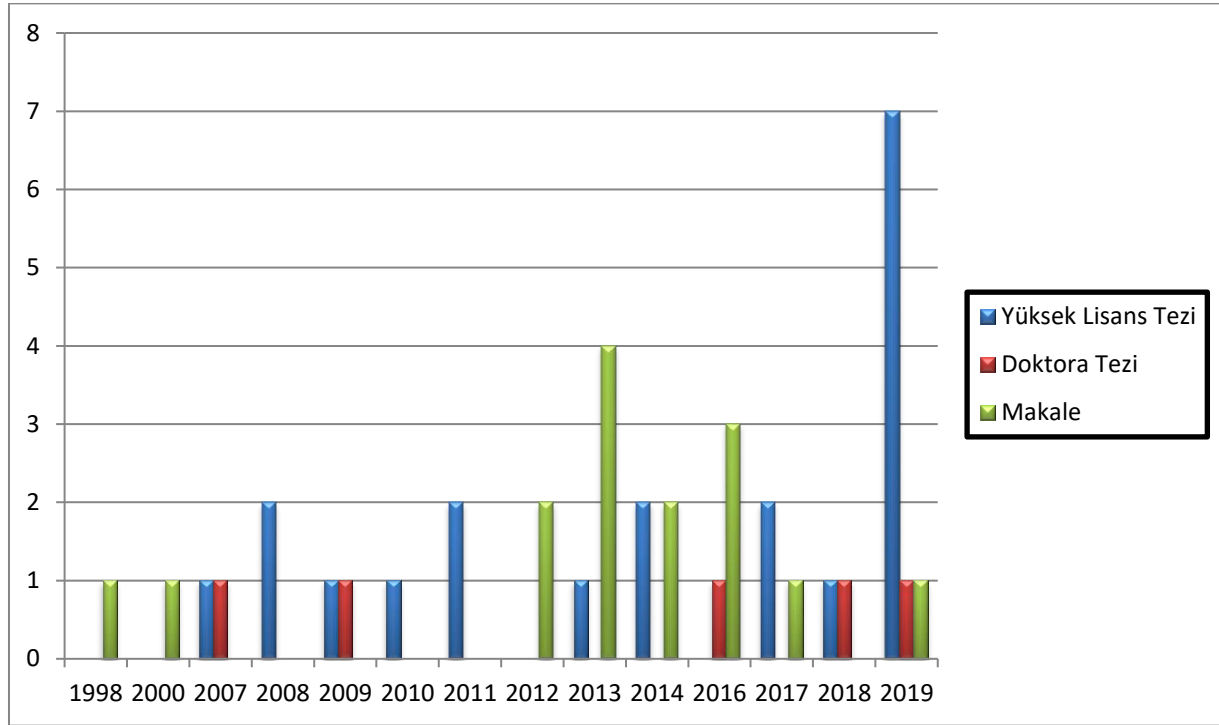
BULGULAR

Veri toplama sürecinde ulaşılan 40 çalışma araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli kategorilere göre analiz edilmiştir. Bu bölümde analiz edilen bulgular sunulmuştur.

1. Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların yayın yılı ve türü açısından dağılımına yönelik bulgular

Araştırma kapsamında yer alan çalışma türlerinin yayın yılı ve türü açısından dağılımı Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. İlgili çalışmaların türlerine göre yıllık bazda dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların çoğunlukla lisansüstü tez türünde olduğu ($f=25$) görülmüştür. Konuyla ilgili yazılan makalelerin sayısı 15'tir. Lisansüstü tezler ise 5 doktora 20 yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında ise ulaşılabilen en eski çalışmanın 1998 yılına tarihlendiği, 2010 yılından itibaren hem lisansüstü tez hem de makale türünde çalışmaların sayıca önemli bir artış gösterdiği görülmüştür. Bu durum konuya yönelik akademik ilginin belirtilen yıllardan itibaren önemli oranda arttığını göstermektedir.

2. Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların amaçlarına göre dağılımına yönelik bulgular

Çalışma kapsamındaki araştırmalar amaçları doğrultusunda sınıflandırılarak Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. İlgili çalışmaların amaçlarına göre dağılımı*

ÇALIŞMANIN AMACI	FREKANS
Sosyal bilgiler dersinde farklı yöntemlerin kullanımının öğrencilerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgi ve becerilerine etkisi	4
Öğrencilerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgi ve becerilerinin incelenmesi	2
Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okullardaki mevcut insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitime yönelik görüşleri	9
Sosyal bilgiler öğretmenlerinin dijital vatandaşlık durumlarının incelenmesi	2

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminin nasıl olması gerektiğine yönelik görüşleri	5
Sosyal bilgiler öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimine yönelik öz-yeterlik algıları	4
Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ülkedeki insan hakları ve demokrasi uygulamalarına yönelik görüşleri	1
Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kendilerine verilen insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimine yönelik görüşleri	2
Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimine yönelik tutumları	2
Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık durumlarının incelenmesi	1
Sosyal bilgiler öğretmenliği programlarında insan hakları ve demokrasi eğitiminin yeri	1
Sosyal bilgiler öğretmenliği programlarındaki akademisyenlerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşleri	1
Farklı ülkelerde sosyal bilgiler öğretmenliği programlarının insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi açısından değerlendirilmesi	1
Sosyal bilgiler öğretim programlarının insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi yaklaşımı/içeriği açısından değerlendirilmesi	6
Sosyal bilgiler ders kitaplarının insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi içeriği açısından incelenmesi	7
TOPLAM	48

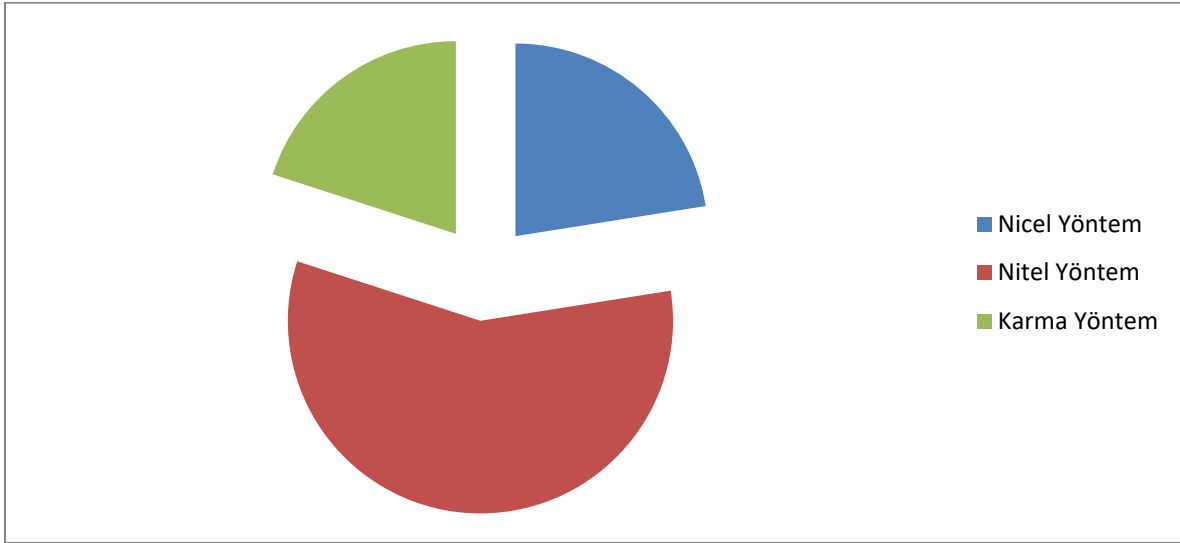
**Çalışmaların bazılarında birden fazla amaç yer aldığı için toplam sayı incelenen çalışma sayısından daha fazladır.*

Çalışmaların amaç açısından özellikle öğretmenlerin okullardaki insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi öğretimine yönelik görüş ve yeterlik algılarına yoğunlaşan, betimsel nitelikli çalışmalardan oluştuğu (f=18) görülmektedir. Çalışmalarda sıklıkla (f=13) görülen bir diğer amaç ise geçmişten bugüne sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarının konu ile ilgili içerikleri ve yaklaşımları bağlamında incelenmesidir. Ayrıca konunun öğretmen yetiştirme boyutunda ise sosyal bilgiler öğretmen adayları, sosyal bilgiler öğretmenliği programları ve akademisyenlerle ilgili az sayıda araştırma yer almaktadır. Bunun yanı sıra sayıca sınırlı olmakla birlikte ilk ve ortaokullardaki öğrencilerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgi ve beceri durumlarının tespiti ve geliştirilmesini amaçlayan çalışmalar görülmektedir. Ayrıca son dönemde önem kazanan dijital vatandaşlık olgusu üzerine öğretmen ve öğretmen adaylarını konu alan betimsel nitelikli çalışmalar da dikkat çekmektedir. Sosyal bilgiler dersinin vazgeçilmez bir parçası durumunda olan insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konularının öğretiminin iyileştirilmesi noktasında betimsel nitelikli çalışmaların ötesinde; öğretmen ve öğretmen adaylarının bilgi ve becerilerini geliştirmeye ve okullardaki öğretimin bu anlamda iyileştirilmesine yönelik uygulamalı çalışmaların artmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların yöntemlerine göre dağılımına yönelik bulgular

Araştırma kapsamında yer alan çalışmalar yöntemlerine göre incelenmiş ve Grafik 2'deki bilgilere ulaşılmıştır.

Grafik 2. İlgili çalışmaların yöntemlerine göre dağılımı.

Grafik 2 incelendiğinde çalışmaların daha çok (f=23) nitel araştırma yöntemine dayandığı, nicel (f=9) ve karma yönteme (f=8) dayanan çalışmaların daha sınırlı ve birbirine yakın sayıda olduğu görülmüştür. Araştırmalarda karma yöntem kullanılması farklı boyutlarda daha derinlemesine sonuç elde edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle konu hakkında yapılacak daha sonraki çalışmalarda özellikle karma yöntemin tercih edilmesi farklı bulgular elde etmeye imkân sağlaması açısından önem arz etmektedir.

4. Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların örneklemelerine göre dağılımına yönelik bulgular

Araştırma kapsamındaki çalışmalar, örneklem açısından kategorize edilip incelenmiş ve bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. İlgili çalışmaların örneklem açısından dağılımı*

ÖRNEKLEM	FREKANS
ÖĞRENCİ	6
ÖĞRETMEN	20
AKADEMİSYEN	1
ÖĞRETMEN ADAYI	6
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ	2
LİSANS PROGRAMLARI	6
SOSYAL BİLGİLER DERSİ İLKOKUL ve ORTAOKUL PROGRAMLARI	7
SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARI	7
TOPLAM	48

*Çalışmaların bazılarında birden fazla örneklem bulunduğu için toplam sayı incelenen çalışma sayısından daha fazladır.

Tablo 2 incelendiğinde örneklem olarak daha çok ($f=20$) öğretmenlerin tercih edildiği görülmektedir. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminin uygulama boyutunda öğretmenlerin taşıdığı rol yadsınamaz. Bu anlamda çalışmaların öğretmenlere yoğunlaşması anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte öğretim programları ve ders kitaplarının örneklem olarak alındığı çalışmaların da oldukça fazla ($f=13$) olduğu görülmüştür. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminin gelecekteki öğreticileri olarak sosyal bilgiler öğretmen adaylarını örneklem alan çalışmaların sayıca artırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca ilk ve ortaokul öğrencilerinin örneklem olarak tercih edildiği, öğrencilerin konu hakkındaki gelişimlerine çeşitli açılardan katkı sağlamayı amaçlayan akademik çalışmaların artması insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bilgi ve becerilerine sahip bireyler yetiştirilmesi konusunda faydalı olacaktır.

5. Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konusunda yapılan çalışmaların veri toplama araçları bakımından dağılımına yönelik bulgular

Araştırma kapsamındaki çalışmalar, veri toplama yöntemi açısından kategorize edilip incelenmiş ve bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. İlgili çalışmaların veri toplama yöntemlerine göre dağılımı*

VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ	FREKANS
DOKÜMAN İNCELEMESİ	16
GÖRÜŞME	14
ÖLÇEK	11
ANKET	5
BAŞARI TESTİ	2
AÇIK UÇLU SORU	2
TOPLAM	50

*Çalışmaların bazılarında birden fazla veri toplama yöntemi bulunduğu için toplam sayı incelenen çalışma sayısından daha fazladır.

Çalışmaların çoğunlukla nitel yaklaşımla gerçekleştirilmiş olması doğrultusunda Tablo 3'te de görüldüğü üzere araştırmacıların verileri toplarken en çok doküman incelemesi ($f=16$) ve görüşme ($f=14$) gibi veri toplama yöntemlerine başvurdıkları görülmektedir. Bu bağlamda açık uçlu sorular ile nitel veri elde edilen çalışmalara da rastlanmıştır. Nicel yaklaşıma dayanan çalışmalarda ise ölçeklerin sıkça kullanıldığı ($f=11$), anket ($f=5$) ve başarı testlerine ($f=2$) de belli oranda yer verildiği görülmüştür.

SONUÇ

Sosyal bilgiler eğitiminde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konularına ilişkin alan yazında ortaya konmuş araştırmaların çeşitli boyutlarıyla incelenmesini amaçlayan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Konu hakkında incelenen çalışmaların çoğunlukla lisansüstü tez türünde olduğu, bu kapsamda yüksek lisans tezlerinin sayıca üstün olduğu, yıllık bazda ise 2010 yılından itibaren hem lisansüstü tez hem de makale türündeki çalışmaların sayıca önemli bir artış gösterdiği görülmüştür. Çalışmaların amaç açısından ise özellikle öğretmenlerin okullardaki insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi öğretimine yönelik görüş ve yeterlik algılarına yoğunlaştığı, dolayısıyla örneklem olarak da en sık öğretmenlere odaklı ve betimsel nitelikli çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Yöntem olarak bakıldığında ise çalışmaların büyük bölümünün nitel yaklaşımla yapıldığı veri toplama yöntemi olarak en sık doküman incelemesi ve görüşmeye başvurulduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Aktaş, M. (2015). “Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-105.

Başaran, T. (2007). *İlköğretim okullarındaki vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının uygulanışına ilişkin sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çeçen, A. (1995). *İnsan hakları* (2. Baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Giritli, İ., Güngör, H. A. (2002). *Günümüzde insan hakları*. İstanbul: Der Yayınları.

Günel, N. (2009). *İlköğretim 6. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan demokrasi ve insan haklarına ilişkin sözlü ve sözsüz iletilerin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, C., Topkaya, Y. ve Şimşek, U. (2012). Aktif vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 4(3), 147-159.

Karataş, Z. (2017). “Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi”, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.

Özmen, H., Karamustafaoğlu, O. (Ed.). (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Öztürk, C. (2012). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. Cemil Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s.4-). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Topkaya, Y., Coşkun, K. (2016). Küresel vatandaşlık bilinci üzerinde sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerlerin etki boyutu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 238-252.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23,(112).

THE ROLE OF IMAGERY CAPACITY IN PREDICTING EFL LEARNERS' IDEAL L2 SELF AND L2 MOTIVATION

Res. Asst. Dr. Tutku BAŞÖZ

Balıkesir University

Abstract

The present study aimed to explore the role of imagery capacity in predicting English as a Foreign Language (EFL) learners' ideal L2 self and L2 motivation in the under-researched context of Turkey. The study also aimed to probe EFL learners' perceived levels of ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity. Besides, the variance in EFL learners' ideal L2 self and imagery capacity in terms of gender differences was examined in the study. A composite survey instrument was administered to 389 EFL learners majoring in Tourism Management Program at a state university in Turkey. The emergent data were first descriptively analyzed to find out the participants' perceived levels of ideal L2 self, L2 motivation and imagery capacity. The independent samples t-tests were also carried out to find out the role of gender differences in ideal L2 self and imagery capacity. Besides, simple standard regression analyses were conducted to determine to what extent the variability in participants' ideal L2 self and L2 motivation can be predicted by their perceptions of their imagery capacity. The findings of descriptive statistics indicated that the learners had a moderate level of ideal L2 self, L2 motivation and imagery capacity. Gender had no significant effect on the participants' perceived levels of ideal L2 self and imagery capacity. The findings of the simple standard regression analyses demonstrated that imagery capacity explained 23% of the variance in EFL learners' ideal L2 self while it contributed to the prediction of L2 motivation, explaining 12% of the variance in learners' L2 motivation.

Keywords: imagery capacity, ideal L2 self, L2 motivation, tertiary level EFL learners

1. Introduction

Since the day it appeared, the domain of psychology has been making attempt to attain two different and rather conflicting aims: to comprehend the basic codes of the human mind and to scrutinize the unique nature of it. The latter concern has led to the emergence of a separate subfield within the domain that has commonly been termed differential psychology but lately more often labeled as individual differences (IDs) research (Dörnyei, 2005). IDs are described as “characteristics or traits in respect of which individuals may be shown to differ from each other” (Dörnyei, 2005, p. 1). The importance of individual differences has been widely accepted in educational settings (Dörnyei, 2005). Interest in ID constructs has increased considerably since the 1960s to the point in which it has evolved into a key area of inquiry in the field of second language acquisition (SLA) (Ellis, 2004). In the past fifty years of SLA research, the focus has shifted from the language as a system of rules to the learner, which in turn resulted in an increased interest in the psychological aspects of second language (L2) learning. Individual learner differences are regarded to be the key predictors of L2 learning achievement, exerting strong influences on ultimate L2 attainment in instructed settings (Dörnyei & Skehan, 2003; Sawyer & Ranta, 2001).

Motivation is widely acknowledged to be one of the most significant ID variables that determine the success and failure in the process of L2 learning (Dörnyei, 1994, Dörnyei & Csizér, 1998; Ehrman & Oxford, 1995; Gardner, 1985; MacIntyre, 2002; Oxford & Shearin, 1994). The question of why learners master an L2 or fail to learn it effectively has been a matter of interest for researchers over the past decades and a great role has been attributed to the concept of motivation (McGroarty, 2001). According to Gardner and Lambert (1972), all the other factors being equal, motivation is the factor that makes a difference and leads to success among learners because the other things involved in second/foreign language learning require motivation to some degree (Dörnyei, 2005).

L2 motivation has always been an intriguing issue for SLA researchers since the 1950s. The complex and multifaceted nature of motivation has resulted in the existence of many different theories in the realm of L2 learning (Dörnyei, 2001). The variability of L2 motivation has been the main tenet of the last two periods of motivation studies. There has been a paradigm shift to the Socio-Dynamic Period, which is based on the L2 Motivational Self System (L2MSS) developed by Dörnyei (2005). The model includes three key dimensions: the ideal L2 self, the ought-to L2 self and the L2 learning experience. It is a novel conceptualization of motivation as a component of the student's self system and views motivation to learn an L2 as being closely connected with the student's self-imagery and ideal L2 self (Dörnyei, 2005; Dörnyei & Chan, 2013). Although the model brought a future-oriented perspective to the field, it was later criticized by Dörnyei and his associates (Dörnyei, Henry, & Muir, 2016, p. 32) since its main components did not account for the 'dynamics of motivated behavioral process itself'. In order to overcome this deficiency, the future self-guides were extended into the concept of vision (i.e. imagery capacity), which refers to learners' personal illustrations of their future goal states (Dörnyei & Chan, 2013). Imagery capacity of learners' ideal L2 self is considered to result in long-term motivated behavior in L2 learning and give reason for the sustained motivated behavior (Dörnyei et al., 2016). Given that L2 motivation, ideal L2 self and imagery capacity, which is a relatively new concept in motivation studies, are regarded as individual difference variables, it is assumed that there should be a link between these learner variables and that imagery capacity is likely to shape L2 motivation via fostering a more intense mental picture of ideal L2 self among EFL learners. The current study, therefore, aimed at exploring the role of imagery capacity in predicting EFL learners' ideal L2 self and L2 motivation.

2. Literature Review

2.1 L2 Motivation

Motivation has been widely acknowledged as a vital factor which provides the main stimulus for initiating L2 learning and then the incentive to maintain the prolonged and commonly boring process of L2 learning (Dörnyei, 1998). It is regarded as a psychological factor that controls the amount of effort that L2 learners put into second/foreign language learning (Nunan, 1999). Thus, it is a key ID variable that leads to success or failure in the process of L2 learning (Dörnyei, 2001, Dörnyei & Csizér, 1998; Gardner, 1985; MacIntyre, 2002; Oxford & Shearin, 1994).

The question of why learners master an L2 or fail to learn it effectively has been a matter of interest for researchers over the past decades and a great role has been attributed to the concept of motivation (McGroarty, 2001). According to Gardner and Lambert (1972), all the other factors being equal, motivation is the factor that makes a difference and leads to success among learners because the other things involved in second/foreign language learning require motivation to some degree (Dörnyei, 2005). In a similar vein, Dörnyei (2001) notes that motivated students can become proficient in learning an L2 without regard to their

aptitudes or other cognitive features while even highly intelligent learners fail to learn an L2 without motivation. As most of the studies (e.g. Dörnyei, 2001; Gardner, Lalonde & Moorcroft, 1985; Gardner & Lambert, 1972; Gardner, Masgoret, Tennant, & Mihic, 2004; Hiesh, 2008; Lukmani, 1972; MacIntyre, 2002; Oxford & Shearin, 1994; Strong, 1984) reveal, motivated learners actively engage in second language learning and consequently become more successful whereas unmotivated learners engage in L2 learning inadequately and generally lack achievement (Oxford & Shearin, 1994). Briefly, in the process of L2 learning which is usually believed to be complex and tedious, motivation serves not only an initial power but also a sustaining force, which affects the whole process of L2 learning (Dörnyei & Cheng, 2007).

2.2 Ideal L2 Self

For the last couple of decades, much attention has been paid to L2 motivation in the field of SLA due to its centrality to successful language learning. Although research on L2 motivation has been profoundly affected by Gardner's (1985) Socio-educational Model that acknowledges integrativeness as being the key construct (Dörnyei & Ryan, 2015; Gardner, 1985, 2001), there has been a shift from traditional conceptualization of motivation towards more process-oriented approaches such as L2MSS (Dörnyei, 2009). Dörnyei's L2MSS (Dörnyei, 2005) is a novel conceptualization of motivation as a component of the student's self system and views the motivation to learn an L2 as being closely connected with the students's self-imagery and ideal L2 self (Dörnyei, 2005, 2010; Dörnyei & Chan, 2013).

Dörnyei's non-traditional framework is deeply rooted in Higgins' (1987) Self-discrepancy Theory and the Possible Selves Theory proposed by Markus and Nurius (1986). According to Higgins (1987, 1998), the core content of motivation lies in the desire for individuals to reduce the inconsistency between their real self and ideal/ought to self (Dörnyei, 2009). The possible selves refer to visions of one's self in future possible states. These visions can include both desirable and undesirable images (Markus & Nurius, 1986) which refer to the various images people have of who they might become: (1) a possible future self that they would very much like to become (the ideal self), (2) a possible future self that they believe they ought to possess (the ought-to self), and (3) a possible future self they are afraid of becoming (the feared self) (Williams, Mercer, & Ryan, 2015).

The L2MSS integrates the influences of psychological research on self and research on integrative motivation in the realm of SLA (Dörnyei, 2009). It is concerned with the L2-specific dimension to these visions and how they direct efforts to learn a second language. As Dörnyei and Chan (2013) claims, there exist three main sources of L2 motivation: (1) learner's inner wish to become a successful second language user, (2) external pressures from the learner's immediate surroundings to learn the second language, and (3) the real experience of being involved in L2 learning process. The L2MSS consists of three main aspects: the ideal L2 self which refers to one's hopes, aspirations and goals as a language learner, the ought-to L2 self which is associated with one's perceived duties, obligations or responsibilities as a language learner, and the L2 learning experience which is concerned with the situational motives associated with the actual learning setting and experience (Dörnyei, 2005, 2014).

Among abovementioned dimensions, particular attention was paid to the first one in the current research. As the essential dimension of the L2MSS, ideal L2 self is defined as the L2-specific aspect of an individual's ideal self (Dörnyei, 2005). It is regarded as the greatest motivator in the process of language learning because it is closely related to an individual's mastery of second/foreign language (Ryan & Dörnyei, 2013). For example, if a person wishes to be a fluent speaker of a second language, the mental image of his/her self as a fluent second

language speaker may act as an influential motivator to reduce the gap between his/her actual self and this ideal image (Papi, 2010).

Dörnyei (2014) emphasizes that amotivation may be attributed to the lack of a well-developed ideal L2 self. Therefore, ideal L2 self enormously contributes to the gradual growth of L2 motivation and directs the rate and achievement of language learning (Huang, Hsu, & Chen, 2015; Lanvers, 2016). If a learner's ideal self involves becoming proficient in an L2, then this shows an integrative disposition. Besides, instrumentality can be linked to the learner's ideal L2 self when extrinsic motives have become internalized (Kim, 2009). If the learner genuinely wishes to learn English, for instance, he or she can imagine a successful ideal English self and thus create promotion-based instrumentality (e.g. being offered a good job, gaining promotion). The learners with ideal L2 self personalize the value of learning English and this in turn enables them to internalize their reasons to learn the language (Kim, 2009). Thus, ideal L2 self involves the long-established motives of both integrativeness and instrumentality (Dörnyei, 2009). Öz (2016) suggests that learners' ideal L2 self images enable them to create L2-specific visions and thus motivate learners to communicate in the L2 and contribute to their L2 learning achievement.

2.3. Imagery Capacity

The term 'vision' or 'imagery capacity' has gained importance as the key characteristic of the L2MSS recently even though it has been emphasized in various domains of L2 learning such as vocabulary learning (Ellis & Beaton, 1993) and reading (Arnold, 1999; Krasny & Sadoski, 2008) for decades. The motivational function of vision has been first stated in Paivio's (1985) influential work on the impact of vision on sport performance and described as one's ability to create clear, controllable images and to keep these images for enough time to achieve the desired imagery rehearsal (Morris, 1997).

Within the context of SLA, vision is defined as the learners' personal illustrations of their future goal states (Dörnyei & Chan, 2013). It can be understood as referring to the capability to build visual imagery in mind (Dörnyei & Chan, 2013). Likewise, it is described by Muir and Dörnyei (2013) as 'the mental representation of the sensory experience of a future goal state' (p. 357). Thus, it represents 'a personalized goal that a learner has made his/her own by adding to it the imagined reality of the goal experience' (Dörnyei & Chan, 2013, p. 455). Vision is grounded on the L2MSS (Dörnyei, 2005, 2009), which has facilitated the application of the concept to the area of L2 teaching.

Vision has been acknowledged to be one of the most important antecedents of L2 motivation and long-term intended effort (Dörnyei & Kubanyiova, 2014). To a certain extent, the strength of motivation is determined by learners' ability to create mental imagery (Dörnyei & Chan, 2013). Imagery capacity gives rise to strong emotional reactions for learners. Since they have already experienced and enjoyed the achievement in their imagination, the strong desire to make it real does not enable them to quit their effort (Ueki & Takeuchi, 2013). According to Moulton and Kosslyn (2009), the visions that individuals construct are produced by the same neural mechanisms as if they were to experience the event in reality. In other words, the processing of the real and imagined events is identical in the human brain (Cox, 2012). It is due to this that learners feel as if they have experienced the events in their ideal L2 self vision prior to the real event itself, which in turn motivates them to learn the language (Muir & Dörnyei, 2013). Therefore, learners' imagery capacity plays a significant role in shaping their L2 learning motivation via fostering a more intense mental picture of an individual's self in forthcoming cases (Dörnyei & Chan, 2013). The relationship between visualization and motivation has been validated by empirical research (Dörnyei & Chan, 2013; Jones, 2012; Magid & Chan, 2012; Murphey, Falout, Fukada, & Fukuda, 2012;

Murray, 2013). It has been noted that students with a stronger and clearer ideal L2 self-image tend to be more motivated to pursue their language goals than learners with no pre-determined desired future goal-state (Dörnyei & Chan, 2013). Moreover, learners with more vivid ideal L2 self images are more likely to form an idea of the difference between their existing L2 self and ideal L2 self and invest more effort in making the existing L2 self fit with the ideal one (Ueki & Takeuchi, 2013).

The interplay between imagery capacity, ideal L2 self and L2 motivation is a relatively new research topic that has gained increased attention in recent years. Inspired by Al-Shehri's (2009) pioneering and seminal research study in which strong, significant positive relationships between Saudi EFL learners' visual learning style, vision, ideal L2 self and L2 motivation were found, Kim (2009) scrutinized the connections between perceptual learning styles (i.e. visual, auditory, and kinesthetic), imagery capacity, ideal L2 self, and L2 motivation in the Korean context. The results demonstrated that there was a significant positive correlation between visual learning style and motivation, and also between auditory learning style and imagery capacity, ideal L2 self and L2 motivation. Kim and Kim (2011) obtained the same results, indicating strong interactions between visual and auditory learning style, ideal L2 self, imagery capacity and L2 motivation. Another study conducted by Kim and Kim (2014) revealed the same findings, supporting strong relationships between L2 self-guides, imagery capacity, visual and auditory learning styles and L2 motivation. In a study (Demir Ayaz & Erten, 2017) conducted in the Turkish EFL context, the relationships between EFL learners' L2 motivation, perceptual learning styles, vision, actual L2 self, and ideal L2 self were probed. The findings revealed a positive and statistically significant correlation between all the variables and that ideal L2 self is predicted by L2 motivation, actual L2 self and imagery capacity.

Even though many studies has been conducted on the relationship between ideal L2 self and L2 motivation, only a limited amount of research regarding the interactions between imagery capacity, ideal L2 self and L2 motivation has been carried out (Al-Shehri, 2009; Demir Ayaz, 2016; Demir Ayaz & Erten, 2017; Kim, 2009; Kim & Kim, 2011; Kim & Kim, 2014). When the literature concerning the relationships between imagery capacity, ideal L2 self and motivation is examined, it is seen that very little information exists and that all of the information about these relationships in the Turkish EFL context comes from the study of Demir Ayaz & Erten (2017) carried out in EFL classes at a state university. Given the scarce literature on the topic as well as the need to see the interaction between these highly context-bound variables in the Turkish EFL context, the present study sought to explore the role of imagery capacity in predicting EFL learners' ideal L2 self and L2 motivation in the under-researched context of Turkey. The study also aimed at delving into their perceived levels of ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity. Besides, the variance in EFL learners' ideal L2 self and imagery capacity with regard to gender differences was examined in the study. Accordingly, the current study was guided by the following research questions:

1. What are EFL learners' perceived levels of their ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity?
2. Is there any significant difference in EFL learners' ideal L2 self and imagery capacity in terms of gender?
3. What are the interrelationships between EFL learners' imagery capacity, ideal L2 self, and L2 motivation?
4. To what extent can the variability in ELF learners' perceptions of ideal L2 self and L2 motivation be predicted by imagery capacity?

3. Method

3.1. Setting and Participants

The participants of this quantitative study were chosen through convenience sampling method. The study was carried out with 389 EFL students majoring in Tourism Management program at a state university in Turkey. The mean age of the participants was 20.60 (SD = 1.70, minimum = 18; maximum = 28), displaying a close age band. Of the participants, 146 (37.5%) were female and 243 (62.5%) were male.

3.2. Instruments

The study employed an instrument that included four different sections: demographic information, Ideal L2 Self Scale, Motivated Behaviour and Effort Scale and Imagery Capacity Scale. The first part included some demographic questions about the participants' age, gender, and class. The following subsections detail the information regarding the other sections of the instrument.

3.2.1. Ideal L2 Self Scale

So as to measure the students' desired L2 self-images, one of the subscales of Taguchi, Magid, and Papi's (2009) instrument was utilized. The learners were expected to respond to the statements on a 5-point Likert-type scale and mark one of the responses ranging from *never* to *always*. The Turkish version of this 10-item scale adapted from the study of Demir Ayaz (2016) was used in the study. The Cronbach's alpha value for the Turkish version was $\alpha = .92$ (Demir Ayaz, 2016). In the current study, it was calculated to be $.93$ (α), indicating a good level of internal consistency.

3.2.2. The Motivated Behaviour and Effort Scale

The motivated behaviour of the Turkish EFL learners was measured by a scale developed by Al-Shehri (2009). The 18-item scale was in a 5-point Likert type ranging from *never* to *always*. The reliability of the scale was reported to be $\alpha = .89$ in the original study (Al-Shehri, 2009). In this study, the Turkish version of the scale ($\alpha = .94$) adapted from Demir Ayaz (2016) was used. The reliability coefficient calculated in the current study ($\alpha = .94$) was identical to the one found in the reference study (Demir Ayaz, 2016). This indicated that the scale has a high level of internal consistency.

3.2.3. Imagery Capacity Scale

The imagery capacity scale adapted from Richardson (1994) was employed to find out the Turkish EFL learners' capability to build visual imagery in their minds. The scale ranging from *never* (1) to *always* (5) was comprised of five self-report items. The Turkish version of it adapted from Demir Ayaz (2016) was used in the present study. The internal consistency was measured as $.85$ (α), which was in line with the figure ($\alpha = .84$) reported in the original study (Demir Ayaz, 2016).

3.3. Procedure

After the necessary permissions were obtained from the university administration for conducting the study, the data were collected during the participants' regular class time. Before starting the data collection session, the aim of the study was clarified to the participants. Only the students who volunteered to participate in the study were given the

survey instrument after they signed an official participant consent form. The administration of the instrument lasted approximately 10 minutes for each class.

3.4. Data Analysis

Having reached the conclusion that the data were normally distributed depending on the skewness and kurtosis values falling between -2 and +2 (Kunnan, 1998), the researcher decided that it is appropriate to use parametric tests. The data were analyzed descriptively through IBM SPSS 21. Descriptive statistics were performed to obtain and characterize the participants' perceived levels of ideal L2 self, L2 motivation and imagery capacity. The independent samples t-tests were also carried out to find out the role of gender differences in ideal L2 self and imagery capacity. Besides, Pearson product-moment correlation coefficients were calculated to evaluate the relationships between ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity. Finally, simple standard regression analyses were conducted in order to determine to what extent the variability in participants' ideal L2 self and L2 motivation can be predicted by their imagery capacity. Preliminary analyses were carried out to find out whether the data set was appropriate to use simple standard regression. The current research included an acceptable number of participants ($n=389$) to use simple standard regression. The data were also examined for multivariate outliers using Mahalanobis distance in SPSS. Only one multivariate outlier was detected, and it was excluded from further analysis. This reduced the sample size to 388. Descriptive statistics were calculated once again, and no further outliers were detected. Finally, linearity was checked by examining the scatter plots of all pairs of the variables. No markedly curvilinear relationships were detected. Therefore, the linearity was assured.

4. Results and Discussion

4.1. What are EFL learners' perceived levels of their ideal L2 self, L2 motivation and imagery capacity?

To explore the participants' perceived levels of ideal L2 self, L2 motivation and imagery capacity, descriptive statistics were employed. Frequencies, percentages, and means were calculated. Descriptive statistics for the perceived level of ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity are presented in the table below.

Table 1. Descriptive Statistics: EFL Learners' Perceived Levels of Ideal L2 Self, L2 Motivation, and Imagery Capacity

Variables	Rank	F	%	Mean*	SD
Ideal L2 self	High	132	33.9	3.60	.92
	Moderate	121	31.1		
	Low	136	35.0		
L2 motivation	High	17	4.4	3.42	.85
	Moderate	279	71.7		
	Low	93	23.9		
Imagery capacity	High	105	27.0	3.61	.93
	Moderate	144	37.0		
	Low	140	36.0		

* 1.00- 2.33: Low; 2.34-3.67: Moderate; 3.68-5.00: High.

Descriptive statistics showed that the participants appeared to possess a moderate level of ideal L2 self ($M = 3.60$, $SD = .92$). As the mean value for L2 motivation ($M = 3.42$, $SD = .85$) indicates, the participants had a moderate level of L2 motivation. As for the participants'

perceived levels of imagery capacity, the findings demonstrated that they had a reasonable level of imagery capacity ($M = 3.61$, $SD = .93$).

4.2. Is there any significant difference in EFL learners' ideal L2 self and imagery capacity in terms of gender?

An independent samples t-test was carried out to find out whether there is a difference between male and female participants with respect to their perceptions of ideal L2 self. There was no significant difference in scores for males ($M=3.59$, $SD=.89$), and females [$M=3.62$, $SD=.96$; $t(387)=-.446$, $p=.656$]. The magnitude of the differences in the means was very small (eta squared=.005).

Table 2. Gender Differences in Ideal L2 Self and Imagery Capacity

	Gender	N	Mean	SD	MD	t	df	Sig.
Ideal L2 Self	Female	243	3.62	.96	-.04303	-.446	387	.656
	Male	146	3.58	.89				
Imagery Capacity	Female	146	3.65	.87	-.06605	-.674	387	.501
	Male	243	3.58	.97				

As seen in the table above, the results showed no statistically significant difference between male ($M=3.58$, $SD=.97$), and female participants' [$M=3.65$, $SD=.87$; $t(387)=-.674$, $p=.501$] imagery capacity levels with a small effect size (eta squared=.01). Thus, gender had no significant effect upon the participants' perceived levels of imagery capacity.

4.3. What are the interrelationships between EFL learners' imagery capacity, ideal L2 self, and L2 motivation?

Having explored the distribution of scores on the scatter plot and established that the relationships between the variables is roughly linear, Pearson product-moment correlation coefficients were calculated to evaluate the relationships between ideal L2 self, L2 motivation, and imagery capacity. Correlation coefficients can be seen in the table below.

Table 3. Pearson Product-moment Correlations between the Variables

	1	2	3
1 Ideal L2 self	1	.708**	.484**
2 L2 motivation	.708**	1	.470**
3 Imagery capacity	.484**	.470**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As Table 3 indicates, all of the variables investigated in the current study were positively and significantly correlated with each other. A large and positive correlation between ideal L2 self and L2 motivation ($r_{(389)} = .708$, $p < .01$) was found, suggesting quite a strong relationship between the two variables. Ideal L2 self was also significantly and positively correlated with imagery capacity ($r_{(389)} = .484$, $p < .01$). Similarly, a positive and medium size correlation at a statistically significant level was found between imagery capacity and L2 motivation ($r_{(389)} = .470$, $p < .01$). To sum up, the largest statistically significant correlation in the study appeared between ideal L2 self and L2 motivation ($r_{(389)} =$

.708, $p < .01$) while the smallest was between imagery capacity and L2 motivation ($r_{(389)} = .470, p < .01$).

4.4. To what extent can the variability in EFL learners' perceptions of ideal L2 self and L2 motivation be predicted by imagery capacity?

A simple standard regression analysis was conducted to determine to what extent the variability in learners' ideal L2 self can be predicted by their imagery capacity. The results revealed that imagery capacity significantly contributed to the prediction of ideal L2 self, $R^2 = .23, F(1, 387) = 115.66, p < 0.05$. In other words, imagery capacity explained 23% of the variance in the learners' ideal L2 self. Besides, the findings of the simple standard regression analysis, which was carried out to measure the prediction power of imagery capacity on L2 motivation, demonstrated that imagery capacity significantly contributed to the prediction of L2 motivation, $R^2 = .12, F(1, 387) = 52.23, p < 0.05$, explaining 12% of the variance in learners' L2 motivation.

Having a close look at the findings of the study, it can be readily understood that the EFL learners had a moderate level of ideal L2 self. This finding is not in line with the findings of the previous research studies (Demir Ayaz, 2016; Öz, 2015) which revealed high ideal L2 self of tertiary level EFL learners in Turkey. The study also revealed that the participants had a moderate level of L2 motivation, which supports the finding of Öztürk's study (2012) conducted with university preparatory school students. As for the participants' imagery capacity, the findings of the study showed that they had a moderate level of vision, which contradicted the result of the study of Demir Ayaz (2016) who found that the tertiary level EFL learners had a large capacity of creating an image in their minds. The findings also indicated no significant difference in EFL learners' ideal L2 self in terms of gender, which is considerably in line with the previous research (Bursalı & Öz, 2017; Öz, 2016). The current study also showed that there was no statistically significant difference between male and female learners' perceived levels of imagery capacity. To put it differently, gender had no significant impact on the students' capability to build visual imagery in their mind. Besides, the findings disclosed that imagery capacity significantly contributed to the prediction of ideal L2 self as supported by previous research (Al-Shehri, 2009; Demir Ayaz, 2016; Demir Ayaz & Erten, 2017; Dörnyei & Chan, 2013; Kim, 2009; Kim & Kim, 2011). This implies that the learners with a high imagery capacity can create a clearer and more accessible vision of their ideal L2 self. Lastly, supported by the findings of many studies in the field (Demir Ayaz, 2016; Dörnyei & Chan, 2013; Magid & Chan, 2012; Murphey et al., 2012; Murray, 2013), imagery capacity was discovered to be a strong predictor of L2 motivation as well. The implication is that students with a stronger and clearer ideal L2 self-image tend to be more motivated to pursue their language goals (Dörnyei & Chan, 2013).

5. Conclusion

The present study explored the role of imagery capacity in predicting EFL learners' ideal L2 self and L2 motivation in the Turkish EFL context. The findings showed that imagery capacity significantly contributed to the prediction of ideal L2 self and L2 motivation. It was also revealed that the students' ideal L2 self and L2 motivation were at a moderate level. Furthermore, according to the results obtained, gender had no significant impact on the learners' ideal L2 self and their capability to build visual imagery in their mind. Therefore, it can be concluded from the study that learners with a high imagery capacity can create a

clearer and more accessible visualization of their ideal L2 self and tend to be more motivated to pursue their language goals.

Some pedagogical implications can be drawn from the significant relationships between imagery capacity and the abovementioned learner variables. As the capability to create clear and detailed mental pictures of learners' future selves plays a crucial role in the successful use of imagery as a motivational tool (Muir & Dörnyei, 2013), the importance of imagery training cannot be disregarded. Imagery training offers great potential to increase L2 motivation by assisting learners to create individual visions supported by animated images and then to maintain them in the demanding process of language learning (Dörnyei & Chan, 2013; Magid & Chan, 2012). Thus, vision training programs may help learners to enhance their motivation to learn English. It is also suggested that language teachers should create learning environments which will engage learners' imaginations and help them to build up and retain such visions. Teachers might promote learners' motivation by assisting them to imagine themselves as L2 speakers and visualize the situations in which they may use the L2 (Murray, 2013).

As a note on the limitations of the study, it needs to be highlighted that this research was conducted with only university level students. Thus, the findings gained from this study can be generalized only to tertiary level EFL students. Moreover, the study employed merely quantitative method to collect data. Therefore, further research, which adopts qualitative research design, or even better, mixed method research design, might make more contribution to the field.

References

- Al-Shehri, A. S. (2009). Motivation and vision: The relation between the ideal L2 self, imagination and visual style. In Z. Dörnyei & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 164-171). United Kingdom: MPG Books Ltd.
- Arnold, J. (1999). Visualization: Language learning with the mind's eye. In J. Arnold (Ed.), *Affect in language learning* (pp. 260-278). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bursalı, N. & Öz, H. (2017). The relationship between Ideal L2 Self and Willingness to Communicate inside the Classroom. *International Journal of Higher Education*, 6(4), 229-239.
- Cox, R. H. (2012). *Sport psychology: Concepts and applications* (7th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Demir Ayaz, A. (2016). *The relationship between foreign language learners' future second language (L2) self-guides, language learning motivation and achievement*. Unpublished master's thesis. Hacettepe University, Ankara, Turkey.
- Demir Ayaz, A., & Erten, İ.H. (2017). The relationship between EFL learners' future L2 self-guides, vision and language learning motivation. In Ş. Şahinkarakas and J. İnözü (Eds.), *The role of the self in language learning* (pp. 7-24). Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Dörnyei, Z. (2009). Individual differences: Interplay of learner characteristics and learning environment. *Language Learning*, 59(1), 230-248.
- Dörnyei, Z. (1994). Motivation and motivating in the foreign language classroom. *The Modern Language Journal*, 78, 273-284.
- Dörnyei, Z. (1998). Motivation in second and foreign language learning. *Language Teaching*, 31, 117-135.

- Dörnyei, Z. (2014). Motivation in second language learning. In M. Celce-Murcia, D. M. Brinton & M. A. Snow (Eds.), *Teaching English as a second or foreign language* (4th ed., pp. 518-531). Boston, MA: National Geographic Learning/Cengage Learning.
- Dörnyei, Z. (2010). Researching motivation: From integrativeness to the ideal L2 self. In S. Hunston & D. Oakey (Eds.), *Introducing applied linguistics: Concepts and skills* (pp. 74-83). London: Routledge.
- Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. US: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dörnyei, Z., & Chan, L. (2013). Motivation and vision: An analysis of future L2 self-images, sensory styles, and imagery capacity across two target languages. *Language Learning*, 63(3), 437-462.
- Dörnyei, Z., & Csizér, K. (1998). Ten commandments for motivation language learners: results of an empirical study. *Language Teaching Research*, 2 (3), 203-229.
- Dörnyei, Z., Henry, A., & Muir, C. (2016). *Motivational currents in language learning: Frameworks for focused interventions*. New York: Routledge.
- Dörnyei, Z., & Kubanyiova, M. (2014). *Motivating learners, motivating teachers: Building vision in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The psychology of the language learner revisited*. New York: Routledge.
- Dörnyei, Z., & Skehan, P. (2003). Individual differences in second language learning. In C. Doughty & M. H. Long (Eds.), *The Handbook of Second Language Acquisition* (pp. 589-630). Oxford: Blackwell.
- Ehrman, M. E., & Oxford, R. L. (1995). Cognition plus: Correlates of language learning success. *Modern Language Journal*, 79(1), 67-89.
- Ellis, N., & Beaton, A. (1993). Factors affecting the learning of foreign language vocabulary: Imagery keyword mediators and phonological short-term memory. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 46(3), 533-558.
- Ellis, R. (2004). Individual differences in second language learning. In A. Davies, & C. Elder (Eds.), *The handbook of applied linguistics* (pp. 525-551). Oxford, UK: Blackwell.
- Gardner, R. C. (2001). Language Learning Motivation: The Student, the Teacher, and the Researcher. *Texas Papers in Foreign Language Education*, 6(1), 1-18.
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitude and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner R.C., & Lambert, W.E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*, Rowley, Mass: Newbury House.
- Gardner, R. C., Lalonde, R. N. & Moorcroft, R. (1985). The role of attitudes and motivation in second language learning: Correlational and experimental considerations. *Language Learning*, 35(2), 207-227.
- Gardner, R. C., Masgoret, A. M., Tennant, J., & Mihic, L. (2004). Integrative motivation: Changes during a year-long intermediate-level language course. *Language Learning*, 54(1), 1-34.
- Hiesh, P. (2008). Why are college foreign language students' self-efficacy, attitude, and motivation so different? *International Education*, 38(1), 76-101.
- Higgins, E. T. (1998) Promotion and prevention: Regulatory focus as a motivational principle. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 1-46.
- Higgins, E. T. (1987) Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.

- Huang, H.T., Hsu, C.C., & Chen, S. W. (2015). Identification with social role obligations, possible selves, and L2 motivation in foreign language learning. *System*, 51, 28-38.
- Jones, K. (2012). *Visualising success: An imagery intervention programme to increase two students' confidence and motivation in a foreign language*. Unpublished master's dissertation. University of Nottingham, Nottingham, UK.
- Kim, T. Y. (2009). Korean elementary school students' perceptual learning style, ideal L2 self, and motivated behavior. *Korean Journal of English Language and Linguistics*, 9(3), 261-286.
- Kim, T. Y., & Kim, Y. K. (2014). A structural model for perceptual learning styles, the ideal L2 self, motivated behavior, and English proficiency. *System*, 46, 14-27.
- Kim, Y. K., & Kim, T. Y. (2011). The effect of Korean secondary school students' perceptual learning styles and ideal L2 self on motivated L2 behavior and English proficiency. *Korean Journal of English Language and Linguistics*, 11(1), 21-42.
- Krasny, K., & Sadoski, M. (2008). Mental imagery and affect in English/French bilingual readers: A cross-linguistic perspective. *Canadian Modern Language Review*, 64(3), 399-428.
- Kunnan, A. J. (1998). An introduction to structural equation modelling for language assessment research. *Language Testing*, 15(3), 295-332.
- Lanvers, U. (2016). Lots of selves, some rebellious: Developing the self-discrepancy model for language learners. *System*, 60, 79-92.
- Lukmani, Y. M. (1972). Motivation to learn and language proficiency. *Language Learning*, 22(2), 261-273.
- MacIntyre, P. D. (2002). Motivation, anxiety and emotion in second language acquisition. In P. Robinson (Ed.), *Individual differences and instructed language learning* (pp. 45-68). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Magid, M., & Chan, L. (2012). Motivating English learners by helping them visualize their ideal L2 self: Lessons from two motivational programmes. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 6(2), 113-125.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41(9), 954-969.
- McGroarty, M. (2001). Bilingual Approaches to Language Learning. In M. Celce- Murcia (Eds.), *Teaching English as a Second or Foreign Language* (pp. 345 -356). Boston, MA: Heinle and Heinle.
- Morris, T. (1997). *Psychological skills training in sport: An overview* (2nd ed.). Leeds, UK: National Coaching Foundation.
- Moulton, S. T., & Kosslyn, S. M. (2009). Imagining predictions: mental imagery as mental emulation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1521), 1273-1280.
- Muir, C., & Dörnyei, Z. (2013). Directed Motivational Currents: Using vision to create effective motivational pathways. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 3(3), 357-375.
- Murphey, T., Falout, J., Fukada, Y., & Fukuda, T. (2012). Group dynamics: Collaborative agency in present communities of imagination. In S. Mercer, S. Ryan, & M. Williams (Eds.), *Psychology in language learning: Insights from research, theory and practice* (pp. 220-238). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Murray, G. (2013). Pedagogy of the possible: Imagination, autonomy, and space. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 3(3), 377-396.
- Nunan, D. (1999). *Second language teaching and learning*. Boston, MA: Heinle and Heinle.
- Oxford, R.L., & Shearin, J. (1994). Language learning motivation: Expanding the theoretical framework. *Modern Language Journal*, 78, 12-28.

- Öz, H. (2015). Ideal L2 self as a predictor of intercultural communicative competence. *Anthropologist*, 19(1), 41-53.
- Öz, H. (2016). Role of the ideal L2 self in predicting willingness to communicate of EFL students. In İ. H. Mirici, İ. H. Erten, H. Öz, & I. Vodopija-Krstanovic (Eds.), *Research papers as an Additional Language* (pp. 163-182). Rijeka: Faculty of Humanities and Social Research.
- Öztürk, E. Ö. (2012). Contemporary motivation theories in educational psychology and language learning: An overview. *The International Journal of Social Sciences*, 3(1), 33-46.
- Paivio, A. (1985). Cognitive and motivational functions of imagery in human performance. *Canadian journal of applied sport sciences. Journal canadien des sciences appliquées au sport*, 10(4), 22S-28S.
- Papi, M. (2010). The L2 motivational self system, L2 anxiety, and motivated behavior: A structural equation modeling approach. *System*, 38(3), 467-479.
- Richardson, A. (1994). *Individual differences in imaging: Their measurement, origins, and consequences*. Amityville, NY: Baywood.
- Ryan, S. & Dörnyei, Z. (2013). The long-term evolution of language motivation and the L2 self. In A. Berndt (Ed.), *Fremdsprachen in der perspektive lebenslangen lernens* (pp. 89-100). Frankfurt: Peter Lang.
- Sawyer, M., & Ranta, L. (2001). Aptitude, individual differences, and instructional design. In P. Robinson (Ed.), *Cognition and second language acquisition* (pp. 319-353). New York: Cambridge University Press.
- Strong, M. (1984). Integrative motivation: cause or result of successful second language acquisition? *Language Learning*, 34(3), 1-14.
- Taguchi, T., Magid, M., & Papi, M. (2009). The L2 motivational self system among Japanese, Chinese and Iranian learners of English: A comparative study. In Z. Dörnyei, & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 9-42). Bristol, UK: Multilingual Matters.
- Ueki, M., & Takeuchi, O. (2013). Forming a clearer image of the ideal L2 self: the L2 Motivational Self System and learner autonomy in a Japanese EFL context. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 7(3), 238-252.
- Williams, M., Mercer, S., & Ryan, S. (2015). *Exploring psychology in language learning and teaching*. Oxford: Oxford University Press.

İZMİR
8 MART 2020

FELSEFİ ANTROPOLOJİ VE TÜRKİYE’DE FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN UYANIŞI

Proje Asistanı Murat SEL

Bursa Uludağ Üniversitesi

ÖZET

İnsan felsefesine ilişkin olan bu çalışmada, felsefi antropolojinin ne olduğu olgusundan hareket edilerek, bu felsefenin Türkiye ile olan bağlantısı temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlantıda insanın tarihsel bir rolü olduğu vurgulanarak, insanı farklı özelliklerine indirgeyerek değil de, bütünselliğinde değerlendirmek ve yorumlamak gerektiğinin önemi anlatılmaya çalışılmıştır. İnsan başarılarının önemi üzerinde durularak, canlı kalan praksisin Türkiye’de hangi projelerle ortaya çıktığı, nasıl somutlaştığı gösterilmiştir.

Felsefi antropoloji ile belirlenmişlik, indirgenmişlik yok olmaya başlamıştır. Bu çalışmada felsefi antropolojinin çıkış noktası olarak Fransız varoluşçu filozof Jean Paul Sartre dikkate alınacaktır. Sartre’ın felsefi antropolojiden ne anladığı gözler önüne serildikten sonra, ülkemizde geçmişe bakarak bu anlayışın nasıl yerleşmeye başladığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu yerleşme esnasında ise hangi önemli basamak ya da duraklardan geçildiği tespit edildikten sonra ise felsefi antropoloji ile olan bağlantısı gösterilmeye çalışılacaktır.

İnsanın tüm yapıp etmeleri geçmişi, şimdiyi ve geleceği içine alan üç boyutlu bir zamanda gerçekleşmektedir. Şimdi, ancak geçmiş ile tanımlanıp açıklanabilir ve anlamlandırılabilir. İleriye doğru atılan her bir atılım ya da yeniliğin bir geçmişi, tarihselliği vardır. Bu anlamda felsefi antropoloji, önce geriye dönük, sonra ise ileriye yöneliktir. Dolayısıyla felsefi antropoloji, insanın tarihselliğinin projelerle ortaya çıkarılma işidir. Praksis canlı olduğu müddetçe de yeni projeler bitip tükenmeden var olamaya devam edecektir.

Bu bağlamda bu çalışmada önce felsefi antropolojinin ne olduğu ve Sartre’ın felsefi antropolojiden ne anladığı tartışılmıştır. Diğer bölümde ise felsefi antropoloji ile Türkiye’nin kuruluş yılları arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. O yıllarda ortaya çıkan projelerin, geçmiş ile bağlantı kurularak yeni projelere nasıl gebede olduğu örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm: *Felsefi Antropoloji Nedir?* 2. Bölüm ise: *Türkiye’de Felsefi Antropolojinin Uyanışı* başlıklarını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefi Antropoloji, Praksis, Proje, Tarihsellik.

GİRİŞ

İnsanın kendisini ilahi otoriteden ve evren merkezilikten kurtarması felsefi antropolojinin çıkış noktası olarak görülmektedir. İnsan, kendisini bu bağlardan koparıp, kendi kendisini ilgi odağı haline getirmiştir. İlk olarak Rönesans, insan ve dünya merkezli bir düşünceye yol açmıştır. Ardından 16. yy’da Montaigne, insanı merkeze alan, antropolojik düşünce şeklinin ilk örneğini veren kişidir. Bu durum, insanı yalnızca insan olarak tanımlayan

yeni bir anlayışın habercisidir. 17. ve 18. yy'da John Locke, David Hume gibi İngiliz ve Condillac gibi Fransız düşünürler felsefi antropolojinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.¹

Aydınlanma Çağı, insanı indirgenmiş bir özelliğinden ele alarak değerlendirmektedir. Bu dönemde akla olan güven artmış, her şeyin temeline akıl konmuş, adeta akla tapılarak, akıl en büyük otorite olarak görülmüştür. Bu anlayış Aydınlanma döneminden sonra yıkılmış ve insanın bütünlüğü dahilinde biyopsişik yönü ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Yine aynı şekilde Tanrı merkezli insan anlayışı da yıkılarak yepyeni bir insan felsefesi yaratılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bu felsefenin ilk emareleri Kant'ta görülmüş olsa da Nietzsche'de ve Scheler'de ilk temelleri atılmıştır.

Yirminci yüzyıl ise insan olmanın nasıl sekteye uğradığının sebeplerinin ortaya konduğu bir yüzyıl olmuştur. İnsanın yeniden tarih sahnesine çıkması için kişinin yeniden kendini düşünmesi ve kendinden başlamasını kurgulaması önemli hale gelmiştir. Bu kurgu öz olarak tarih sahnesine çıkmalıdır. Bunun için varoluş felsefesi hümanist bir felsefedir. Bu felsefe bir kişinin kendinde insan olma özünü ortaya çıkarır. Bu, insanın insan olarak belirlenme yoludur.² “*Varoluşçu felsefe, modern çağın insanına seslenir. Çok şey kazandın, ama kendini değil, dev teknik olanaklar yarattın, kendini kaygı ve korkuyu yaşamaktan koruyamadın. Yaşamını tekrar ele geçirmek istiyor ve onu kendin kurmak istiyorsan, varoluşuna sahip çıkmalısın.*”³ Bu anlamda varoluşçu felsefe ve felsefi antropoloji ile yepyeni bir insan algısı yaratılmış ve insan, kendini geçmişinden yola çıkarak yeniden temellendirme çabası içine girmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmada önce felsefi antropolojinin ne olduğu ve Sartre'ın felsefi antropolojiden ne anladığı tartışılmıştır. Diğer bölümde ise felsefi antropoloji ile Türkiye'nin kuruluş yılları arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm: *Felsefi Antropoloji Nedir?* 2. Bölüm ise: *Türkiye'de Felsefi Antropolojinin Uyanışı* başlıklarını taşımaktadır.

1.FELSEFİ ANTROPOLOJİ NEDİR?

İçinde bulunduğumuz çağın yaklaşık yüz yıllık bir döneminde felsefe, tam anlamıyla insana yönelmiştir. Daha önceki asırlarda yaşayan insanlar, adeta kendilerini unutmuşlardır. Bu durum en çok da bilim ve felsefede açık olarak görünmektedir. Bahsedilen içinde bulunduğumuz dönemde ise insan ilk kez kendisine yönelmiş ve fenomenlere dönmüştür. Felsefenin bu dalına *felsefi antropoloji* denilmektedir. Fenomenlerden hareket eden insan; yapıp-eden, tavır takınan, tarihsel olan, devlet kuran, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlıktır. Tüm bu fenomenlere insanın varlık koşulları adı verilir.⁴ Felsefi antropolojinin en önemli özelliği insanı belli kavram, akım veya bir özelliğe indirgemeden, insanın bütünselliğini parçalamadan insana yaklaşmasıdır.

“...Felsefi antropolojinin tahlil ve tasvir ettiği insan fenomenleri şunlardır: 1. Bilen bir varlık olarak insan. 2. Aktif bir varlık olarak insan. 3. Kıymetleri duyan ve tavır takınan bir varlık olarak insan. 4. Önceden gören, önceden tayin eden bir varlık olarak insan. 5. İsteyen ve hür olan bir varlık olarak insan. 6. Kendisini bir şeye hasreden, seven bir varlık olarak insan. 7. Eğitilen ve eğiten bir varlık olarak insan. 8. İdeleştiren bir varlık olarak insan. 9. Tarihi bir varlık olarak insan. 10. Sanat ve tekniğin yaratıcısı olarak insan. 11.

¹ Nejat Bozkurt, 20. Yüzyıl Düşünce Akımları (Yorumlar ve Eleştiriler), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 101-102.

² Işık Eren, 20. yy'da Felsefe: Karşı Çıkişlar ve Yeni Arayışlar, Asa Kitabevi, Bursa, 2006, s. 62-63.

³ A.g.e., s. 63.

⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, İnsan Felsefesi, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015, s. 19-20.

Sosyal bir varlık olarak insan. 12. Disharmanik bir varlık olarak insan. 13. Çalışan bir varlık olarak insan. 14. Bio-psişik bir varlık olarak insan, vs.”⁵ Felsefi antropolojinin görevi, insan fenomen ve başarılarını tespit ve tahlil edip, buradaki problemleri araştırmaktır. Felsefi antropolojinin amacı ise, insana ve insanın başarılar bütününe yeni bir ışık getirmektir.⁶ Felsefi antropoloji, bağımsız bir felsefe disiplini olarak çağımızın bir ürünüdür. Onun da tıpkı diğer felsefe disiplinleri gibi oldukça uzun bir gelişme tarihi vardır. Bu bağlamda Kant, antropolojinin temellerini atan düşünür olarak kabul edilir. Kant’tan sonra ise Hegel, Marx, Schopenhauer, Nietzsche de bu başarıyı sürdürüp devam eden filozoflar arasında yer alır.⁷

Başkaları ile bir arada yaşamak zorunda olan insan, yapıp-eden bir varlıktır. Bir akış içinde hayatta olan insan, olaylar karşısında kayıtsız kalamaz ve bir tavır takınır. İnsan ancak bu şekilde yapmak istediklerini gerçeğe dönüştürebilir. Yapıp-etmelerinde özgür olan insan, tarihsel bir varlıktır. Dolayısıyla hiçbir şey kendiliğinden meydana çıkıp gelişmez. Bunu gerçekleştiren eğitimidir, eğitme olgusudur. Ancak eğitim sayesinde insanın biyopsişik varlığında açığa çıkmamış yetenekler açığa çıkma şansına sahiptir. İnsanın bu duruma inanması gerekir. Buna inanmayan insan, yapıp-etmelerini nasıl gerçekleştirebilir? Kendini nasıl eğitebilir? Nasıl devlet kurabilir? Bilen bir varlık olarak insan, öteki varlık koşullarının taşıyıcısıdır. Bu sebeple inanma, insanın çok önemli bir varlık-kşuludur. İnsanın biyopsişik varlık olması, onun başarısı olarak görülemez. Çünkü bu, insana doğa tarafından verilmiştir ve insan buradan yola çıkarak yeteneklerini geliştirebilir. Dolayısıyla insanın biyopsişik varlık olması bilginin tohumlarının atıldığı temeldir.⁸

Felsefi antropoloji bağlamında Sartre, tarihsel ve toplumsal oluşu açıklama çabasındadır. Tarihsel olan, tamlasma sürecinin çeşitli anlarından meydana gelir. Bu süreci açıklamak için yapısal ve tarihsel bir antropoloji kurmak gerekmektedir. Bu antropoloji ancak bilgi ile insan gerçekliği arasındaki ilgi sayesinde diyalektik aklın eleştirisi ile yapılabilir. Böylelikle bilgi ile insan gerçekliği arasındaki ilgi ortaya çıkarılmış olur. Bahsedilen tamlasma sürecinin temel yapıtaşı praksistir. Tamlasma, gerçekliğini diyalektik olan praksis aracılığıyla anlamlandırır. Bu hareket, şimdinin gelecek aracılığıyla, geçmişin de şimdi aracılığıyla ortaya çıkarılmasıdır. Dolayısıyla tamlasma hareketi önce geriye dönük, sonra ise ileriye yöneliktir.⁹

Tamlasma ya da bütünleşme hareketinde en önemli rol felsefeye düşmektedir. *“Toplumsal devinimden doğmuş olan felsefenin kendisi ... bir devinimdir ve bu devinim gelecek üzerinde etkir. Bu somut bütünleşmiş aynı zamanda, birleştirme edimini son sınırlarına dek izleme yolunda edinilen soyut bir tasarıdır. Bu anlamda felsefe, bir araştırma ve açıklama yöntemi olarak ortaya çıkar ... Felsefenin yöntemi, toplumsal ve siyasal bir silahtır.”¹⁰ Felsefe, praksis canlı olduğu sürece etkili olmaktadır. Felsefe, kitlelerin içine girdiği zaman tikelliğini yitirir.¹¹*

Tarihi yapan, önceden belirlenmiş önsel koşullar değil, insanların kendileridir. Tarihsel rolün bilincine varılamadığı sürece insanların tüm yaptığı şeyler kendilerinden

⁵ Ioanna Kuçuradi, *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi (Takiyettin Mengüşoğlu’nun Anısına)*, Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 13-14.

⁶ Kuçuradi, *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*, s. 16.

⁷ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 26.

⁸ Mengüşoğlu, a.g.e., s. 21-24.

⁹ Ogün Ürek, *Filozoflarla Düşünme Denemeleri*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s. 77-83.

¹⁰ Jean Paul Sartre, *Yöntem Araştırmaları (Diyalektik Aklın Eleştirisi)*, çev: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 16.

¹¹ Sartre, a.g.e., s. 17.

uzaklaşır. Ancak, tarih bize tamamen yabancı bir güç değildir. Bugün tarih, eskisinden daha az donuktur.¹²

Sartre’a göre, “...tarihin taşıdığı anlamların çokluğu, ancak, gelecekteki bütünleşik temel alınarak, bu bütünleşik göre konumlanarak ve bu bütünleşikle çelişilerek ortaya çıkarılabilir ... Her şey karanlıklar içinde ama yine her şey apaydınlıktır ... Tarihsel görevimizi tarihin yalnızca tek bir anlam taşıyacağı anı yakınlaştırmak ve onu ortaklaşa olarak yapan somut insanlar içinde çözüneceği zamanı hızlandırmaktır.”¹³ Zamanı hızlandırmak için gerçekliğin üzerindeki örtüyü kaldırmak gerekmektedir.

Gerçekliğin üzerindeki örtüyü kaldırmak tasarı ile mümkündür. Çünkü tasarı, öteye doğru bir kaçış ve sıçrayıştır, aşmadır. Bu aşma olgusu, varlığın olanaklarıyla kurduğu bir ilişkidir. Olanaklar alanı, kişinin kendisine doğru nesnel durumunu aştığı amaç olmalıdır. Birey, böylelikle tarihi yapmaya katkıda bulunarak olayların akışını etkiler. Başka bir deyişle, birey, olanaklar alanına doğru aşar ve tarihi yapmaya katkıda bulunur.¹⁴ Dolayısıyla “praksis, gerçekte, içselleşme aracılığıyla bir nesneden başka bir nesnele geçiştir.”¹⁵ “...Her öbek, praksiyi yapan tüm eylem ve düşünce gerekçeleriyle, kendi davranışı aracılığıyla başka bir öbeğin açılımını gerçekleştirmektedir.”¹⁶

Farklı öbeklerin açılımında “...insanbilim kendisine bir temel aradığı ölçüde varoluşçuluk da bir insanbilim olacaktır.”¹⁷ Çünkü insan bilimleri gerçek anlamda insan üzerinde kendilerini sorgulamalıdır. İnsanbilim var olan çelişkileri aşmalı ve kendini yapısal ve tarihsel bir insanbilim olarak sağlam temeller üzerinde kurmalıdır.¹⁸

Yeniden temellendirilmesi gereken insan, basite indirgenemeyecek bir varlıktır. İnsanın olanaklar halinde olan tarafı vardır. Buna özgürlük denir. İnsanın kişiliği bu özgürlükte görülür ve gerçekleştirilir. Özgürlüğün metafiziksel anlamda bir gücü olamaz. Eğer öyle olsaydı, insan her istediğini yapamadığı halde, hayatından sorumlu olacaktı. Özgürlük aslında Sartre’ın deyişiyle bir ‘Baş Belası’ dır. Bu ‘Baş Belası’ olan özgürlük, bir anlamda insanın büyüklüğünü gösterir. Bu anlamda birey ve toplum birbirini temellendirmektedir. Geleceği olmayan bir toplum yalnızca bir yığın malzemeden ibarettir. Geleceği ise insanın kendi kendisi üzerinde düşünmesi yaratır. Dolayısıyla bu halin, insan hali olabilmesi için aşılmış ve anlam kazanmış olması gerekmektedir. Bu bilinçle hareket eden insan, kendine bir değer verir. Kendini tasarlayan insan, kaderini bilen insandır.¹⁹ Çünkü insan, kendi kaderini kendi çizmektedir. Kendi yapıp-etmelerinden baştan sona kadar sorumlu olan insan, bile bile özgürlüğe mahkum edilmiştir.

Özgürlüğe mahkum edildiği için “... insan kendi dışında vardır, kendi dışına çıkararak var olur. Yani ancak dışa atılarak, dışta kendini yitirerek varlaşır; aşkın (trancendant) amaçları kovalayarak var olabilir. Bu yönden alınırsa, insan ilerleyiştir, aşıştı, oluştur; ilerlemenin, aşmanın göbeğindedir. Nesneleri dahi bu ilerleyişe, bu aşışa, bu oluşa göre yakalar. Demek ki insancıl bir evrenden, insancıl öznellik evreninden başka bir evren

¹² Sartre, a.g.e., s. 88-90.

¹³ Sartre, a.g.e., s. 91.

¹⁴ Sartre, a.g.e., s. 92-93.

¹⁵ Sartre, a.g.e., 96-97.

¹⁶ Sartre, a.g.e., s. 122-123.

¹⁷ Sartre, a.g.e., s. 157.

¹⁸ Sartre, a.g.e., s. 158.

¹⁹ Jean Paul Sartre, *Çağımızın Gerçekleri*, çev: S. Eyüboğlu- V. Günyol, Çan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1963, s. 64-65.

yoktur.”²⁰ Ne kadar bireysel olursa olsun her tasarımın evrensel bir değeri vardır. Bu evrensellik doğuştan verilmez, her gün kurula kurula oluşur. Her insan, kendini seçerek evrenseli kurar. Hangi çağda yaşarsa yaşasın, her insanın tasarısı anlaşılabilir. Her tasarı herkes tarafından anlaşılabilirliğine göre her tasarımın bir evrensellığı vardır. Bu tasarı sonsuza kadar gitmese de, bu tasarı sayesinde insan yeniden bulunabilir.²¹ Tarihi varlık, kendi başına olan bir realitedir ve bu varlık oluş içindedir. Tarihi oluşu değerlendirebilmek için insan başarılarının kalıcı ürünleri değerlendirilmek zorundadır. İnsan, ancak bu şekilde kendi yerini bulup, geleceğe yön vermek çabasını sürdürebilir.²² Bu anlamda insan başarılarındaki ürünlerden yola çıkarak yeni bir insan anlayışı yaratma olgusu Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kuruluş yıllarında net olarak fark edilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde felsefi antropoloji ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yılları arasında kurulan bağlantı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

2.TÜRKİYE’DE FELSEFİ ANTROPOLOJİNİN UYANIŞI

İnsanın kendi tarihselliği bağlamında, belirlenmişliğinin dışına çıkarak, kendisini gerçekleştirmesi olgusu Türkiye’de net olarak görülmektedir. Osmanlı hukuk sistemi çağın gerisinde idi ve problemleri çözmekten çok uzaktı. Dinin etkisinde kalan bir imparatorluk hukuku vardı. Bu imparatorluk, genç cumhuriyetle hiçbir şekilde bağdaşmamaktaydı. Uzun yıllar hatta asırlar boyunca kendi kabuğuna çekilip, tarihsel ve toplumsal olarak yeniden keşfedilmeyi bekleyen toplumumuz 1900’lerin başından itibaren kendine yönelmeyi bilmiş, kendi tarihsel birikimini gün ışığına çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda atılan ilk adım 1922 yılında saltanatın kaldırılması ile atılmıştır. Böylelikle millet egemenliğinin önündeki büyük engellerden biri kaldırılmış, insanın özgürleşmesi yolunda ilk adım atılmıştır.

Saltanatın kaldırılması beraberinde benzer birçok proje ve atılımı da beraberinde getirmiştir. Bu projelerin en büyüğünün 1923 yılında cumhuriyetin ilanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylelikle yeni Türkiye Devleti’nin yeni yönetim şekli belirlenmiş ve ülkenin geleceğinin temelleri hazırlanmıştır. Kendini kaybedip yitip giden insan, artık kendini yeniden bulmaya ve kurmaya başlamıştır.

Türkiye’nin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen en önemli üçüncü proje 1924’te halifeliğin kaldırılmasıdır. Böylelikle dinsel devlet düzeni yok edilirken, aynı zamanda özgür düşüncenin önündeki en büyük engellerden biri de kaldırılmıştır. “Osmanlı hanedanı saltanatını ve medeniyet aşamasındaki anlamsızlığı meydana gelen hilafeti, devam ettirmeye çalışmak Türk milletine karşı en büyük fenalıktı. Bunu değerlendiren Mustafa Kemal, Türk milletini bu çürümüş insanlardan kurtarmak kararı verdi ve kurtardı.”²³

Yeni hukuk sistemi kurulduktan sonra atılan ilk önemli adımlardan biri 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi’nin açılmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk, bu okulun açılışına bizzat katılmış ve yaptığı konuşmada, hedefin yeni hukuk nesli yetiştirmek olduğunu vurgulayarak, yeni kanunlara duyulan ihtiyaçtan bahsetmiştir. 1926 yılında önemli atılımlar yapılarak Batı’dan kanunlar alınmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki Mecelle’nin yetersizliği anlaşılmış ve onun yerine Batı’dan Medeni Kanun alınmıştır. Medeni Kanun’un kabul

²⁰ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev: Asım Bezirci, Say Yayınları, 26. Baskı, İstanbul, 2016, s. 73.

²¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 62.

²² İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri (Değer Problemi)*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971, s. 131.

²³ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010, s. 63.

edilmesiyle toplum yaşantısında ve aile yapısında önemli değişiklikler olmuştur.²⁴ Tüm bu gelişmeler ışığında canlı kalan praksis hızını arttırarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

1928 yılında Latin harfleri kabul edilmiştir. 1930'lardan sonra kültürün ve dilin millileşmesi yolunda çalışmalar başlamıştır. Bu anlamda hem yeni harflerin öğrenilmesi hem de okur-yazar oranını arttırmak için *Millet Mektepleri* açılmıştır. Bu mektepteki kurslara 16-45 yaş arasındaki bütün vatandaşlar katılabilmekteydi. Benzer amaçla *Halk Okuma Odaları* açılmıştır. 1932'de *Halk Evleri*'nin kurulmasıyla eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerine ağırlık verilmiştir.²⁵

Hayata geçirilen bu kapsamlı projelerin, eğitim alanını etkilememesi düşünülemezdi. Osmanlı Devleti'nin çağına ayak uyduramamasının ve geri kalmasının en önemli sebeplerinden biri eğitim ve öğretim kurumlarının kendini güncelleyememesidir. 17, 18, ve 19. yüzyıllarda eğitim alanında yenilikler yapılmaya çalışılsa da çift başlı eğitim anlayışı ve geleneksel zihniyet devam ettiği için bu yeniliklerden istifade edilemedi ve tüm yapılanlar anlamsız kaldı. Çünkü insan biyopsişik olarak ele alınmadı. İnsan hep ihmal edildi. Praksisin üzeri örtüldü. Türk toplumunun muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmesi için eğitimi, dinin etkisinden kurtararak, laik anlayış üzerinde yeniden yapılandırmak gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan en önemli proje 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Böylelikle yeni kurulan devletin eğitim sisteminin, ilme ve fenne dayalı, çağdaş, laik ve milli nitelikte olması anlayışı yerleşmiştir.

Cumhuriyet döneminde yükseköğretimdeki projelere bakıldığında ilk olarak 1933'te Üniversite Reformu düzenlenmiş, Darülfünun kaldırılarak yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bunun yanı sıra 1925'te kurulan Ankara Hukuk Mektebi, 1934'te Hukuk Fakültesi'ne dönüştürülmüştür. Türk dilinin ve tarihinin bilimsel yöntemlerle araştırılması için, 1936'da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.²⁶ Tüm bunlar insanın ihmal edilmemesi ve tarihsel bir varlık olmasıyla açıklanabilir ve gerçeğe dönüştürülebilir.

SONUÇ

"Tarihsel varlık" ancak "tarihsel zaman" ile anlaşılabilir. Fiziksel zaman tek boyutlu iken, tarihsel zaman geçmişi, şimdiyi, geleceği içine alan üç boyutlu bir zamandır. İnsanın tüm yapıp etmeleri bu üç boyutlu zaman içinde gerçekleşebilir. Bu yapıp etmelere yön veren amaçlar, planlar vardır ve bunlar bir anda kaybolup gitmezler ve tarihsel zaman içinde kendi yerlerini alır. "Şimdi" yi yaşayan insan "geçmiş" te gerçekleştirilmiş şeylerin mirası üzerinde yaşar ve geleceğe yönelik projeksiyonunu da daima bu miras üzerinden gerçekleştirebilir.²⁷ Bu nedenle felsefi antropoloji önce geriye dönük sonra ileriye yöneliktir. Bu durum ise insanın tek boyutlu olmadığını, tarihsel bir yönü olduğunu ve insan kendi tarihselliğinde geçmişteki mirasını fark edip geleceğine yön vererek kendi tarihini kendisi yapmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve kuruluşunda yer alan gelişmeler bunun en iyi örneğini yansıtmaktadır.

Toplumsal özgürlük, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin değerlerle olan ilişkisinde kendisini gösterir. Bu düzenleme, farklılaşan tarihsel koşullarda hep yenilenir ve sürekli. Bu, özgürlüğün eylem alanındaki macerasıdır. Bu eylemin ve ilkelerin sürekli gözden

²⁴ M. Derviş Kılınçkaya, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Yayınevi, 9. Baskı, Ankara, 2008, s. 306-308.

²⁵ Kılınçkaya, a.g.e., s. 316.

²⁶ Kılınçkaya, a.g.e., s. 320-321.

²⁷ Kuçuradi, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi*, s. 29.

geçirilmesi felsefi bilginin işidir.²⁸ Sayılan tüm gelişmeler ışığında, insan başarılarının önemini ve değerini göstermek ve tüm bunların değerlendirilmesi felsefenin işidir. Felsefe sanattaki, bilimdeki, teknikteki, ahlaktaki başarıların arka planındaki insanın önemini ve değerini göstererek insana ve çağa yön verme çabasıdır.²⁹ Çağına yön vermeyi başaran Türk insanı, ulusal ve uluslararası değişim ve gelişmelerdeki insan başarılarını doğru okumayı bilmiş ve kendi insanını, ülkesini, geleceğini bu gelişim ve değişimlerdeki başarılar doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir.

Türk çağdaşlaşması Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi gibi birçok büyük hareketin önemini ve sonuçlarını kavramış bir şekilde yeni projeler gerçekleştirmiştir. “... İnsan, bir girişimler zinciridir. İnsan, bu girişimleri yaratan bağlantıların toplamı, örülüşü ve bütünüdür.”³⁰ Tüm atılan adımlar geçmişteki tarihsel birikim ile kendini açığa vurduğundan bahsi geçen projelerin hiçbirisi tepeden inme değildir. Hepsinin uzak ya da yakın zamanda tarihsel bir arka planı olduğu için hiçbir proje durduğu yerden çıkmamıştır. Praksis canlı kaldığı sürece yeni projeler hiç tükenmeden devam edecektir. Tüm projelerin arka planında ise yapıp-eden insan vardır.

²⁸ İoanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 53-54.

²⁹ Betül Çotuksöken, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe (Seçilmiş Metinlerle)*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2001, s.403.

³⁰ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 57.

KAYNAKÇA

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Medeni Bilgiler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010.

BOZKURT Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları (Yorumlar ve Eleştiriler)*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇOTUKSÖKEN Betül, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe (Seçilmiş Metinlerle)*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2001.

EREN Işık, *20. yy’da Felsefe: Karşı Çıkişlar ve Yeni Arayışlar*, Asa Kitabevi, Bursa, 2006.

KILINÇKAYA M. Derviş, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Yayınevi, 9. Baskı, Ankara, 2008.

KUÇURADI İoanna, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2010.

KUÇURADI İoanna, *İnsan ve Değerleri (Değer Problemi)*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971.

KUÇURADI İoanna, *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi (Takiyettin Mengüşoğlu’nun Anısına)*, Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 2017.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015.

SARTRE Jean Paul, *Çağımızın Gerçekleri*, çev: S. Eyüboğlu- V. Günyol, Çan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1963.

SARTRE Jean Paul, *Varoluşçuluk*, çev: Asım Bezirci, Say Yayınları, 26. Baskı, İstanbul, 2016.

SARTRE Jean Paul, *Yöntem Araştırmaları (Diyalektik Aklın Eleştirisi)*, çev: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1981.

ÜREK Ogün, *Filozoflarla Düşünme Denemeleri*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016.

İZMİR
8 MART 2020

İNŞAAT ODAKLI EKONOMİK BÜYÜME MODELİ OLARAK İZMİR KENTSEL DÖNÜŞÜM ve GELİŞİM PROJE ÖRNEKLERİ

EXAMPLES OF URBAN TRANSFORMATION PROJECTS IN İZMİR AS A CONSTRUCTION CENTERED ECONOMIC ACCUMULATION MODEL

Dr. Öğretim Üyesi Seçil ÖZDEMİR METLİOĞLU

İzmir Demokrasi Üniversitesi

ÖZET

Ekonomik büyümede inşaat sektörüne öncelik verilmesi, sermaye birikiminde kentsel mekânsal yatırımların artmasına neden olmaktadır. İnşaat sektörü yatırımları yoluyla kaynak yaratma, devletin önemli ekonomik kaynak yaratma araçlarından biri olmuştur. Türkiye’de özellikle İstanbul ve Ankara başta olmak üzere, son yıllarda ise İzmir’e yaşanan yoğun göç, inşaat sektörünün hız kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çalışmada inşaat odaklı ekonomik birikim modeli, konut yatırımları çerçevesinde tartışılmıştır. Bu çalışmanın amacı İzmir’de konut stoku, konut açığı ve konut fazlası gibi kavramları İzmir’de uygulanan kentsel gelişim ve yenileme projeleri örneklerinde açıklamaya çalışmaktır. Çalışmada, İzmir’de uygulanan konut politikalarının dar kesimlerin sosyal konut alanı mı, özel kesimin karlı alanlarından biri olup olmadığı tartışılacaktır. Çalışmanın kuramsal temelini eleştirel kent teorileri oluşturmaktadır. Bu kurama göre, kent yalnızca yapılardan oluşan alanlar değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin var olduğu mekânlardır. Eleştirel kent teorileri, kente yapılan her türlü müdahalede o mekânda yaşayan insanların da söz sahibi olmasını gerektiğini belirten bir kuramdır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, kentsel dönüşüm, inşaat odaklı ekonomik birikim modeli, konut yatırımları, konut stoğu, konut açığı, konut fazlası

ABSTRACT

Prioritizing the construction sector in economic growth leads to an increase in urban spatial investments in capital accumulation. Creating resources through investments in the construction sector has become one of the means of creating significant economic resources. Especially in Turkey, mainly in Istanbul and Ankara, Izmir experienced in recent years, intensive migration has resulted in the acceleration of the construction industry. In this study, construction centered economic accumulation model was tried to be discussed within the framework of housing investments. The purpose of this study is to try to explain the concepts such as housing stock, housing gap and housing surplus in Izmir in the examples of urban transformation projects applied in Izmir. In the study, it will be argued whether the housing policies applied in Izmir are whether it is social housing area or profitable area of private sector. Critical urban theories constitute the theoretical basis of work. According to these

theories, the city is not only the spaces of structures but also the spaces where social relations exist. Critical urban theories are a theory that all interventions made in the city must be people who are living in that space.

Keywords: İzmir, urban transformation, construction centered economic accumulation model, housing investments, housing stock, housing gap, housing surplus

GİRİŞ

Türkiye'de inşaat odaklı ekonomik birikim modelinin tarihi, 1950'li yıllarda başlayan kırdan kente göç ve 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomik politikaların başladığı iki önemli dönüm noktasına dayanmaktadır. Dünya genelinde kentsel mekânlarda yaşayan nüfusun hızla artması nedeniyle kentsel kullanımlar ve kentsel yaşam sürekli değişim halindedir. Artan nüfus oranı ve kent ekonomisinde meydana gelen değişimler bu değişimin hızını belirlemektedir. Mekânın yeniden üretimi, sermaye birikiminin içine girdiği ekonomik darboğazı aşması için bir çözüm yolu olarak kullanılmaktadır. Dünya ekonomisi içine girdiği ekonomik krizi aşmak için mekânsal yatırımlara ağırlık vermektedir. 2000'li yılların başından itibaren konut sektörü yatırımları, sermaye birikiminin ana kaynaklarından olmuşlardır. Bu dönemde dünyada ve Türkiye'de kentsel alanların inşaat faaliyetlerine açılması, sermaye birikiminin mekânsal, politik ve hukuki düzenlemelerle etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Son yıllarda kentsel dönüşüm projeleri adı altında kentler yeniden inşa edilmektedir. Bu süreçte mahalleler, yeşil alanlar ve tarım arazileri yok edilmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma vaadiyle gerçekleştirilen bu projeler zengin sınıfa aktarılan kaynakların artmasına, yoksul sınıfın ise daha da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Bu makale, İzmir'de gerçekleşen inşaat odaklı kentsel dönüşüm projelerinin uzun vadede sürdürülebilir birekonomik model olmadığını iddia etmektedir.

1980 sonrası gelişen neoliberal kent politikaları, 2000'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelerin metropolitan kent merkezlerini hedef almıştır. İlk başlarda boş arazileri daha sonra yapılaşmış kentsel arazileri değiştirip dönüştürerek sermaye birikim sürecinin devamlılığını sağlamak için kararlar almıştır. Sermayenin etkisiyle öncelikli sektör halini alan inşaat sektörü arkasına politik desteği alarak yükseldiği son dönemlerde, sınırlı bir kaynak olan kent toprağı, sınırlı yatırım alanı, rekabet ve zaman zaman örgütlü muhalefetin etkisiyle sekteye uğramıştır. Mekânın yeniden üretimini haklı ve gerekli göstererek yasal değişiklikler yoluna gidilmiş ve kentsel dönüşüm yoluyla meşrulaştırılmıştır (Öngel, 2013).

KURAMSAL ÇERÇEVE

Mekânın kavramsallaştırılmasına yönelik politik ekonomi yaklaşımları mekânın toplumsal üretimi ve toplumun mekânsal yeniden üretimi kavramları etrafında şekillenmiştir. Mekânsal örgütlenmelerin kapitalist sistemin işleyişinde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan araştırmacılar mekân analizinin kapitalizmin analizinde temel bir öge olması gerektiğini savunmuşlardır (Işık, 1994).

Modern kent, ikinci dünya savaşı sonrasında 1970'lere kadar ağırlıklı olarak Chicago Okulu'nun ekolojik yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kent sosyolojisi

alanında yapılan çalışmalar çoğunlukla kentleri toplumsal bir mekân olarak tanımlamıştır. Ancak bu çalışmalar modern kentin kendi çevresine doğru hızlı büyümesinin yarattığı sosyo-mekânsal dönüşümü açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu sosyo-mekânsal dönüşmeyi ilk olarak ortaya koyan sosyolog Henri Lefebvre'dir (Kurtuluş, 2013). Lefebvre, Marxist bakış açısıyla ayrıntılı bir kent teorisi ortaya koymuştur. Lefebvre'in şehircilik anlayışı Marxist düşünce sisteminden etkilenmiştir. Lefebvre, Marxizm'i temellendirmek, onu daha açık ve net bir hale getirmek, diyalektik olarak daha da somutlaştırmak -örneğin onu şehir meselesi haline getirmek- için büyük istek duymaktadır. Onu hiçbir zaman kutsal bir ferman olarak kabul etmemekle birlikte daima demokratik sosyalizm merkezli açık uçlu bir pratiği vurgulamıştır. Ona göre kenti anlamak için tamamıyla gelişkin bir özgünlük ve farklılaştırılmış pratikler gerekmektedir. Farklılaştırılmış bu pratikler ise ağır bir işten ya da rutinden değil, farklı bir mekânla, kişinin "şehir hakkıyla", "kent devrimi" ile olanaklı hale gelecektir (Merrifield, 2012). Eleştirel kent teorilerine göre kent, pazarlanabilir bir metal olarak ele alınmaktadır. Kent teorileri olguların arkasındaki gerçeklik düzleminin ortaya çıkmasına imkan sağlamaktadır.

Türkiye hizmet odaklı sermaye birikim modeli olarak sadece inşaat sektörüne dayalı bir ekonomik büyüme modelini seçerek ekonomisini tamamen kentsel dönüşüme dayandırmıştır. Bu durum ekonominin diğer bölümleri arasında uyumsuzluğa ve sağlıksız bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnşaat sektörüne verilen kontrolsüz yetkiler toplum, doğa ve çevrede geri dönüşü olmayan tahribatlara neden olmuştur (Şahin, 2015).

TOPLU KONUT İDARESİ (TOKİ)

1984 tarihli ve 2985 sayılı yasa ile merkezi yönetimin yeni bir örgütlenme biçimi olarak, dar ve ora gelir grubunun konut ihtiyacını çözmek üzere Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kurulmuştur (Berkman & Osmay, 1984). Son yıllarda kentsel dönüşüm projelerini gerçekleştiren TOKİ hiçbir denetime maruz kalmadan büyük şehirlerde hızla konut üretmektedir. İstanbul, Ankara gibi şehirlerde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri son yıllarda İzmir'de de hızla artmaktadır.

TOKİ, 2011 yılında Türkiye genelinde 500.000 konut hedefini yakalamış ve 2023 yılında kadar 700.000 konutluk yeni bir hedef belirleyerek toplamda 1.200.000 konuta ulaşmayı amaçlamaktadır (TOKİ, 2018). Devlet tarafından sınırsızca yetki kullanmasına izin verilen bu yapı, inşaat odaklı büyümenin yanı sıra görmezden geldiği mahalle yapısının da korunduğunu iddia etmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri yoluyla mahalle kültürü yok edilmekte ve mahalle sakinlerinin görüşleri alınmadan tepeden inme bir bakış açısıyla mahalle yaşantısı yok sayılmaktadır. TOKİ tarafından yapılan konutların plan aşamasında hiçbir mahallenin yapısına dikkat edilmemiş ve mahalle kültürünü ortaya çıkartan etmenler göz ardı edilmiştir. *"Temel üretim yaklaşımları arasına "Mahalle Konsepti"ni de dahil eden TOKİ, bu tarzda üretimlerle toplumsal dayanışmanın sürdürülebilirliğini esas almakta ve konut üretimini bu doğrultuda sosyal ihtiyaçlara da cevap verecek şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Dikey mimariden yatay mimariye geçişle birlikte şehirlerimizde kendine has kimliği olan kaliteli ve nitelikli konutlar, mahalleler inşa etmek İdarenin temel amaçlarındandır"*(TOKİ, 2018).

TOKİ alt ve orta gelir grubunun konut ihtiyacını çözme ilkeleriyle yola çıkmasına rağmen, üretilen konutların yaklaşık %90'orta üst ve üst gelir grubuna yönelik evler üretmiştir (Akın & Dilek, 2010). 2018 yılında Türkiye genelinde TOKİ tarafından satışa çıkarılan 17.681 konuttan 2.783 adedi alt gelir grubu için üretilmiş ve yalnızca 19 Konut engelliler için tesis edilmiştir (TOKİ, 2018).

"Önceliklerini, ülkemizin değişimi ve gelişimine paralel olarak dönüştüren İdare, ihtiyaç sahibi vatandaşlarımızın taleplerini ve ödeme güçlerini dikkate almanın yanı sıra; nitelikli, kaliteli konut üretimini sürdürmek, geliştirmek ve sektördeki öncü, yönlendirici, denetleyici, eğitici kurumsal kimliğini ön plana çıkarmak yolunda çalışmalarını sürdürmektedir"(TOKİ, 2018).

İzmir'de 6306 Sayılı Kanun Kapsamında İlan Edilen Riskli Alanlar

İlçe	Alan	Nüfus	Konut	Yetki
Karabağlar	540 Ha	53.500	17.000	Çevre ve Şehircilik Bak.
Menemen	62 Ha	6550	2.866	Çevre ve Şehircilik Bak.
Narlidere	43 Ha	6700	5.494	Narlidere Belediyesi
Karabağlar-	191 Ha	8500	5.377	Karabağlar ve Buca Belediyesi
Buca				
Karşıyaka	2,59	400	99	Karşıyaka Belediyesi
Kemalpaşa	79.57	16.000	5000	Çevre ve Şehircilik Bak.
Toplam Riskli Alan: 918				
Toplam Mahalle Sayısı: 33				
Toplam Nüfus: 97.950				

Kaynak: (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Yukarıdaki tabloda, İzmir'de 6306 sayılı afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi kanunu ile riskli alan ilan edilen bölgelere yer verilmiştir. Riskli alan ilan edilen bölgelerdeki nüfus ve konut sayısına bakıldığında, yeni yapılacak konut sayısı ile şu anda mahallede yaşayan nüfus sayısının dengeli olmadığı görülmektedir. Proje kapsamında yapılacak olan konut sayısı mahallelerde yaşayan nüfus için yetersizdir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İnşaat odaklı kentsel dönüşüm projeleri sermaye odaklı ekonomik bir model olması nedeniyle var olan eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmaktadır. Yapılan uygulamalar sonucunda mülksüzleşme, yoksulluk, yerinden etme, soylulaştırma gibi sorunlar yaygın olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra toplumsal bir hafıza mekânı olarak mahalle kültürünün yok edilmesi, kentin mimarisinin ve estetiğinin bozulma tehdidiyle baş başa kalması da diğer sorunlar arasındadır.

İzmir son yıllarda yoğun göç alması nedeniyle kentsel dönüşüm projelerinin yoğun olarak planlandığı bir il olma özelliğindedir. İzmir'de devam eden kentsel dönüşüm projeleri öncesinde kentsel dönüşüm bölgelerinde yaşayanların bilgilendirildiğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Kentsel dönüşüm projeleri gibi, kentsel alana yapılacak herhangi bir müdahale, dikkatli bir analiz, bilimsel çalışma ve sorumluluk gerektirmektedir. Mekân ve insan faktörü göz ardı edilerek üretilen her proje, sürdürülebilir bir kentsel politikadan uzaklaşmaktadır. Kentsel mekâna dair alınan kararlarda, bölge halkının fikirlerine ve görüşlerine başvurularak, kentsel dönüşüm projelerinin ana aktörünün, o bölgede yaşayan insanlar olduğu unutulmamalıdır. Kentsel dönüşüm projelerinde, proje boyunca halk bilgilendirilmeli ve süreç dışına itilmemelidir. Kentsel dönüşüm projesi sürecinde, en temel insan haklarından biri olan barınma hakkı ihlal edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Akın, O., & Dilek, Ö. (2010). Konut Üretim Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme ve TOKİ Uygulamaları. İçinde D. Özdemir (Ed.), *Türkiye ve İstanbul'daki Dönüşüm Uygulamaları* (ss. 285–316). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Berkman, G., & Osmay, S. (1984). 1984 Sonrası Konut Kooperatifçiliği. *Ankara: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı*.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2015). *İZMİR İLİ, KARABAĞLAR İLÇESİ RİSKLİ ALAN İMAR PLANI*.
- Işık, O. (1994). Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64(65), 7–38.
- Kurtuluş, H. (2013). Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi. İçinde *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (ss. 177–227). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Merrifield, A. (2012). Metromarksizm: Şehrin Marksist Bir Hikayesi, çev. Nihal Ünver, Phoenix Yayınevi.
- Öngel, S. (2013). *Kapitalizmin Kıskaçında Kent ve Emek*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Şahin, Ç. (2015). Urban Transformation-Based and Construction-Focused Economy Model in Turkey and Its Social Cost: A Critical Evaluation Considering Fundamental Human Rights, Social Rights, Environmental Rights and Rights to the City. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(51), 51–81.
- TOKİ. (2018). Sosyal Konutlar. Tarihinde 22 Şubat 2018, adresinden erişildi <https://www.toki.gov.tr/uygulama/illere-gore-uygulamalar/izmir>

**4749 SAYILI KAMU FİNANSMANI VE BORÇ YÖNETİMİNİN DÜZENLENMESİ
HAKKINDA KANUN'UN KAMU BORÇLANMA DÜZEYİNE ETKİLERİ**

THE EFFECTS OF THE LAW ON THE PUBLIC DEBT LEVEL OF PUBLIC FINANCE
AND DEBT MANAGEMENT NUMBERED 4749

Dr. Öğr. Üyesi. Mahmut İNAN

Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F Maliye Bölümü

Özet

Devlet borçlanması; “devletin belirlenen bir takvime göre önceden tayin edilen hakların sahiplerine faiz ve anapara geri ödemesi yapmasına ilişkin yasal yükümlülükler” ya da “gelecekte elde edilecek vergi gelirlerinin bugüne iskonto ettirilmesi” şeklinde ifade edilmektedir. Borç yönetimi ise; hükümetlerin çeşitli makroekonomik hedeflere ulaşmayı içeren politikalarına yardımcı olmak amacıyla borcun miktar ve bileşiminde değişiklikler yapmak suretiyle hazinenin nakit ihtiyacını maliyet unsurunu göz önünde tutarak yönetme sürecidir. Ancak hazine yalnızca nakit ihtiyacını karşılamak amacı ile borçlanmaz. Bunun dışında borçlanmanın dönemsel dalgalanmalar ve çeşitli makroekonomik amaçları da vardır. Diğer bir ifade ile borçlanma, borç yönetiminin küçük bir parçasını oluşturmakta ve bu yüzden borç yönetimi kapsamı bakımından borçlanmadan daha geniş bir kavramdır.

Kamu borçlarının etkin bir biçimde yönetimi özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından son derece önemlidir. Söz konusu ülkelerde kamu finansman sorunları makroekonomik değişkenler üzerinde büyük baskılar yaratan bir etkiye sahiptir. Kamu finansman sorunlarıyla mücadelede temel araçlardan bir tanesi olan kamu borçlanması, finansman sorunlarının çözümü bir yana bizzatihi mevcut finansman sorunlarını derinleştiren ve kamu borçlarının sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getiren bir politika aracına dönüşmektedir. Bu bağlamda temel soru kamu borçlarının nasıl disipline edilebileceğidir. Türkiye’de de 2002 yılında 4749 sayılı Kanun ile borçlanmaya mali kural kapsamında değerlendirebilecek limit getirilmiştir.

Bu kapsamda çalışmada özellikle 2000 sonrası dönemde Türkiye’de 4749 sayılı Kanun ile belirlenen borçlanma limitinin aşılp aşılmadığı incelenerek, kamu borçlarının sürdürülebilirliğinin bundan nasıl etkilendiği belirlenmeye çalışılacaktır. İlgili yasaya rağmen borçlanma limitlerini nasıl bir ekonomik ve mali yapının zorladığı ve bu yapının ortaya çıkışı ve işleyişinde hangi maliye politikalarının etkili olduğu da incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelime: Borçlanma, Borçlanma Gereği, Borçlanma Limiti, Borç Yönetimi, Borçların Sürdürülebilirliği, 4749 sayılı Kanun.

Abstract

Public debt; It is expressed as “legal obligations of the state to pay interest and principal repayments to the owners of the rights previously determined according to a specified schedule” or “to discount future tax revenues to date”. Debt management is; It is the process of managing the treasury's cash need by considering the cost element by making changes in the amount and composition of the debt to help governments' policies involving attaining various macroeconomic targets. However, the treasury does not debt only to meet its cash needs. Apart from this, debt has periodic fluctuations and various macroeconomic purposes. In other words, debt forms a small part of debt management and is therefore a broader concept than debt in terms of debt management scope.

Effective management of public debt is extremely important, especially for developing countries. Public finance problems in these countries have an impact on macroeconomic variables. Public debt, which is one of the main tools in combating public financing problems, turns into a policy tool that deepens the existing financing problems and makes the debt sustainability controversial, as well as the solution of financing problems. In this context, the main question is how to discipline public debts. In 2002, Turkey also limits the scope of debt evaluate the fiscal rule was introduced by Law No. 4749.

In this context, the study examined the period after 2000, especially if you have exceeded the debt limit specified by Law No. 4749 in Turkey, it will be determined by how it affected the sustainability of public debt. Despite the relevant law, it will be tried to examine what kind of economic and financial structure is pushing the debt limits and which fiscal policies are effective in the emergence and functioning of this structure.

Keywords: Public Debt, Debt Requirement, Debt Limit, Debt Management, Sustainability of Debts, Law No. 4749.

1. GİRİŞ

Kamu kesimi tarafından yapılması gereken hizmetlerinin karşılığında kamu harcamalarının yapılması gerekmektedir. Kamu harcamalarının finansmanı ise genellikle vergilerle ya da vergi dışı kamu gelirleri ile finanse edilmektedir. Ancak vergilerin ya da diğer kamu gelirlerinin yetersiz kalması durumunda borçlanmaya gidilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin gerçekleşmelerinde zaman ve mekan açısından farklılıklar olabilmektedir. Dolayısıyla bu dönemsel nakit farklılıklarının giderilmesi için hazinenin nakit ihtiyacı borçlanma ile giderilmektedir.

Klasik iktisat yaklaşımı tarafından ise borçlanmaya genellikle sıcak bakılmamıştır. Fakat 1929 ekonomik krizi sonrası ortaya çıkan eğilimler, dönemsel dalgalanmalara karşı istikrarı sağlamak veya uzun dönemde getirisi yüksek yatırımların finansmanı açısından borçlanmaya sıcak bakmaya başlamışlardır. Ancak 1970'lerden sonra kamu açıkları istikrarı sağlama hedeflerinin ötesinde artmış ve makroekonomik politikaların merkezine borçların sürdürülebilmesi oturmuştur. Dolayısıyla borçlanmaya bir limit ya da sınır getirilmesinde en önemli nedenlerden birisi borçların gittikçe sürdürülemez duruma gelmesidir. Diğer bir ifade ile borç yükünün artması sonucu diğer kamu hizmetlerine ayrılacak kaynakların büyük bir

bölümünün borç anapara ve faiz ödemelerine gitmesinin önlenmesi açısından borçlanmaya bir limit ya da sınır getirilmesi öngörülmüştür.

Dünyada borçlanmaya çeşitli şekillerde sınırlamalar getirilmesi düşüncesi ve uygulaması bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ülkelerin kendi uygulamaları olan mali kurallar kapsamında ya da ABD’de olduğu üzere “borç tavanı” şeklinde olabilmektedir. Diğer taraftan AB tarafından tavsiye niteliğinde ülkelerin borçlarının sürdürülebilmesi açısından GSYH’nın belirli oranını aşmaması gerektiği önerilmektedir. Diğer taraftan borçların sürdürülebilirliği açısından iç borçlar ve dış borçlar için farklı borçlanma oranları kabul edilmesine rağmen genellikle GSYH oranları esas alınmaktadır. Örneğin, AB Maastricht kriterleri açısından toplam borç stoku açısından GSYH’ya oranın %60’ aşmaması gerektiği belirtilmesine rağmen, dış borç stokunun GSYH’nın %50’sini geçmemesi istenmektedir. Bunun dışında AB tanımlı borç stoku tanımlamaları da yapılmaktadır. Türkiye’de ise bunların dışında 2002 yılında 4749 sayılı Kanun ile borçlanmaya mali kural kapsamında değerlendirebileceğimiz bir yasal düzenleme getirilmiştir. Bu amaçla biz bu çalışmamızda Türkiye’de; “Bütçe Açığı ve Borçlanma Gereği” açısından 2000 sonrası borçlanmada 4749 sayılı Kanun açısından limitin aşılp aşılmadığını incelemeye çalıştık.

2. KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Devlet Borçlanması

Karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan borç, ödünç alınan herhangi bir şeyin karşılığı olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri ifade etmektedir. Bu anlamda borçlanmayı; belirli bir sürenin sonrasında geri ödemek üzere ödünç alınan para ve benzeri değerler şeklinde tanımlayabiliriz. Devlet borçlanmasını ise; “belirlenen bir takvime göre önceden tayin edilen hakların sahiplerine devlet tarafından anapara ve faiz şeklinde geri ödenmesine ilişkin yükümlülükler” ya da “gelecekte elde edilecek vergi gelirlerinin bugüne iskonto ettirilmesi” şeklinde tanımlayabiliriz (Ulusoy, 2013: 1). Diğer taraftan devlet borcu; 4749 sayılı Kanun’un “Tanımlar” başlıklı 3. maddesinde; “Türkiye Cumhuriyeti adına Müsteşarlığın borçlu sıfatı ile taraf olduğu ya da üstlendiği her türlü malî yükümlülükler” şeklinde ifade edilmiştir.

2.2. Borç Yönetimi

Borç yönetimi; borçlanmanın maliyet unsurunu da dikkate almak suretiyle hazinenin nakit ihtiyaçlarını yönetmesi sürecidir. Ancak hazine yalnızca nakit ihtiyacını karşılamak amacı ile borçlanmaz. Borçlanmanın gelir sağlama amacı dışında dönemsel dalgalanmalar dediğimiz enflasyonu ve işsizlikle mücadele gibi çeşitli makroekonomik amaçları da bulunmaktadır (Akdoğan, 2011: 462). Dolayısıyla bu açıdan borç yönetimi, kapsamı bakımından borçlanmadan daha geniş bir kavram olup, borçlanma borç yönetiminin küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda borç yönetimi; hükümetlerin çeşitli makroekonomik hedeflere ulaşmayı içeren politikalarına yardımcı olmak amacıyla borcun miktar ve bileşiminde değişiklikler yapmalarıdır (Ulusoy, 2013: 250). Çünkü kaliteli borç yapıları ülkelerin faiz, kur ve diğer risklere maruz kalma oranlarını azaltmalarına yardımcı olur. Birçok ülke, mümkünse, portföyün gelecekteki kompozisyonunu kontrol etmek için

borcun istenen para birimi kompozisyonu, süresi ve vade yapısı ile ilgili portföy rehberliği kurarak bu yapıları desteklemeye çalışır (Gaber vd., 2013: 13).

Borçlanmada riski en aza indirmek için etkin bir borç yönetiminin nasıl olması gerektiği konusunda farklı borç yönetimi tanımlamaları da yapılmıştır. Örneğin IMF ve Dünya Bankası'na göre kamu borç yönetimi; “Devletin finansman ihtiyacının sağlanması amacıyla bir borç yönetimi stratejisinin belirlenmesi ve uygulanmasıdır. Yine IMF ve Dünya Bankası borç yönetimiyle ilgili ise iki genel yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, Anglo-Sakson yaklaşımı ve borç yönetimini (debt management); “ekonomik dengenin sağlanması amacıyla kamu borçlarının miktar ve bileşiminde değişiklik yapılması” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğeri ise, Kıta Avrupası yaklaşımı olup borç yönetimini; “borcun alınmasından ödenmesine kadar devam eden süreçte borcun hukuki yapısıyla ilgili tüm değişiklikler” şeklinde Angl-Sakson yaklaşımdaki borç yönetimi tanımından daha geniş bir şekilde tanımlamıştır (Ulusoy, 2013: 250; Açıba, 1991: 167-168).

Diğer bir borç yönetimi tanımlamaları ise, klasik ve geleneksel anlamda borç yönetimi ile ekonomik anlamdaki borç yönetimi tanımlamalarıdır. Klasik ve geleneksel anlamda borç yönetimi; kısa vadeli borçların uzun vadeli borçlar haline dönüştürülmesi ve devlet borçlarının yıllık anapara ve faiz ödemelerinin düzenli olarak yapılmasını kapsamaktadır. Ekonomik anlamda borç yönetimi ise; Kıta Avrupası yaklaşımında olduğu gibi, devletin borçlarının miktar ve bileşiminde çeşitli makroekonomik hedeflerini gerçekleştirebilmek için değişiklikler yapılmasıdır (Ulusoy, 2013: 250-251; Yıldız, 2014: 69). Borçlanma aynı zamanda iktisat siyasetinde gücü hiç düşmeyen bir müdahale aracı olup gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri kendilerine bağımlı kılmalarının başında gelen araçlarından birisi (Güner, 1977: 120) olduğundan yönetimi bu açıdan ayrıca önem taşımaktadır.

2.3. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

Kamu kesimi “borçlanma gereği” aslında kamu kesiminin tahmini bütçesi sonucunda ortaya çıkan kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamakta yetersiz kaldığı kısımdır. Buna kamu kesiminin “borçlanma ihtiyacı” da diyebiliriz. Eğer bu borçlanma gereği ya da ihtiyacı bütçe kanunu veya başka kanunlarla sınırlandırılmak isteniyorsa buna; “borçlanma sınırı” ya da “borçlanma limiti” denilmektedir. Diğer bir ifade ile kamu kesimi borçlanma gereği denilince öncelikle bütçe dengesi ya da bütçe açığı anlaşılmaktadır. Bütçe açığı denildiğinde ise genellikle bugünkü anlamda 5018 sayılı Kanun kapsamında merkezi yönetim bütçesi ve bu kapsamdaki genel bütçe açığı anlaşılmaktadır. Ancak devletin kamu tüzel kişiliğini temsil eden hazinenin sorumluluğunda sadece merkezi yönetim çerisindeki genel bütçeli idareler bulunmamaktadır. Merkezi yönetim içerisinde gelen bütçeli idarelerle birlikte; özel bütçeli idareler ile düzenleyici ve denetleyici üst kurullar da bulunmaktadır. Ayrıca genel yönetim kapsamında geniş anlamda kamu kesimini ifade eden sosyal güvenlik kurumları ile yerel yönetimler de kamum kesiminin sorumluluk alanı içerisinde bulunmaktadır. Bu anlamda borçlanma gereğini tanımladığımızda Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) şeklinde ifade etmek gerekmektedir. Ancak biz çalışmamıza bir sınırlama getirmek açısından, merkezi hükümetin borçlanma gereği ve bütçe dengesi üzerinde durmayı hedeflemekteyiz.

Devlet borçlarındaki sürekli artışlar, gelişmiş ülkelerin de içinde bulunduğu pek çok ülke tarafından borçlanmaya bir sınır getirilmesi konusu gündeme getirilmiştir. Klasik iktisatçıların zorunlu olmadıkça borçlanılmaması görüşüne karşın; telafi edici maliye görüşü, gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan durgunluğun giderilmesi amacıyla borçlanmaya başvurulabileceğini belirtmektedirler. Devlet borçlanmasına bir sınır getirilmesine ya da limit konulmasına karşı çıkan bazı düşünceler olmasına rağmen bugün geçerli olan durum, pek çok iktisatçı tarafından kabul edilmiş olan devletin borçlanırken belirli bir sınırın olması ve buna uyulması şeklindedir. Bu anlamda devlet borcunun kabul edilebilir bir sınırının belirlenmesinde kullanılan ölçütler genel olarak; ekonominin içinde bulunduğu koşullar ve makro-ekonomik değişkenler, borçların sürdürülebilirliği, ödünç verilebilir fon arzının düzeyi, vergileme kapasitesi ve ekonomik istikrar durumu şeklinde belirtilmektedir. Ekonominin içinde bulunduğu koşullar ise; milli gelir düzeyi, vergilendirilebilir kaynaklar, finansal piyasaların derinliği/gelişmişliği, kamu harcamalarının düzeyi, enflasyon ve işsizlik oranları ve faizler/reel faiz düzeyi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca dış borçlanmanın sınırının belirlenmesinde esas alınması gereken ölçütler; faiz yükünün milli gelirdeki artışla kıyaslanması, eski borçları ödeme için ayrılan kaynakların yeni yatırımlara oranı ve masetme kapasitesi olarak belirtilmiştir (Ulusoy, 2013: 26-30).

Borçlanmaya sınır getirilmesindeki nedenlerinden birisi de borçların sürdürülebilir büyüklükte olması açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan borçların sürdürülebilirliği ile borçlanmaya bir limit getirilmesi ya da borçların sınırlandırılması iç içe kavramlardır. Diğer bir ifade ile borçların sürdürülemez olduğunu gösteren büyüklük aynı zamanda borçlanma limitini ya da borçlanmanın sınırını çizmektedir. Borçların sınırının belirlenmesinde bir uzlaşma olmamakla birlikte çeşitli kriterler ve göstergeler ileri sürülmektedir. Ancak kamu borç stokunun sürdürülebilirliğinin ölçüsü ve tanımı üzerinde literatürde bir uzlaşma bulunmaktadır. Buna göre, kamu borç stokunun uzun dönemde milli gelire oranının (Kamu Borç Stoku / GSMH) sabit kalması borç stokunun sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (İnan, 2003: 16-29).

2.4. Borçların Sürdürülebilirliği

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olan kamu açıklarından kaynaklanan borçlanma, borcun ödenmesinin ötesinde faizin de borçla ödendiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise yine özellikle bu ülkelerde maliye politikalarının diğer işlevleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu durum borçların sürdürülebilirliği kavramını gündeme getirmiştir. Borçların sürdürülebilirliği ise, mevcut ekonomik koşullar ve bütçe politikası çerçevesinde Borç Stoku/GSMH oranının en azından sabit kalması ile mümkün olabilmektedir. Bu durumda alınan borçların, en azından borç faizlerini ödeyebilecek bir üretkenlikte olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte borçların sürdürülebilir olması aynı zamanda; büyüme, reel faiz oranı ve birincil bütçe dengesine (faiz dışı fazla) bağlıdır. Reel faiz, büyüme oranının üzerinde ve faiz dışı bütçe fazlası da verilemiyorsa borç stoku giderek sürdürülemez hale gelecektir (Pınar, 2009: 137-138). Çünkü kamu borç stokunun yüksek olduğu ülkelerde, faiz dışı bütçe fazlası; risk priminin düşürülmesi, borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması, enflasyonist bekleyişlerin giderilmesi, uygulanan ekonomi politikalarının kredibilitésinin artırılması ve istikrarlı bir

büyüme ortamının yaratılabilmesi hedeflerine ulaşmada vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Gürdal, 2008: 421). Bunun için; **“Faiz dışı fazla/GSMH + Ekonomik Büyüme = veya > reel faiz”** formülü borçların sürdürülebilirliği ve sınırı açısından bir ölçü olarak kullanılmaktadır (Ulusoy, 2013: 27).

Borçların sürdürülebilirliği açısından kullanılan bu ölçüt ya da oranların dışında kullanılan başka yöntemlerden de bahsedilmektedir. Örneğin, borçların sürdürülebilirliği statik ve dinamik analiz yöntemleri kullanılarak ölçülebilir denilmektedir. **Statik analiz yöntemleri olarak**; ikiz açıklar yöntemi, bütçe kısıtı denklemi (kamu finansmanında mali tutarlılık, finanse edilebilir kamu açığı yöntemi), devlet borçlarının bugünkü net değeri (bilanço) yöntemi ve oransal analiz yöntemlerinden bahsedilmektedir. **Dinamik analiz yöntemleri ise**; dış ve iç borç projeksiyonları, makroekonomik projeksiyonlar, hükümet bütçesine ait projeksiyonlar ile iç ve dış faiz oranları ve döviz kurlarına ilişkin projeksiyonlar şeklindedir (Ulusoy ve Cural, 2006: 4-6). Kamu borçlarının sürdürülebilirliğine ilişkin ölçü, kriter ve yöntemlerin anlamlı ve tutarlı olabilmesi için bunlara etki eden bazı faktörler ise; borç yönetiminin etkinliği, kamu kesimi borçlanma gereksinimi, faiz dışı bütçe fazlası, özelleştirme, monetizasyon, kamu borçlanmasının politik ekonomisi, konsolidasyon ve konversiyon şeklinde sıralamak mümkündür (Demir, 2009: 173-213).

3. DÜNYADA BORÇLANMAYA GETİRİLEN SINIRLAMALAR

Klasik devlet anlayışında borçlanmaya karşı çıkılırken, Keynesyen düşüncenin hakim olduğu dönemlerde borçlanma olağan bir kamu geliri niteliğine bürünmüştür. Bu anlayış kapsamında dünyada gelişmiş ülkeler dahil devlet borçlanmasının sürekli artış göstermesi, borçlanmaya sınır getirilmesini gündeme getirmiştir. Keynesyen düşüncenin sorgulanmaya başlandığı 1970 sonrası ve özellikle 1990 sonrası gelişmekte olan ülkelerde kamu borçları sürdürülemez hale gelmiştir. Bu nedenle bazı ülkeler borçlanmayı yasalarla (mali kurallar ve ABD’de borç tavanı) sınırlamayı amaçlamışlardır. Diğer taraftan Avrupa Birliği (AB) tarafından Maastricht kriterleri kapsamında sınırlamalar önerilmiştir.

3.1. Borç Tavanı

Borç tavanı olarak da bilinen borç limiti, ABD Hazinesi’nin ödünç alabileceği maksimum para miktarıdır (Peterson, 2019; Eğilmez, 2013). Ya da Kongre’nin izin verdiği üst limit borcu temsil etmektedir (Al-Qudah and Al Sharari, 2014: 32). Federal hükümet borçlanması iki temel nedenden ötürü artmaktadır: (1) yasaların gerektirdiği şekilde, (2) bütçe açıkları ve herhangi bir federal hükümet hesabı fazlasının Hazine menkul kıymetlerine yatırımı nedeniyle. ABD’de bu iki nedenden dolayı borçlanmanın neredeyse tamamı yasal sınıra tabidir (Debrun vd. 2019: 1). Sınır, Hazinenin kısa vadeli nakit akışlarını yönetmek veya yıllık bir açığı finanse etmek için yeni borç vermesini önlerse, hükümet faturalarını ödemek için gereken parayı alamayabilir. Bu sınır, hükümetin federal güven fonları gibi belirlenmiş devlet hesaplarının fazlalarını yatırmak için yeni borç vermesini de engelleyebilir (Debrun vd. 2019: 3; Shelton, 2011: 3-10). Diğer bir ifade ile ABD’de borç tavanına ulaşıldığında devlet hizmetleri acil durumlar için ayrılan fonlarla yönetilmektedir. Kongrenin borç tavanını yükseltmediği durumlarda ise birçok hizmetin tatil edilmesi söz konusu olmaktadır (Eğilmez, 2017b).

Ekonomi politikası oluşturanlar için, borç limiti ile mevcut borç oranı arasındaki farkı gösteren “mali alan”ın (borç tavanının) ne kadar geniş olduğu önemli bir bilgidir. Ancak bu bilgi, mali canlandırma politikası uygulamak isteyen bir politika yapıcısı için yeterli değildir. Bununla birlikte, borç limiti ve karşılık gelen mali alan, mali makamlar için piyasaya erişimini ne kadar kaybetmek üzere olduklarına dair değerli bir bilgi sağlarken, mali alanda hangi önlemleri mali teşvik önlemleri kapsamında alabileceklerine ışık tutmazlar. Borç limiti, finansal piyasaların egemenliğe borç vermeyi bıraktığı kamu borç / GSYİH oranı iken, mali alan borç limiti ile cari borç oranı arasındaki mesafedir. Başka bir tanımlama ile borç tavanı (mali alan ve borç limiti), kamu borcunu ödemek için gereken vergi yılı olan “fiili mali alan” veya borç limitini, gelecekte oluşabilecek maksimum faiz dışı fazladan beklenen iskontolu tutardır (Özatay, 2019: 1).

3.2. Mali Kurallar

Devletin ekonomik faaliyetlerinde monoterizmin yükselmesi ile Keynesyen talep yönetimi politikalarına karşılık kamu maliyesine ilişkin, devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlarını belirlemek açısından belirli mali kuralların konulması gündeme gelmiştir. Son dönemlerde daha çok tartışılmaya başlanan mali kurallar, kamu maliyesi büyüklüklerine ilişkin rakamsal hedefler şeklinde olabileceği gibi, büyüklüklerin milli gelire oranı üzerindeki sınırlamalar şeklinde de olabilmektedir. Denk bütçe kuralı veya birincil fazla uygulamaları bunlara birer örnek olabilmektedir. Bu anlamda Mali kural: maliye politikası göstergeleri olan; kamu harcamaları, vergi oranları, devlet borçları ve bütçe dengesi üzerine bazı sınırlar koyan kısıtlamalar ve düzenlemelerdir (Pınar, 2009; 131).

Kamu kesimi dengesinin korunması, diğer bir ifade ile bütçe açıklarının kontrolü ve sürdürülebilir borçlanma düzeyinde olması mali disiplin kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer bir ifade ile kamu kesiminin orta vadede mali disiplinle ilgili kararlarında hangi sınırlar içerisinde hareket edebileceğini düzenleyen unsurlar mali kural kapsamında değerlendirilmektedir. Yine maliye politikası araçları üzerinde yasal bir temele dayandırılmış sınırlamalara da mali kural adı verilmektedir. Bu kapsamda en bilinen uygulama ise Avrupa Birliği’nin Maastricht kriterleri kapsamında “açık kuralları” ve “borç kuralları” şeklinde iki mali kural düzenlemesi ön plana çıkmaktadır. Açık kuralları; “denk bütçe kuralı, altın kural (yatırım harcamaları hariç denk bütçe), bütçe açığını sınırlayıcı kurallar” olarak Euro bölgesi ülkelerin kamu açıkları/GSYH oranının %3’ü düzeyinde sınırlanmasını öngörmektedir. Borç Kuralları ise; “brüt veya net kamu borcu üzerine sınır getiren düzenlemeler” olup borç stoku/GSYH oranının %60’ı geçmemesi şeklindedir. Bu oran dış borçlarda ise; **Toplam Dış Borç /GSMH oranının %50’yi** aşmamasıdır. Hatta Euro bölgesi dışındaki birçok ülkenin kamu kesimi borçlanma performansları bu oranlar kullanılarak değerlendirilmektedir. Mali kural uygulamalarına daha geniş anlamda bakıldığında bu iki mali kural dışında; “harcama kuralları” ve “gelir kuralları” şeklinde iki mali kural uygulaması daha bulunmaktadır. Harcama kuralları; toplam kamu harcamaları veya faiz dışı harcamalar gibi belirli harcama grupları üzerine sınır getirilmesi yönündeki düzenlemelerdir. Gelir kuralları ise; vergi yüküne bir tavan getirilmesini ve beklenmeyen gelir artışlarına yönelik düzenlemeleri içermektedir.

Ancak ülkeler uygulamada genellikle açık ve borç kuralına dayalı mali kuralları tercih etmektedirler (Alkin, Kızılkaya ve İçke, 2012: 109).

4. TÜRKİYE'DE 4749 SAYILI KANUN VE 2000 SONRASI BORÇLANMA DÜZEYİNE ETKİSİ

4.1. 4749 sayılı Kanun ve Borçlanma Limiti

Yukarıda da ifade edildiği üzere etkin bir borç yönetimi, düşük maliyet ve asgari risk ile piyasalardan fon sağlanmasıdır. Ancak borç yönetiminin etkin ve sürdürülebilir olmadığı bir ülkede borçlanmalar, ekonomik istikrarı daha fazla bozarak krizlerin derinleşmesine neden olacaktır. Bundan dolayıdır ki Türkiye'de 9 Nisan 2002 tarihinde 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, kamu finansmanı ve borç yönetiminin düzenlenmesi, piyasalarda mali disiplini ve şeffaflığı sağlayacak, en düşük maliyet ve risk düzeyinde, en uygun vadede borçlanma yapısına imkan verecek bir borç yönetimi oluşturmak amaçlanmıştır (Fırat, 2009: 33)

Bu kanunla borçlanma yetkisi konusunda önemli değişiklikler getirilmiş ve merkezi yönetim kapsamında borçlanmadan sorumlu tek otorite olarak Hazine Müsteşarlığı, belirlenmiştir. Yine bu kanunla risk analizine dayalı bir borç yönetimi oluşturularak piyasa yapıcılığı sistemi kurulmuştur. Hazine Müsteşarlığı Bilgi Sistemleri ile borç, alacak, tahakkuk ve muhasebe sistemleri tek bir sistem çatısı altında toplanarak borçlanmada kurumlararası bütünleşme sağlanmıştır (Yıldız, 2004: 67-73). Aynı şekilde Kanunla dağınık bir yapıya sahip olan kamu borçlanması mevzuatı tek ve temel bir yasa çatısı altında toplanmıştır. Aynı zamanda bu kanunla borç ve alacaklarına ilişkin kavramlar açıklanarak borç yönetiminde etkinliğin artırılması amaçlanmıştır (Ulusoy, 2013: 36).

Daha önce bütçe kanunlarıyla belirlenen borçlanma limitleri bu kanunla belirlenmeye başlamıştır. Yasaya göre kamu kurum ve kuruluşları bütçe kanununda belirtilen başlangıç ödenekleri toplamı ile tahmin edilen gelirler arasındaki fark kadar net borçlanabilecektir. Borçlanma limiti iç ve dış borçlanmayı kapsayacak şekilde net borç kullanımını şeklinde esas alınmaktadır. Limit önceki uygulamada yüzde 15 oranında artırılabilirken, yeni kanunla yüzde 5 oranında artırılabilir. Bu artırımın yetmemesi halinde Cumhurbaşkanı (Cumhurbaşkanlığı sistemi öncesi, bakanlar kurulu) kararı ile ilave yüzde 5 ve toplamda borçlanma limiti en fazla yüzde 10 artırılabilir. Ayrıca daha önce ek bütçe ile borçlanma limiti değiştirilebilirken, 4749 sayılı Kanun borçlanma limitinin değiştirilmesini engelleyerek yasal sınırlama getirmiştir (4749 sayılı Kanun md. 5; Ulusoy, 2013: 37-38).

Yine 4749 sayılı Kanun'la borçlanmayla ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı borç yönetimi raporunun üçer aylık dönemler itibarıyla hazırlanacak borç yönetim raporunun, Plân ve Bütçe Komisyonuna havale edilmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Cumhurbaşkanlığına, Maliye Bakanlığına, Sayıştay Başkanlığına ve Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığına sunulması hükme bağlanmıştır. Bununla ilgili kurumların borçlanma konusunda bilgi sahibi olunması sağlanarak uluslararası uygulamalara paralel şekilde borç ve alacak yönetimine ilişkin ilke ve stratejilerin genel çerçevesi çizilmiştir (Eğilmez, 2017a: 96; 4749 sayılı Kanun md. 14). Bu düzenleme ile bütçe kanununun

yasama organı tarafından onaylanmasına karşın borçlanmanın denetlenememesi eleştirisinin önüne geçilmek istenmiştir (Güngen, 2014: 9). Aynı zamanda borç yönetiminin temel İlkelerinden olan şeffaflık konusunda önemli bir adım atılmıştır. Bir anlamda borç yönetimi hem ilgili kamu kurumlarının hem de kamuoyunun bilgisine ve denetimine açılmıştır. Yine aynı kanunla borçlanmaya sınırlama ya da limit getirme açısından Hazinesin Merkez Bankasından kısa vadeli avans kullanım imkanına son verilmiştir. Bu nedenle nakit hareketlerindeki uyumsuzluktan kaynaklanan kısa vadeli nakit açıklarının finansmanı ve nakit yönetimindeki etkinliğin artırılması amacıyla tutarı bütçe ödeneklerinin %1 'ini geçmemek şartıyla, iç borçlanma senedi ihraç etmeksizin, merkez bankası koordinasyonu ve aracılığı ile *para piyasalarından nakit işlem yapma* olanağı sağlamıştır (Ulusoy, 2013: 41; 4749 sayılı Kanun md. 14).

4.2. Türkiye’de 2000 Sonrası Borçlanma Düzeyi

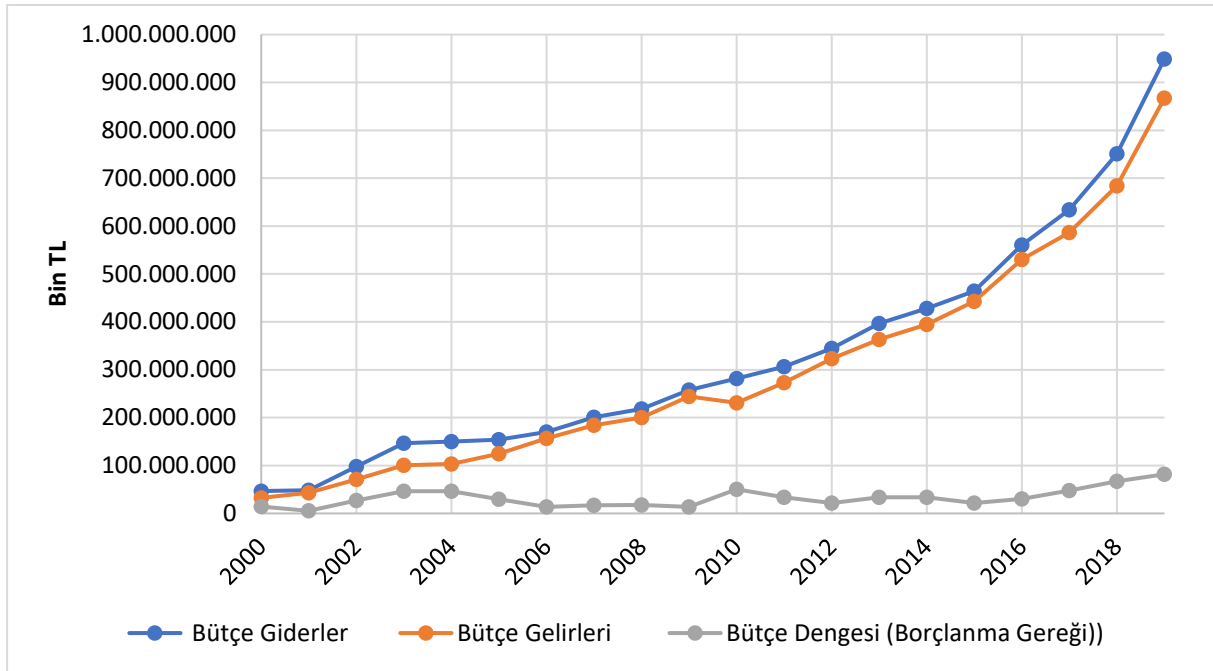
Türkiye’de 2000 sonrası ve özellikle 4749 sayılı Kanun yürürlüğe girdikten sonra borçlanma düzeyi değerlendirilmiştir. Değerlendirme birinci olarak; merkezi yönetim bütçe dengesi (kamu kesimi genel dengesi) ile borçlanma gereği, ikinci olarak; merkezi yönetimin net borçlanması ve son olarak ise; merkezi yönetimin borçlanma gereği ve net borçlanması ortaya konularak 4749 sayılı Kanun kapsamında yapılmıştır.

4.2.1. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Borçlanma Gereği

Merkezi yönetim bütçe dengesi ya da kamu kesimi genel dengesi, bütçe giderleri ile bütçe gelirleri (kamu harcamaları ile kamu gelirleri) arasındaki dengeyi ifade etmektedir. Türkiye’de kamu kesimi dengesi (bütçe dengesi) uzunca yıllardır kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan bir kamu açığı problemi yaşamaktadır. Dolayısıyla kamu gelirleri ile finanse edilemeyen kamu harcamaları için kamu kesiminin borçlanması gerekmektedir. Bu nedenle, kamu açığı, bir anlamda kamu kesimi borçlanma gereği olarak da adlandırılmaktadır (Alkin, Kızılkaya ve İçke, 2012: 105). Kamu kesimi finansman açığı büyüdükçe, kamu kesiminin bu açığı finanse etme yolu olan borçlanma gereğinin de artması kaçınılmaz olacaktır. Bu anlamda merkezi yönetimim 2000 sonrası bütçe dengesi ve bunun sonucunda borçlanma gereğini gösteren Grafik 1, Ek Tablo 1’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

İZMİR
8 MART 2020

Grafik 1. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Borçlanma Gereği (Bin TL)

Grafik 1’de görüleceği üzere 2002-2007 yılları arasında bütçeler daha gerçekçi hazırlanmış ve uygulanmıştır. Özellikle 2006 yılında neredeyse sıfırlanmış olan bütçe açığı 2009 yılında körfez krizinin de etkisiyle yeniden artış eğilimine girmiştir (Eğilmez, 2017a: 117). 2001 ekonomik krizinin kamu maliyesi üzerine etkileri izleyen yıllarda da kendisini hissettirmiştir. 2003 yılından itibaren uygulamaya konulan yeni mali disiplin anlayışı ile kamu harcamalarının artış hızı yavaşlarken kamu gelirlerinde de artışlar söz konusu olmuş ve borçlanma gereği 2005 yılında bir önceki yılın yaklaşık %50’si kadar bir azalışla 29.598.792 bin TL düzeyine gerilemiştir. 2006 yılında borçlanma gereği cumhuriyet tarihinin hemen hemen en düşük borçlanma gereği düzeylerinden biri olan 13.306.782 bin TL düzeyine gerilemiştir. Bu borçlanma gereği 2003 yılındaki borçlanma gereğinin yaklaşık $\frac{1}{4}$ ü kadar bir tutarı ifade etmektedir. 2006-2009 ortalaması bu düzeyde devam ederken 2010 yılı küresel ekonomik krizin etkilerini restore etmeye yönelik bütçeye ağır yükler getiren önlemlerin alındığı bir yıl olmuştur. İlgili yılda borçlanma gereği 50.671.821 bin TL düzeyi ile dönemin en yüksek değerine ulaşmıştır.

Alınan önlemlerin etkisi ile bütçe performansı ve bunun borçlanma gereğine yansıması izleyen yıllarda daha stabil bir seyir izlemiştir. 2017 ve 2018 yılları bütçe performansının düşük olduğu kamu maliyesi göstergelerinin tartışmalı hale geldiği ve hiç kükusuz borçlanma gereksiniminin de hızla arttığı yeni dönemin başlangıcı olmuştur. 2018 yılında vergi gelirleri enflasyon kadar bile artış gösterememiş, bütçe giderleri ise enflasyonun 15 puan üzerinde artış göstermiştir. Vergi gelirlerinin enflasyon kadar bile artış gösterememesinin öncelikli nedeni ekonominin küçülmesidir. Diğer neden ise ekonomiyi canlandırmak için yapılan vergi indirimleridir.

2018 yılında bütçe giderlerinin enflasyonunun çok üzerinde artmasının temel nedeni ise seçimin de etkisiyle uygulanan genişletici maliye politikalarıdır. Yeni ekonomik programın 2019 öngörüsü de bütçedeki bozulmayı net bir şekilde ortaya koymaktadır. 2009

yılı bütçe açığı yeni ekonomi programında 80,6 milyar (2019 yılı Merkezi Yönetim bütçesinde 81 milyar TL) öngörülmüş iken, bu tahmini tutar yeni ekonomik programında daha sonra 125 milyar TL olarak revize edilmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019; 11; Taş, 2019).

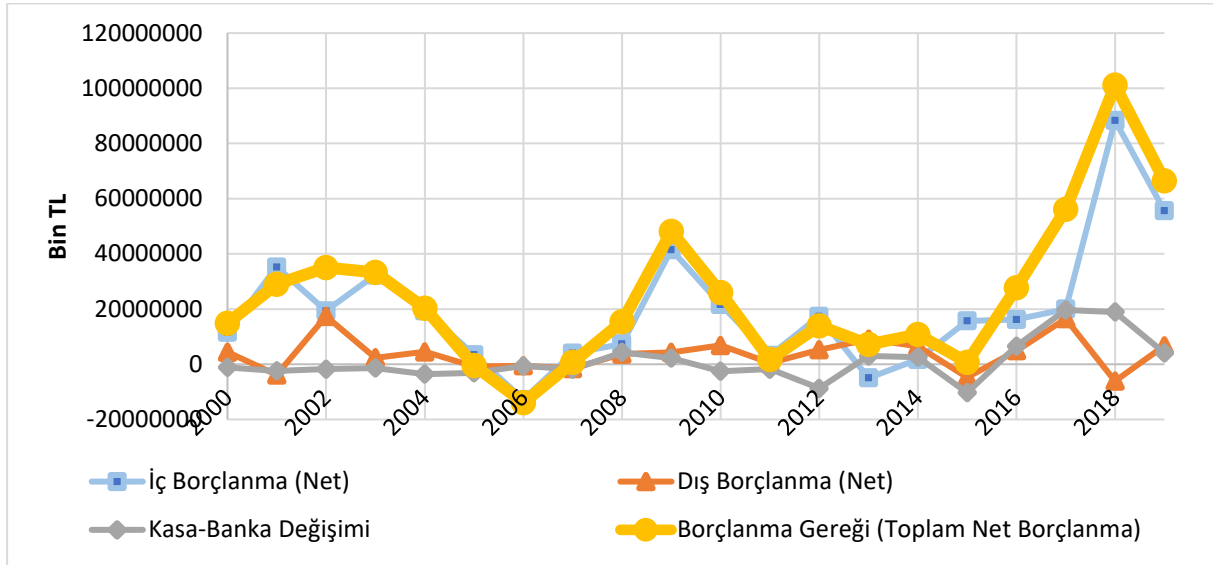
4.2.2. Merkezi Yönetim Net Borçlanması

Net borçlanma, cari yıl içerisinde yapılan iç ve dış borçlanmalardan cari yıl içerisinde vadesi gelen borç anapara ödemeleri düşüldükten sonraki kalan miktardır. Bu miktarın negatif olması cari yıl içerisinde borçlanılan miktardan fazla borç ödemesinin ve borç stokunda azalmanın olduğunu göstermektedir. Miktarın pozitif olması ise, yıl içerisinde ödenen borçlardan daha fazla miktarda borçlanıldığını ve dolayısıyla borç stokunda artışın olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan merkezi yönetim net borç stokunun hesaplanmasında “Kasa-Banka Değişimi” denilen bir kalem daha bulunmaktadır. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Finansmanından elde edilen kasa/banka verisi, hazinenin borçlanma stratejisi ile maliye politikası uygulamasının sonuçlarının izlenmesi açısından önem taşımaktadır (Kurul ve Yılmaz, 2018: 1).

Kasa/banka işlemleri Hazine’nin ihtiyacının üzerinde borçlanmasını ya da borçlanma dışı gelir kaynağını göstermektedir (Sakar, 2016: 178). Banka kullanımı değişkenin pozitif tutar olması kasa/banka hesaplarında meydana gelen azalışları, negatif tutar olması ise artışları göstermektedir (Sakar, 2016: 182). Bu açıdan bütçe nakit dengesinin nasıl finanse edildiğini izlemek açısından “Kasa-Banka Değişimi” işlemleri oldukça önemlidir. Bu bağlamda bütçe nakit gerçekleştirmeleri finansman kısmında hangi tutarlarda iç borçlanma veya dış borçlanmaya gidildiği, ne kadar borç ödemesinde bulunulduğu ve akabinde ne kadar tutarın kasa/bankaya yansıdığı gösterilmektedir (Kurul ve Yılmaz, 2018: 7-8). Diğer bir ifade kamu kesimi net borçlanması ya da kamu kesimi borçlanma gereği, kamu kesimi genel dengesi içerisinde; “kasa- banka borçlanma” başlığı altında yer alan ve borç niteliği taşıyan ilk üç kalemin toplamından oluşmaktadır. Bunlar ise, 1. kasa-banka değişimi, 2. dış borçlanma (net), 3. iç borç/alacak (net) şeklindedir (Erten, 2009: 138). Grafik 2, bu veriler doğrultusunda Ek Tablo 2’den yararlanılarak hazırlanmış ve 2000 sonrası net iç borçla dış borç kullanımlarını göstermektedir.

İZMİR
8 MART 2020

Grafik 2. Merkezi Yönetim Net Borç Kullanımı (Bin TL)

2001 krizinden sonra Türkiye’de büyüme modeli ile bütçe politikası değişmeye başlamıştır. Türkiye 2001 krizine kadar bütçe açığı veren ve kamu kesimini borçlandıran bir büyüme modeli uygulamaktaydı. Kriz sonrası iktidar değişikliğiyle birlikte Türkiye, bütçe açığı yerine cari açık veren, kamu kesimi borçlanması yerine özel kesimi borçlandıran yeni bir büyüme modeli uygulamaya başlamıştır (Eğilmez, 2018: 196). Grafik 2’de görüleceği üzere 2000 yılından sonra toplam borçlanmalar içerisinde dış borçların miktar ve oranları bazı yıllar hariç giderek azalmıştır. Örneğin 2000 yılında toplam borçlanmanın yarısı dış borçlanmadan oluşurken, bu oran 2016 yılında %25 oranlarındadır.

4.2.3. Borçlanma Gereği ve Net Borçlanma

Merkezi yönetimin borçlanma gereği yukarıda kamu kesimi gelen dengesi ve borçlanma gereği başlığı altında açıklanmıştır. Yine merkezi yönetimin net borçlanma bir önceki merkezi yönetimin net borçlanması başlığı içerisinde belirtilmiştir. Burada ise, yukarıdaki açıklamalar ve Ek Tablo 1 ile Ek Tablo 2’den yararlanılarak hazırlanan Grafik 3 yardımıyla 2000 sonrası net borçlanmanın 4749 sayılı Kanun ile belirlenen limitler kapsamında olup olmadığı değerlendirilecektir. Yukarıda da belirtildiği üzere 4749 sayılı Kanun’a göre; malî yıl içinde malî sürdürülebilirlik de dikkate alınarak yılı bütçe kanununda belirtilen başlangıç ödenekleri toplamı ile tahmin edilen gelirler arasındaki fark miktarı kadar net borç kullanımı yapılabileceği belirtilmiştir. Kanun aynı zamanda bununla borçlanma limitini belirlemekte ve bu limitin borç yönetiminin ihtiyaçları ve gelişimi dikkate alınarak, yıl içinde en fazla iki defa yüzde beş ve toplamda yüzde 10 oranında artırılabilceğini belirtmiştir. Yine aynı maddede bu limitin değiştirtilemeyeceğini belirtilerek merkezi idarenin borçlanmasına mali kural kapsamında bir sınırlama getirmiştir. Grafik 3’de ise 2000 sonrası ve özellikle 2002 sonrası 4749 sayılı Kanun kapsamında bu limitlerin ya da yasal sınırların aşıp aşılmadığı ortaya konulmuştur.

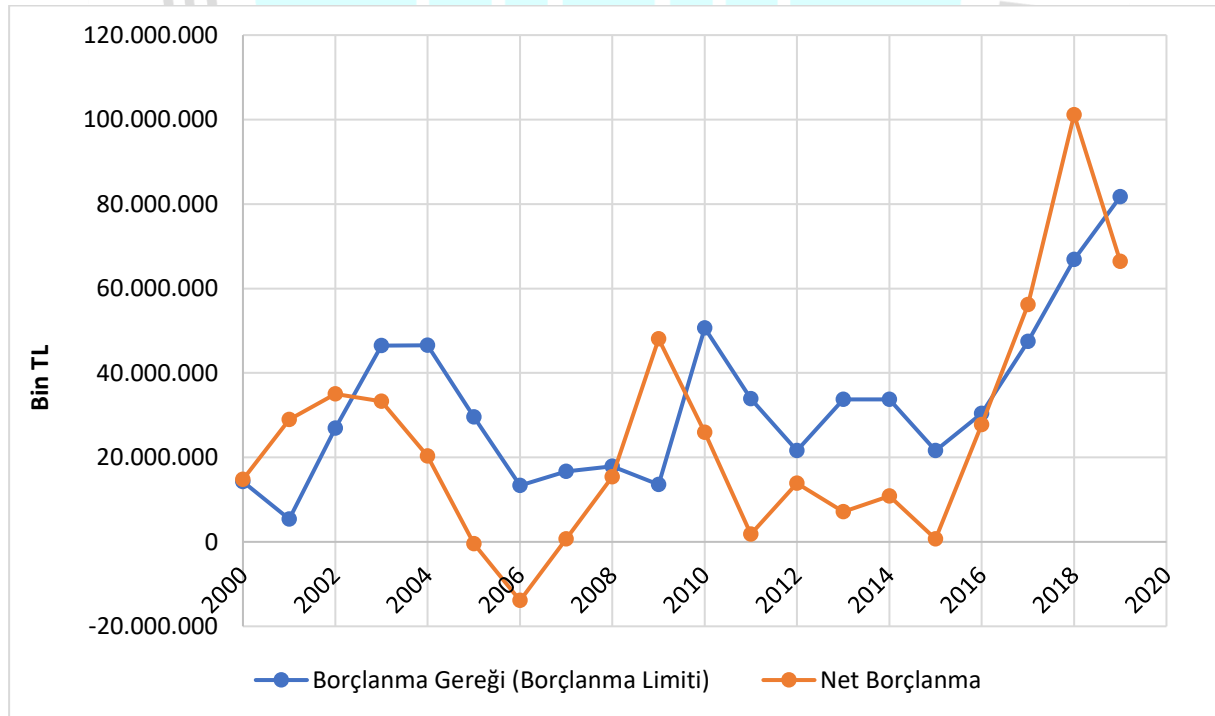
Grafikten de görüleceği üzere yasayla belirtilen limitler yasa çıktıktan sonra; birisi yasanın çıktığı ve 2001 krizinin etkisinin de devam ettiği 2002 yılında, diğerleri ise, 2009 ve 2017 yıllarında olmak üzere üç kez aşılmıştır. Bunlardan 2009 yılında yasayla belirtilen

limitlerin aşılmasında 2008 krizinin ve 2017 yılında ise ülkemizde yaşanan ekonomik kırılganlıklarla birlikte seçim ekonomilerinin etkileri olmuştur. Ancak, 2018 yılı geçici net borçlanma rakamlarına göre kanuni borçlanma sınırının aşıldığı/aşılacağı görülmektedir.

2019 yılı ise toplam bütçe açığı 2018 yılına göre 50,88 milyar TL ve %70 oranında artışla 123,69 milyar TL olarak açıklanmıştır. Halbuki Meclis'ten geçen bütçeye göre açığın 81,72 milyar TL olması hedeflenmişti. Aynı zamanda yıl içerisinde çıkartılan özel bir yasa ile Merkez Bankası'nın 45 milyar TL ihtiyat akçesi Hazine'ye aktarıldı. Hazineden gelen 45 milyar TL olmasa, gerçek açık 165 milyar TL'yi bulacaktı (Özkul, 2020). Bu tutarın GSYH'ya oranı ise %4 gibi bir oranla dönem ortalamasının neredeyse 3 katına yakın bir orandır. Ayrıca 2019 yılı yaklaşık son 20 yıl boyunca ilk kez faiz dışı bütçe dengesinin negatife döndüğü bir yıl olma potansiyeline de sahip olmuştur.

Buradan 2002 yılı dahil 18 yıl içerisinde net borçlanmada merkezi yönetim borçlanmada mali kural yasasını 4 defa ihlal etmiştir. Borçlanmada mali kural uygulaması olan diğer ülkelerde de aynı durum söz konusu olabilmektedir. Örneğin, ABD'de kongre tarafından izin verilen üst limit olan borç tavanı, Amerikan Kongresinin son on yılda on kez, dört kez sadece 2008 ve 2009'da borç tavanını yükseltmiştir (Al-Qudah and Al Sharari, 2014: 32). Aynı şekilde ABD'de, Kongre'ye borç limiti artışlarını dikkate alması için ek zaman sağlamak amacıyla borç limitindeki geçici artışlar kullanılmıştır. Ancak, geçmişte geçici borç limiti artışlarının ardından daimi artışlar izlemiştir (Shelton, 2011: 13).

Grafik 3. Borçlanma Gereği ve Net Borçlanma (Bin TL)

Borçlanmaya ilişkin üst sınır konulmasından bu yana ilgili yasal sınırlar için de kalınarak borçlanma limitlerinin sonuna kadar kullanıldığı görülmektedir. Yasal sınırlar içinde kalınarak borçlanmaya gidilmesi hiç kuşkusuz borçların sürdürülebilir olduğu anlamına

gelmemektedir. Diğer bir anlatımla borçlanma sınırlarının aşılması borçların sürdürülebilirliğinin kalmadığı anlamına da gelmemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Türkiye’de borç limitinin aşılması genellikle yılsonundan önce gerçekleşmektedir. Bu durumda yılsonunda borçlanma limitinin aşılabacağı anlaşıldığından, meclisten yeni bir borçlanma yetkisi alınması gerekmektedir. Ancak ilave borçlanma yetkisi ise yılsonunda bütçe kanununa ilave edilmektedir. Dolayısıyla yılsonuna kadar yapılan borçlanmaların yasallığı tartışmalı duruma gelmektedir (Özyıldız, 2019).

Burada üzerinde önemle durulması gereken diğer bir husus önemli bir mali kural olarak uygulanan borçlanma üst sınırının makroekonomik yapıya nasıl yansıdığıdır. Borçların sürdürülebilirliğine katkı sunan, siyasi otoriteye mali disiplin konusunda öncülük eden ve bütçe büyüklüklerine olumlu yansıyan bir borçlanma sınırı uygulaması elbette önemli bir mali kural olarak sistemde yer almalıdır. Ancak farklı politika araçları ile sürekli aşılacak ya da uygulandığında mevcut mali sorunları ve borçlanma sorunlarını daha da derinleştiren, siyasi otoritenin yatırım kalkınma programını baskılayan üst sınırların referans aralıklarının da iktisadi ve mali rasyonaliteye sahip beklentiler doğrultusunda yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Türkiye, kurallar açısından son derece zengin bir ülke sayılabilir. Çünkü Türkiye yeteri kadar yasaları ve hukuki düzenlemeleri olan bir ilkedir. Hatta dünyada belki de en çok yasalara ve kurallara sahip ülkelerden birisidir. Buna karşılık sürekli bir anayasa değiştirme, yasa değiştirme, yeni kurallar getirme eğilimi bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin düzenlemeler konusunda temel problemi kural eksikliği değil, yasalara ve kurallara uymama geleneğidir (Eğilmez, 20018b: 225). 1950-2010 yıllar arasındaki 60 yılın 18 yılı büyük ekonomik krizler ve sıkıntılar içinde geçmiştir. Geriye kalan 42 yıl boyunca ise küçük ekonomik krizler ya da borç krizlerinin yanında siyasi krizler içerisinde geçmiştir. Bu yıllar içerisindeki krizlerin varlığını sadece 1960-2013 yılları arasında IMF ile yapmış olduğumuz 21 adet “Stand-by” anlaşmalarından anlamak mümkündür (İnan, 2019: 606-611; Aysan, 2014: 62).

Mali kural, makroekonomik düzeyde bütçe büyüklükleri üzerine bir takım niceliksel sınırlamalar getirmek suretiyle maliye politikalarını kısıtlayan ve yakından disipline eden uygulamalar biçiminde tanımlanmaktadır (Kopits ve Symansky, 1998: 2-3). Diğer bir ifade ile mali kurallar bazı değerlendirmelerde mali disiplin ve kredibilitiyi sağlamlaştırmaya dönük bir kurumsal mekanizma olarak tanımlanmakla (Cottarelli, 2009: 3-4) birlikte birçok ülkede farklı kompozisyonlar şeklinde uygulanmaktadır. Bunları denk bütçe veya bütçe açığına ilişkin bir takım kısıtları öngören kurallar ile borçlanmaya bazı kısıtlar getiren kurallar şeklinde belirtebiliriz. Diğer taraftan parasal genişlemeye bir sınırlama getiren bazı mali kural uygulamaları da bulunmaktadır (Demir ve İnan, 2011: 33). Bu anlamda Türkiye’de 2002 yılında kabul edilen 4749 Kanun ile makroekonomik dengeler gözetilerek para ve maliye politikaları ile uyumlu, sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikasının izlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda kamu finansman ihtiyacının mümkün olan en düşük maliyetle karşılanması temel ilke olarak belirlenmiştir (Demir ve İnan, 2011: 47)”.

Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bölgesel, ulusal ve küresel ekonomik ve siyasi gelişmeler ekonomik yapıyı etkilemektedir. Dolayısıyla makroekonomik göstergeler üzerinde doğrudan ve türev etkileri ile belirleyici olmaktadır. Sözelimi son 17 yılda 3 referandum ve 11 seçim geçiren Türkiye ekonomisinin bu denli yoğun siyasi gündeme kayıtsız kalması mümkün değildir. Öte yandan gelişmiş gelişmekte olan tüm ülkeleri etkileyen küresel finans ve ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisine bir etkisinin olmaması da düşünülemez. Nitekim 2008 krizi de bu temelde önemli bir kırılmaya neden olmuştur. Benzer şekilde dünya ekonomisinin yaklaşık 1/3 ünü kontrol eden ABD ile yaşanan siyasi kriz ve sorunların da mutlaka yansması olmaktadır. Rahip Brunson olayı ile bağlantılı olarak gündeme gelen Haziran -Temmuz 2018 yaptırımlarının döviz kuru üzerinden enflasyona yansması önemli bir maliyet ortaya çıkarmıştır. Güney sınırımızdaki gelişmeler de belirsizlikleri besleyen ve derinleştiren bir etki ile beklenen yabancı yatırım girişlerini olumsuz etkilemektedir.

2000 sonrası dönemde gerçekleştirilen önemli yapısal reformlara rağmen mali piyasaların istenilen düzeyde bir hacme ve derinliğe sahip olamayışı iç ve dış şoklara karşı mali kırılganlıkların olmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak dışa bağımlı bir mali sektör ile borçların sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Söz konusu şoklarla mücadelede kamu borçlanması hemen her dönem en etkili maliye politikası aracı olmuştur. 2002 tarihli 4749 sayılı Yasanın öngördüğü limitler sonuna kadar kullanılarak krizlerle mücadele edilmiştir. Büyüme kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesinde ya da ulusal ve küresel krizlerle mücadelede borçlanma üst sınırı ve benzeri mali kurallar kimi zaman büyüme kalkınma programlarını yavaşlatan, krizleri derinleştiren etkilere de sahip olabilmektedir. Burada önemli olan husus öncelikle ilgili mali kuralların ülkenin ekonomik, mali ve sosyal gelişimine katkı sunacak nitelikte hazırlanmasıdır. Politika setlerinin doğru önceliklerle belirlenmesi kadar bunların uygun dozlarda uygulanması da önemlidir. Sözelimi Alman ekonomisi için borçlanmada %2’lik bir üst sınır olarak kabul edilebilecekken, Türkiye ekonomisi için %10’luk bir üst sınır bile beklentileri karşılamaktan uzak kalabilecektir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için burada belki en temel sorun iktisadi rasyonalite ile politik rasyonalitenin beklenti ve önceliklerini doğru bir zeminde bir araya getirerek karşılayabilme becerisidir. Borçlanmada üst sınır politik rasyonalitenin talep ve beklentilerini karşılamak üzere aşılmışsa kuşkusuz bu yeni krizlerin habercisidir. Üst sınır aşılmadan yine politik rasyonalitenin talep ve beklentilerini karşılamak üzere yapılan borçlanmalar da önemli ekonomik sorunlara yol açacaktır. İktisadi rasyonalitesi olan borçlanmalar da ise elbette üst sınırın aşılmaması arzu edilir. Ancak çoğu durumda bu tür borçlanmalar geri dönüşleri ile makroekonomik değişkenler üzerinde önemli olumlu etkiler yaratmaktadır.

6. KAYNAKÇA

4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun. Kabul

Tarihi: 28/3/2002, 9/4/2002 Tarih ve 24721 sayılı Resmî Gazete’ de yayımlanmıştır.

Açba, Sait. (1991), Devlet Borçlanması, Adım Yayıncılık, Ankara.

Akdoğan, Abdurrahman. (2011). Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, 14. Baskı, Ankara.

- Alkin, Kerem; Kızılkaya, Ertuğrul ve İçke, Akif. (2012). *Genel Ekonomi ve Mali Sistem*, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB).
- Al-Qudah, Anas Ali and Al Sharari, Nizar. (2014). “The U.S.’S Debt Ceiling Crisis And Budget Constraints”, *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research* Vol.2, No.3, May, pp.31-39.
- Debrun, Xavier; Ostry, Jonathan D.; Willems, Tim and Wyplosz, Charles. (2019). “Public Debt Sustainability”, *International Macroeconomics And Finance And Public Economics*, September, pp. 1-34.
- Demir, Murat ve İnan, Mahmut. (2011). “Türkiye’de Mali Kural”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:2, ss. 25-66.
- Demir, Murat. (2009). *Türkiye’de Kamu Borçlarının Gelişimi ve Sürdürülebilirliği*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Eğilmez, Mahfi. (2017a). *Hazine, Remzi Kitabevi*, 14. Baskı, İstanbul.
- Eğilmez, Mahfi. (2013). “Borç Tavanı ve Türkiye’ye Etkisi”, 16 Ocak 2013 Çarşamba, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/borc-tavan-nedir-abdde-hazinenin.html>, (Erişim Tarihi: 03.02.2020).
- Eğilmez, Mahfi. (2017b). “Türkiye’de Hazine İçin Borçlanma Limiti Var mı?”, 22 Temmuz 2017 Cumartesi, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/07/turkiyede-hazine-icin-borclanma-limiti.html>, (Erişim Tarihi: 03.02.2020).
- Eğilmez, Mahfi. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erten, Hakan. (2009). *Türkiye İçin Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve İstihdam Üzerine Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması*, DPA Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2805, Ankara.
- Fırat, Meral. (2009). “Türkiye’de Borç Yönetimi ve Bir Borç Yönetim Politikası Olarak Borç Yönetim Ofisleri”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi (ABMYO)*, Sayı: 14, ss. 31-48.
- Gaber, Stevan; Gruevski, Ilija and Gaber, Vasilka. (2013). “Public Debt Management”, *Perspectives of Innovations, Economics & Business*, Volume 13, Issue 2, pp. 12-18.
- Güner, Agah Oktay. (1977). *İsraf Ekonomisi*, Damla Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Güngen, Ali Rıza. (2014). “Hazine Müsteşarlığı ve Borç Yönetimi: Finansallaşma Sürecinde Bir Kurumun Dönüşümü”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, Mart, ss. 1-21.
- Gürdal, Temel. (2008). “Türkiye’de Faiz Dışı Fazla ve Borçların sürdürülebilirliği (1975-2007 dönemi)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X ,S II, 2008)*, Ss. 417-442.
- İnan, Emre Alpan,(2003). “Kamu Borç Stokunun Sürdürülebilirliği ve Türkiye”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 46, ss. 15-38.

- İnan, Mahmut. (2019). “IMF İstikrar Politikaları ve Syand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 12, Sayı: 32, Ağustos, ss. 591-640.
- Kopits, George and Symansky, Steven. (1998), Fiscal Policy Rules, Occasional Paper: 162, International Monetary Fund, Washington DC.
- Kurul, Defne Mutluer ve Yılmaz, Erdal. (2018). “Ekonomi Notları: Bütçe Dengesi ve Finansmanı: Neyi Nereden Takip Etmeli?”, Sayı: 2018-09, ss. 1-8.
- Özatay, Fatih. (2019). *Mind the Gap: Debt Limit and Fiscal Stimulus Debt Limit*, TOBB University of Economics and Technology, The Economic Policy Research Foundation of Turkey (TEPAV), October.
- Özkul, İsmet. (2020). “Bütçe açığı nasıl patladı?”, 21 Ocak 2020, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/butce-acigi-nasil-patladi/460897>, (Erişim Tarihi: 03.02.2020).
- Özyıldız, Hakan. (2019). “Hazine Yedi Ayda Yasal Borçlanma Limitini Aşmış”, 16 Ağustos 2019, <https://t24.com.tr/haber/hakan-ozyildiz-hazine-yedi-ayda-yasal-borclanma-limitini-asmis,835140>, (Erişim Tarihi: 13.02.2020)
- Peterson, Peter G.. (2019), “Infographic: What Is The Debt Limit?”, <https://www.pgpf.org/infographic/infographic-the-debt-limit>, (Erişim Tarihi: 14.02.2020)
- Pınar, Abuzer. (2009). Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası, Turhan Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.
- Sakar, Sevda. (2016). “Hazine İşlemleri İle Genel Bütçe Dengesi Ve Finansmanı Arasındaki İlişki: ARIMAX Analizi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ağustos 2016, 11(2), 177-192
- Shelton, Alison M. (2011). “Reaching the Debt Limit: Background and Potential Effects on Government Operations”, Congressional Research Service 7-5700 www.crs.gov R41633, April, pp. 1-20.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: <http://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/>, (Erişim Tarihi: 30.01.2020)
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. [tps://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri](https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri), (Erişim Tarihi: 30.01.2020)
- Ulusoy, Ahmet (2013). Devlet Borçlanması, Aksakal Kitabevi, 7. Baskı, Trabzon.
- Ulusoy, Ahmet ve Cural, Mehmet. (2006). “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde İç Borçların Sürdürülebilirliği”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, ss. 1–21.
- Yıldız, Fazlı. (2014). “Türkiye’de 1990-2012 Döneminde Kamu Borç Yönetimi ve Kamu Borç Yapısındaki Değişim Üzerine Bir İnceleme”, Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, ss. 67-104.

EKLER

Ek Tablo 1: Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Borçlanma Gereği (Bin TL)

Yıllar	Bütçe Giderler	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi (Borçlanma Gereği)
2000	46.702.436	32.460.000	14.242.436
2001	48 219 490	42 827 000	5.392.490
2002	97.831.000	70.918.000	26.913.000
2003	146.805.170	100.357.000	46.448.170
2004	149.858.129	103.309.000	46.549.129
2005	153.928.792	124.330.000	29.598.792
2006	170.156.782	156.850.000	13.306.782
2007	200.902.066	184.242.515	16.659.551
2008	218.284.732	200.393.419	17.891.313
2009	257.742.143	244.170.907	13.571.236
2010	281.907.405	231.235.584	50.671.821
2011	306.648.678	272.750.926	33.897.752
2012	344.512.858	322.884.924	21.627.934
2013	396.705.004	362.960.518	33.744.486
2014	428.396.493	394.634.401	33.762.092
2015	464.163.399	442.586.345	21.577.054
2016	560.782.309	530.402.940	30.379.369
2017	634.176.488	586.696.152	47.480.336
2018	751.299.665	684.402.835	66.896.830
2019	949.025.615	867.296.403	81.729.212

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. [tps://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri](https://www.hmb.gov.tr/bumko-merkezi-yonetim-butce-kanunu-ve-ekleri), (Erişim Tarihi: 30.01.2020)

Ek Tablo 2: Merkezi Yönetim Net Borç Kullanımı (Bin TL)

Yıllar	İç Borçlanma (Net)	Dış Borçlanma (Net)	Kasa-Banka Değişimi	Borçlanma Gereği (Toplam Net Borçlanma)
2000	11.533.598	4.409.718	-1.137.106	14.806.209
2001	35.229.818	-3.868.899	-2.399.039	28.961.881
2002	19.337.001	17.400.427	-1.747.352	34.990.077
2003	32.317.944	2.360.617	-1.384.419	33.294.141
2004	19.329.986	4.510.756	-3.537.975	20.302.767
2005	3.424.772	-810.119	-3.089.236	-474.582
2006	-12.758.885	-541.843	-603.760	-13.904.488
2007	4.031.212	-1.545.000	-1.834.944	651.269
2008	7.367.435	3.700.659	4.346.535	15.414.628
2009	41.488.770	4.336.609	2.266.067	48.091.446
2010	21.686.991	6.802.395	-2.540.221	25.949.164
2011	3.140.984	423.613	-1.774.105	1.790.493
2012	17.383.539	5.241.259	-8.746.196	13.878.601
2013	-4.960.439	9.103.640	3.002.438	7.145.640
2014	1.731.225	6.512.417	2.572.872	10.816.515

2015	15.725.547	-4.747.951	-10.294.417	683.179
2016	16.211.538	4.930.832	6.574.148	27.716.518
2017	20.009.084	16.495.387	19.663.793	56.168.264
2018 (1)	88.324.809	-6.116.011	18.930.301	101.139.099
2019 (2)	55.610.494	6.706.287	4.112.131	66.428.912

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: <http://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/>, (Erişim Tarihi: 30.01.2020)

(1) Geçici

(2) Program

Ek Tablo 3: Merkezi Yönetim Borçlanma Gereği ve Net Borçlanma (Bin TL)

Yıllar	Borçlanma Gereği (Borçlanma Limiti) (1)	%5 Fazlası (2)	%10 Fazlası (3)	Net Borçlanma (4)	Net Borçlanma-Borçlanma Gereği (4-1) (5)
2000	14.242.436	14.954.557	15.666.679	14.806.209	563.773
2001	5.392.490	5.662.114	5.931.739	28.961.881	23.569.391
2002	26.913.000	28.258.650	29.604.300	34.990.077	8.077.077
2003	46.448.170	48.770.578	51.092.987	33.294.141	-13.154.029
2004	46.549.129	48.876.585	51.204.041	20.302.767	-26.246.362
2005	29.598.792	31.078.732	32.558.672	-474.582	-30.073.374
2006	13.306.782	13.972.121	14.637.460	-13.904.488	-27.211.270
2007	16.659.551	17.492.528	18.325.506	651.269	-16.008.282
2008	17.891.313	18.785.879	19.680.444	15.414.628	-2.476.685
2009	13.571.236	14.249.798	14.928.360	48.091.446	34.520.209
2010	50.671.821	53.205.412	55.739.003	25.949.164	-24.722.657
2011	33.897.752	35.592.639	37.287.527	1.790.493	-32.107.259
2012	21.627.934	22.709.331	23.790.728	13.878.601	-7.749.333
2013	33.744.486	35.431.710	37.118.934	7.145.640	-26.598.846
2014	33.762.092	35.450.196	37.138.301	10.816.515	-22.945.577
2015	21.577.054	22.655.906	23.734.759	683.179	-20.893.875
2016	30.379.369	31.898.337	33.417.305	27.716.518	-2.662.851
2017	47.480.336	49.854.353	52.228.370	56.168.264	8.687.927
2018	66.896.830	70.241.671	73.586.513	101.139.099	34.242.269
2019	81.729.212	85.815.672	89.902.133	66.428.912	-15.300.300

Kaynak: Tablo 1 ve Tablo 2 den yararlanılarak hazırlanmıştır.

TOPLULUK BAHÇELERİNİN SOSYAL SERMAYE OLUŞTURMADA Kİ ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Maral ASLAN

Gazi Üniversitesi (Şehir ve Bölge Planlama)

Prof. Dr. Ayşe TEKEL

Gazi Üniversitesi (Şehir ve Bölge Planlama)

ÖZET

Literatürde sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele edilmesinde, farklı kültürel kimliklere değer verilmesinde, sosyal faaliyetlere katılımın teşvik edilmesinde ne tür açılımlara yönelmesi gerektiğine ilişkin eksikliklerin bulunduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu nokta da sosyal sermaye önemli bir araç olarak gündeme gelmektedir. Sosyal sermaye; gruplar ve bireyler arasındaki ortak değerler, normlar, karşılıklı anlayış vasıtasıyla işbirliği yapılmasına ortam hazırlayan etkileşimler ve ağlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sermaye bir topluluk içindeki bireyler ve gruplar arasındaki ilişkilerin veya bunların eksikliğinin bir ölçüsü olarak da ifade edilmektedir. Sosyal sermaye sosyal ağlarda var olmakta toplumda farklılıkların özümsememe sorunlarını çözebilecek, toplumsal refahı artırma kabiliyetini geliştirebilecek kolektif bir kaynak olarak düşünülmektedir. Sosyal sermaye sosyal istikrar ve sosyal bütünleşme sürecini kavramak ve anlamak için etkili bir unsur olarak kabul görmektedir. Topluluk bahçeleri sosyal sermaye kazanımında önemli rol oynamaktadır. Topluluk bahçeleri, topluluk aktivitelerine ev sahipliği yapmakta, toplumsal mekanlar yaratarak insanlararası ilişkiyi teşvik etmekte ve bu bağlamda sosyal ilişkileri düzenlemenin etkili bir aracı olarak görülmektedir. Literatürde topluluk bahçelerinin insanları bir araya getirme ve daha güçlü topluluklar oluşturmadaki etkinliği, bireylerin öz-yeterliliklerinin artması ve olumlu ilişkilerin gelişmesi gibi faydalara sahip olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Gıda üretiminin yanı sıra topluluk bahçelerinin sosyal sermaye kazanımında oynadığı rol nedeni ile sayıları tüm dünya hızla artmaktadır. Yapılan pek çok araştırmada topluluk bahçesine katılımda sosyal etkileşimin temel bir motivasyon unsuru olduğu belirtilmektedir. Literatürde topluluk bahçelerinin toplum ve topluluklar üzerindeki yararlarına ilişkin az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bundan hareket ile çalışmada öncelikle sosyal sermaye tanımı, boyutları literatüre bağlı olarak sorgulanmakta, topluluk bahçelerinin sosyal sermaye oluşturmadaki rolü ve önemi tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Topluluk bahçeleri, Sosyal sermaye, sosyal dışlanma, katılım

1. Sosyal Sermaye Tanımı ve Boyutları

Sosyal sermaye kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Putnam'a (2000) göre sosyal sermaye; *toplumsal bağlar sayesinde nasıl daha üretken hale geldiğinin bir göstergesidir* (Putnam, 2000: 16). Putnam (1995) sosyal sermayeyi “.....bireylerin birlikte hareket etmelerine olanak sağlayan sosyal yaşam özellikleri” olarak ifade etmektedir. Glover Shiner ve Parry (2005) sosyal sermayeyi *sosyolojik bir kurgu* olarak tanımlamaktadırlar. Keeley'e (2007) göre ise sosyal sermaye; “*Gruplar veya bireyler arasındaki ortak normlar, değerler, karşılıklı anlayış vasıtasıyla işbirliği yapılmasına ortam hazırlayan etkileşimler ve ağlardır*” (Keeley, 2007: 103).

Sosyal sermaye toplumun farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik katmanlarını entegre edecek ve toplumsal refahı artırma kabiliyetini geliştirebilecek kolektif bir kaynak olarak nitelendirilmekte, sosyal istikrar ve sosyal bütünleşme süreçlerini kavrama ve bu hedeflere ulaşmada etkili bir unsur olarak kabul görmektedir (Putnam, 2000; Strang ve Ager, 2010).

Putnam (2000) üç farklı sosyal sermaye türünün olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; *bağlayıcı, köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermaye* olarak sıralanmaktadır. Bağlayıcı sosyal sermaye; aile, yakın arkadaşlar, aynı kültür, dil, din veya etnik kökeni paylaşan kişiler arasındaki etkileşimleri veya ağları içermektedir. Köprü kurucu sosyal sermaye; bireyler arasında paylaşılan ortak bir kimlik duygusunun ötesine uzanan etkileşimleri veya ağları içermektedir. Farklı etnik, ulus veya dini kimliklere sahip topluluklar arasındaki bağlar buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Birleştirici sosyal sermaye ise; bireyler ve kurumlar, kurumlar ve hizmetler arasındaki ilişki ve bağlantıları içermektedir.

Son yıllarda Dünya Bankası bünyesinde, sosyal sermayenin ilkelerini saptamaya yönelik birçok çalışma yürütülmüştür. Grootaert, Deepa, Veronica ve Michael 2004 yılında sosyal sermaye konusunda daha önceden yapılmış çalışmaların tümünü irdelemiş ve sosyal sermayenin boyutlarını; *gruplar ve ağlar, güven ve dayanışma, kolektif eylem ve işbirliği, bilgi ve iletişim, sosyal birleşme ve içme, güçlenme, siyasal eylem* olmak üzere alt başlık altında toplamışlardır.

- *Gruplar ve ağlar*

Sosyal sermaye ile en yaygın biçimde bağdaştırılan kategori “gruplar ve ağlar”dır. Bireyin çeşitli toplumsal örgütlenmelerde, gayri resmi ağlarda yer almasının niteliği, örgütlenmelerden istifade ve elde ettiği katkılar bu kategoride incelenmektedir. Gruptaki üyelerin çeşitliliği, liderlerin nasıl seçildiği ve bireylerin gruba katılımlarının zamanla nasıl bir değişim gösterdiği gibi hususlar bu kategoride sorgulanmaktadır.

- *Güven ve dayanışma*

Komşulara, kilit hizmet sunuculara ve yabancılara duyulan güven ve bu algıların zamanla nasıl değişim gösterdiği analiz edilmektedir.

- *Kolektif eylem ve işbirliği*

Hane üyelerinin ortak projelerde ve/veya kriz karşısında, topluluktaki diğer kişilerle ortaklaşa çalışıp çalışmadıkları, şayet çalışıyorlar ise, çalışmanın hangi metotlarla gerçekleştirileceği konuları bu kategoride incelenmektedir.

- *Bilgi ve iletişim*

Yoksul hanelerin piyasa şartları ve kamu hizmetleri hakkında bilgi edinme yöntemleri ve olanakları ile iletişim altyapısına erişim bu kategoride incelenmektedir.

- *Sosyal birleşme ve içirme*

Topluluklar çatışmaya yol açmaları olası, çeşitli biçimlerde ayırım ve farklılıklar içermektedirler. Birleşme ve katılım hususlarında farklılıkların niteliği incelenmekte, kamu hizmetlerinden dışlanan gruplar tanımlamaya çalışmaktadır. Burada toplumsal etkileşimin gündelik biçimleri dikkate alınmaktadır.

- *Güçlenme ve siyasal eylem*

Bireyler refahlarını doğrudan etkileyen kurumlar ve süreçler üzerinde sahip oldukları kontrol ölçüsünde “güçlenirler” (World bank, 2002). Hane üyelerinin mutluluk hisleri, kişisel faydaları, gerek yerel düzeydeki olayları gerekse daha geniş çaplı siyasal sonuçları etkileme kapasiteleri bu kategoride incelenmektedir.

Sosyal sermayenin hangi parametrelere göre değerlendirileceği veya ölçüleceği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Sosyal sermaye kavramı çeşitli araçlar ve göstergelerin kullanıldığı farklı perspektifler üzerinden analiz edilmektedir (Gómez-Limón, Vera-Toscano ve Garrido-Fernández, 2013, Krishna ve Shrader 1999). Sosyal sermayeyi araştırmak ve nicel göstergeler halinde boyutlarını saptamak için nitel yöntemlerin kullanılması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır (Krishna ve Shrader, 1999; Grootaert ve van Bastelaer, 2001). Dünya Bankası sosyal sermayeyi topluluk özelinde değerlendirmek için gerek nicel, gerekse nitel araçlar geliştirmiştir (Kawachi, 1999; Krishna ve Shrader, 1999; Grootaert ve van Bastelaer, 2001).

Sosyal sermayenin ekonomik gelişme ve toplumların ilerlemesinde oynadığı olumlu rol literatürde geniş ölçüde tartışılmaktadır. Literatürdeki tartışmalara referans ile sosyal sermayenin yararları aşağıda özetlenmektedir.

- İşbirliğini kolaylaştırmak,
- Bireylerin kolektif eylemlere yatırım yapmalarını sağlayacak güvenin oluşmasına yardımcı olmak,
- Toplu eylem yoluyla ortak ve belli seviyede paylaşılan kaynakların daha iyi yönetilmesini sağlamak,
- Etkinlikleri projelerin ömründen dahi daha uzun süre devam ettirmek,
- Yoksulların her bakımdan daha da güçlenmesini sağlamak,

- 6. Bilgi ve dış örgütlenmeler yoluyla diğer topluluklar ile bağlar kurmak ve hizmetlere erişimin iyileştirilmesini sağlamak (DFID, 2014).
- Çalışmalar, sosyal sermayenin sağlık, kurumların idaresi, kırsal ve toplumsal kalkınma, doğal kaynakların yönetimi ve devletle kurulacak kalkınma ortaklıkları gibi çeşitli konularda da olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Shrestha, 2015).

Çalışmalar sosyal sermayenin sağlık, kurumların yönetilmesi, kırsal ve toplumsal kalkınma, doğal kaynakların yönetimi devletle kurulacak kalkınma ortaklıkları gibi çeşitli konularda da olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Shrestha, 2015).

2. Topluluk Bahçelerinin Sosyal Sermaye Oluşumundaki Rolü

Topluluk bahçeleri sosyal sermaye kazanımı ve sosyal ilişkileri geliştirmede önemli fırsatlar sunmaktadır. Evers ve Hodgson (2011), topluluk bahçelerinin gıda güvenliğinde artış, bireylerin öz-yeterliliklerinin artması ve olumlu ilişkilerin gelişmesi gibi faydalara sahip olduğunu vurgulamışlardır (Okvat ve Zautra, 2011). Değer ve yaratıcılıkta artış, mahallenin görsel açıdan güzelleştirilmesi, topluluk benliğinde gelişim (Flachs, 2010; Litt ve diğ., 2011; Okvat ve Zautra, 2011), doğal yaşam ve gıda hakkında daha fazla eğitim, mahalleler ve kültürler arası bağlantı ve etkileşimin kurulması (Stuart, 2005) bahçe projelerine katılanlar için bireysel ve sosyal kimliğin güçlenmesi ve gelişmesi (Okvat ve Zautra, 2011) topluluk bahçelerinin faydaları arasında sayılmıştır. Kentsel buluşmalar insanların yaşamlarında önemli rol oynamakta ve genellikle ‘olumlu veya olumsuz sosyal ilişkiler’ (Cook ve diğ., 2011) üzerinden sosyal sermaye kazanımlarını teşvik edebilmektedir. Topluluk bahçeleri bu anlamda insanlara çok uygun bir kentsel buluşma alanları sağlamaktadır.

Topluluk bahçeleri bir toplumsal mekan yaratarak insanlar arasında ilişkiyi teşvik etmekte ve topluluğun değer yargılarını sürdürmesine imkan yaratmaktadır (Schmelzkopf, 1995). Topluluk bahçeleri normalde bir araya gelemeyecek ya da sosyalleşemeyecek insanlar arasındaki etkileşimleri artırabilmektedir. Topluluğun yaşlı üyeleri gençlerle yan yana çalışmakta ve farklı ırk, din veya etnik özelliklere sahip tüm üyeler dostane bir tavır içinde görülebilmektedir (Bellows, Brown ve Smit, 2003). Miller (2012) ‘Topluluk bahçelerinin içindeki ve çevresindeki ilişkiler sayesinde yaratılan veya paylaşılan yararlar ve kaynaklar’ topluluk bahçelerinin sosyal etkisi olarak değerlendirmektedir.

Toplumsal farklı kesimlerinin buluşması, iletişim kurması, birbirileri ile bilgi alışverişinde bulunması birbirlerini tanımalarına yönelik fırsatların ve bu amaçlar belirli alanların yaratılmasına duyulan ihtiyaç hem politik hem de akademik alanda sıklıkla vurgulanmaktadır. UNHCR¹ tarafından gerçekleştirilen (2013) araştırmada belirtildiği üzere, “*ilişkinin otomatik olarak gerçekleşmesine güvenilmemesi gerekmektedir*”.

Kentsel buluşmalar; *planlanabilen ve tasarlanabilen yerlerde oturma, izleme, bulunma ve sohbet etme gibi sosyal aktiviteleri kapsamakta ve çeşitli kamusal alanlarda önceden*

¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

planlanmış ya da planlanmamış etkileşimlere fırsat vermektedir (Watson, 2006: 13). Bu alanlar sosyal sermaye için büyük önem arz etmektedir. Bu tür faaliyetler, farklı geçmişlere sahip olan insanlara, değişmeyen ilişkileri ve kavramları sorgulama, etkileşime girmeyi öğrenme ve yeni sosyal etkileşimler sayesinde farklılıklarla birlikte yaşamayı öğrenme fırsatlarını sunmaktadır (Cook, Dwyer ve Waite, 2011). Valentine (2013), kentsel buluşmaları sosyal etkileşim için bir garanti olarak görmenin çok uygun olmayabileceği endişesini de dile getirilmektedir. Bununla birlikte, bireyler ve gruplar için güvenli ve erişilebilir düzenlemeler sayesinde, tekrarlanan etkileşimler yoluyla “yakınlık duygusu” kurulabilmektedir. Cook ve arkadaşları (2011) araştırmalarında, kentsel buluşmaların daha anlamlı ve yararlı olmasını sağlamak amacıyla, günlük rutinlerin gerçekleştiği yerel alanlarda da çalışılması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Kentsel buluşmalar insanların yaşamlarında önemli rol oynamakta ve genellikle “*olumlu veya olumsuz sosyal ilişkiler*” (Cook ve diğ., 2011: 728) olarak adlandırılan bağlantılar üzerinden sosyal sermaye kazanımlarını teşvik edebilmektedir.

Topluluk bahçeleri, bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetler sayesinde, aynı kentte ikamet eden insanların buluşmalarına imkân sağlayan önemli yerlerden biri olarak kabul edilmektedir. Holland (2004), yiyecek üretiminin topluluk bahçelerinden elde edilen diğer yararlar göre ikincil önemde olduğunu belirtmektedir. Topluluk bahçeleri bir toplumsal mekan yaratarak insanlar arasında ilişkileri teşvik etmekte ve topluluğun değer yargılarını sürdürmesine imkan yaratmaktadır (Schmelzkopf, 1995). Topluluk bahçeleri normalde bir araya gelemeyecek ya da sosyalleşemeyecek insanlar arasındaki etkileşimleri artırabilmektedir. Topluluğun yaşlı üyeleri gençlerle yan yana çalışmakta ve farklı ırk, din veya etnik özelliklere sahip tüm üyeler dostane bir tavır içinde görülebilmektedir (Bellows, Brown ve Smit, 2003). Miller (2012) ‘*Topluluk bahçelerinin içindeki ve çevresindeki ilişkiler sayesinde yaratılan veya paylaşılan yararlar ve kaynakları*’, topluluk bahçelerinin sosyal etkisi olarak değerlendirmektedir.

Topluluk bahçelerinde genel olarak gerçekleşen iki tür etkinlik bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bahçe alanında yapılan ekim etkinliğidir. İnsanlar bu mekanlarda eğlenceli, huzurlu, teknolojiye uzakta ve toprakla içişe zaman geçirmektedirler. Ekim ve dikim işleriyle uğraşılırken pozitif bir sosyal ortam yaratılmaktadır. İnsanlar grup olarak çalışmakta, birbirlerine yardım etmekte ve bilgilerini de paylaşmaktadırlar. Topluluk bahçesinde, bireyler birlikte yaşama ve paylaşma eğitimini de almaktadırlar.

Ekim ve dikim aktiviteleri haricinde de topluluk bahçelerinde genellikle çok sayıda aktivite ve faaliyet gerçekleştirilmektedir (film gösterimleri, müzik konserleri, yemek etkinlikleri, spor etkinlikleri, vb.). Bu türden etkinliklerin her birisi, birçok insanı bir araya getirmektedir (Saha çalışması). Firth, Maye ve Pearson (2011), topluluk bahçelerinin insanları bir araya getirme ve daha güçlü topluluklar oluşturmadaki etkinliğini vurgulamakta, topluluk bahçelerinin sosyal sermaye seviyelerinin artmasına destek olduğunu belirtmektedirler.

3. Sonuç

Günümüzde, dünya nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. Kentlerde yaşayan insanların birbirleriyle etkileşime geçebilmeleri ve sosyalleşebilmeleri giderek artan bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç kapsamında topluluk bahçeleri sosyal sermaye kazanımı ve sosyal ilişkileri geliştirmede önemli fırsatlar sunmaktadır.

Sosyal sermaye literatürde, bir topluluk içinde hem bireyler hem de gruplar arasındaki ilişkilerin (veya bunların eksikliğinin) bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Alaimo, Reischl ve Allen, 2010). Sosyal sermaye; bir mahalle, topluluk veya bölgenin sosyal değerlerinin ölçüsü olarak ifade edilmektedir. Alaimo, Reischl ve Allen (2010), topluluk bahçelerine kent sakinlerinin dahil edilmesinin, bu insanlara komşularıyla bağlantı kurma fırsatı vererek mahalle örgütlenmelerinden daha fazla haberdar olmalarını sağladığını, böylece sosyal sermaye seviyelerinin artmasına destek oluşunu belirtmektedirler. Yapılan çalışmalar, topluluk bahçelerinin sosyal sermayeye dört farklı yönde katkı sağladığını göstermektedir: İnsanların bir araya gelmeleri, sahiplenme ve özgüven duygusu yaratma, ortak amaçların oluşması ve topluluktaki bireylerin etkileşim kurması.

Bünyesinde gerçekleştirilen ekim, dikim ve diğer faaliyetler sayesinde, topluluk bahçelerinin sosyal bağ kurma ve entegrasyon da dâhil topluluktaki sosyal ilişkileri etkileyen, başarılı bir araç olduğu bir çok çalışmada saptanmış bulunmaktadır. Bu bahçelerin etkinlikleri sayesinde, farklı yaşlardan insanların dinlendikleri, stresten kurtuldukları, etkileşime geçtikleri, çeşitli etkinliklere katıldıkları, birbirlerine yardım ettikleri, yeni ilişkiler kurdukları, bilgi ve beceri alışverişinde bulundukları, doğaya yakınlaştıkları, karar almaya katkı sundukları ve mahalleye karşı sorumluluk duygusu kazandıkları saptanmıştır (Glover, Shiness ve Parry, 2005; Aslan, 2020) Topluluk bahçelerinde birçok sosyal aktivitenin olması, insanların birbirleriyle etkileşimini ve toplumsal bağlılık duygularını artırmakta, ayrıca kuruluşlarla, siyasi veya resmi makamlarla bağ kurulmasına yardımcı olmaktadır (Firth ve diğ, 2011).

Kaynakça

- Aslan, M. (2020). *Topluluk Bahçelerinin Sosyal Etkileşim ve Sosyal Sermaye Kazanımına Etkileri: Kuzguncuk Bostanı Örneği, İstanbul*, Master Thesis, Master at urban planning at Gazi University, Ankara, Turkey.
- Bellows, A. C., Brown, K., and Smit, J. (2003). Health Benefits of Urban Agriculture. *Community Food Security Coalition's North American Initiative on Urban Agriculture: Portland, OR*.
- Cook, J., Dwyer, P., and Waite, L. (2011). 'Good Relations' among Neighbors and Workmates? The Everyday Encounters of Accession 8 Migrants and Established Communities in Urban England. *Population, Space and Place*, 6(17), 727-741.
- DFID. (2014). Social capital Department for International Development. *Annual Report and Accounts*.
- Evers, A., and Hodgson, N. L. (2011). Food Choices and Local Food Access among Perth's Community Gardeners. *Local Environment*, 16 (6), 585-602.
- Firth, C., Maye, D., and Pearson, D. (2011). Developing 'Community' in Community Gardens. *Local Environment*, 16 (6), 555-568.

- Flachs, A. (2010). Food for Thought: The Social Impact of Community Gardens in the Greater Cleveland Area. *Electronic Green Journal*, 1 (30), 1–9.
- Glover, T. D., Shinew, K., and Parry, D. (2005). Association, Sociability, and Civic Culture: The Democratic Effect of Community Gardening. *Leisure Sciences*, 27(1), 75–92.
- Gómez-Limón, J., Vera-Toscano, E., and Garrido-Fernández, F. (2013). Farmers contribution to agricultural social capital: evidence from Southern Spain. *Rural Sociology*, 79(3), 380-410.
- Grootaert, C., and van Bastelaer, T. (2001). Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the social capital initiative. *Word Bank working paper no 24*.
- Grootaert, C., Deepa, N., Veronica, N. J., and Michael, W. (2004). Measuring social capital: An integrated questionnaire. *World Bank Working Paper No. 18*, Washington, DC.
- Kawachi, I. (1999). Social capital and community effects on population and individual health. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 896(1), 120-30.
- Keeley, B. (2007). *Human Capital: How What You Know Shapes Your Life*. Paris: OECD.
- Krishna, A., and Shrader, E. (1999). Social Capital Assessment Tool. *Conference on Social Capital and Poverty Reduction*, The World Bank Washington, D.C.
- Miller, k. (2012). Community Gardens Social Impact Assessment Toolkit. *Neighborhood Partnerships for Community Research, a program of the Center for Urban and Regional Affairs (CURA)*, University of Minnesota, United States.
- Okvat, H. A., and Zautra, A. (2011). Community Gardening: A Parsimonious Path to Individual, Community, and Environmental Resilience. *American Journal of Community Psychology*, 47 (3/4), 374–387.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: the collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Schmelzkopf, K. (1995). Urban Community Gardens as Contested Space. *Geographical Review*, 85(3), 364-381.
- Shrestha, R. K. (2015). *Building Social Capital Within the Framework of Agricultural Cooperatives Development in Rural Nepal*, PHD Thesis, PHD of Philosophy at The University of Queensland, Australia.

- Strang, A., and Ager, A. (2010). Refugee Integration: Emerging Trends and Remaining Agendas. *Journal of Refugee Studies*, 23(4): 589-609.
- Stuart, S. M. (2005). Lifting Spirits: Creating Gardens in California Domestic Violence Shelters. *Urban and Industrial Environments*, 61-88.
- Valentine, G. (2013). Living With Difference: Proximity and Encounter in urban life. *Geography*, 98(1), 4-9.
- Watson, S. (2006). *City Publics: The (Dis)enchantments of Urban Encounters*. UK: Routledge, 13.
- World Bank. (2002). *Empowerment and Poverty Reduction—A Sourcebook*. Washington D.C.: World Bank.

BİST 100 İŞLEM HACMİ VE FİYAT VOLATİLİTESİ ARASINDAKİ DİNAMİK NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Dr. Öğretim Üyesi Erdost TORUN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Arş. Gör. Cengiz Çağrı KABAKCI

Dokuz Eylül Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada 04.01.2000 – 10.12.2019 dönemi için BIST 100 endeksine ait işlem hacmi (VOL) ve pay endeksinin ampirik volatilitesi (VLT) serileri arasındaki dinamik nedensellik ve korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Finans teorisine göre pay senedi fiyatları ve işlem hacmi yeni bilgi akışına bağlı olarak değişebilmesi nedeniyle bilgi akışı açısından birbirleriyle ilişkili olmaktadır. Pay fiyatları ile işlem hacmi arasındaki ilişkiyi inceleyen hipotezlerinden biri olan Ardışık Bilgi Akışı Hipotezi (Sequential Arrival of Information Hypothesis (SAIH))'ne göre işlem hacmi ile mutlak fiyat değişimleri arasında çift yönlü pozitif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dağılımların Karışımı Hipotezi'ne (The Mixture Of Distribution Hypothesis (MDH)) göre ise işlem hacmi ve fiyat arasındaki pozitif ilişkinin nedeni, ortak bir olaya ortak bir bağımlılık içermeleridir. Davranışsal finans bağlamında yatırımcı duyarlılığının temel hipotezi olan söylenti tacirleri(noise trader) hipotezine göre ise temel göstergeler yerine söylenti takip eden piyasa bozucu yatırımcılar nedeniyle işlem hacmi ile fiyat arasında pozitif ilişki meydana gelmektedir. Bu çalışma sonucunda zaman boyutunda kesikli niteliğe sahip ancak çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dinamik nedensellik haritaları sonucunda nedensellik örüntüsünün statik değil; dinamik olduğu, zaman ve dalgalanmaların periyoduna göre değişken niteliğe sahip olduğuna ilişkin kanıt elde edilmiştir. Dolayısıyla oynaklık işlem hacmini açıklayan hipotezlerin geçerliliğinin zamana ve frekansa bağlı olarak değiştiğine ilişkin kanıt elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : BİST 100, İşlem Hacmi, Dinamik Hacim-Volatilite Nedenselliği, Sürekli Dalgacık Dönüşümlü Granger Nedensellik Analizi

GİRİŞ

Finansal piyasalar, küreselleşmenin etkileriyle birlikte, yapısı ve dinamikleri oldukça karmaşıklaşmış, etkileşimlerin arttığı ve zamana ve bilgiye dayalı olarak değişimler gösteren bir yapı haline gelmiştir. Bu yapıya ait bir takım öğelerin işleyişinin araştırılması ve aydınlatılması finans teorisinin ve bu teoriyi besleyen bilim dallarının önemli uğraşlarından biridir. Özellikle sermaye piyasalarında pay fiyatlarının oluşumu ve işlem hacmini etkileyen nedenler, bu iki etmenin piyasanın işlevini yerine getirmesi için önemli olmasından dolayı, gerek tekil gerekse birbirleriyle ilişkileri bağlamında temel araştırma konuları olmuştur.

Pay piyasalarında fiyatlar, yatırımcıların varlık fiyatlarına ilişkin çeşitli bilgileri (genel ekonomik durumda ve firma bazında gerçekleşmesi düşünülecek muhtemel beklentiler ve haberler vb) göz önüne alınarak tahminlenen gelecek nakit akımlarını belirlemesi süreci ile

başlar. Bu nakit akımlarının istenen getiri oranlarıyla bugüne indirgenmesi suretiyle bulunan pay senedi değerlerinin spot fiyatlar ile farklılığına göre alım ya da satım kararları alınmaktadır. Her ne şekilde olursa olsun piyasada işlem yapma sıklığının artması ile piyasa işlem hacmi artmaktadır. Piyasa işlem hacmi ve fiyatlar arasındaki ilişkiler piyasadaki bilginin ve yatırım olanaklarının yapısına bağlıdır ve bu nedenle farklı yorumlar söz konusudur.

Fiyat hacim ilişkisinin iyi şekilde anlaşılması finansal piyasaların yapısını ve dinamiklerini anlamak, ileriye dönük tahminlerin ve volatilité etkisinin nasıl gerçekleşeceğini tanılamak, spekülâtif hareketlerin yönünü ve nedenlerini irdelemek açısından önem taşımaktadır (Elmas ve Yıldırım: 2010: 39)

İşlem hacmi ile pay fiyatları sermaye piyasaları dengesinin iki önemli unsurudur ve aynı dinamiklerden etkilenirler. Ancak bu iki değişken arasındaki ilişki ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır (Badhani: 2005: 3). Bilgisel veya inanışlardaki farklılığa dayanan spekülâtif davranışlar pay piyasasındaki varlıkların fiyat değişimlerini, özellikle yatırım aktivitesinin bir göstergesi olarak işlem hacmi şeklinde etkilemektedir (Jenning ve Barry:1989:1)

Etkin piyasalar hipotezine göre (Malkiel ve Fama, 1970) piyasaya giren bilgiler simetrik olarak yayılır. Piyasa etkinliği piyasadaki bilgilerin hızlıca fiyatlara yansımaları öngördüğünden, işlem hacmi seviyesi gibi herhangi bir yeni bilgi gelecekteki fiyatlarla ilgili herhangi bir öngörüm yeteneği sağlamaz. Bu bağlamda etkin piyasa hipotezine göre fiyat ile hacim arasındaki nedenselliğin ortaya çıkması mümkün değildir.

Piyasada var olan ya da açıklanmayan tüm bilgilere erişim ve bu bilgilerin kullanılması konusundaki çeşitli inanışlar ya da bilişsel sapmalar nedeniyle bilgisel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bilgisel farklılıklar bilginin piyasada yayılmasında asimetric etkiyi oluşturmaktadır (Kayalı ve Ünal: 2005:1) Bu durum etkin piyasalar hipotezine aykırı bulguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Karpoff (1987)'e göre pay fiyatlarıyla işlem hacmi arasındaki ilişkinin önemi dört ana noktada özetlenebilir. İlki bu ilişkinin finansal piyasanın yapısı hakkında bilgi verdiği, çünkü işlem hacmi fiyat ilişkisinin bilgi akışının piyasaya yansıma sürecini ve derecesini yansıttığıdır. Bilginin nasıl yayıldığı, fiyatın bu bilgiye nazaran nasıl değiştiği; piyasanın durumunun, açığa satışın varlığının ve diğer piyasa koşulların bir fonksiyonudur. İkinci olarak fiyat hacim ilişkisinin anlaşılması çeşitli olayların piyasayı nasıl etkilediği ile ilgili çıkarımsal sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilir. Üçüncü olarak bu ilişkinin analizi ampirik bakımdan spekülâtif fiyat hareketlerinin dağılımının ortaya konması için faydalıdır. Dördüncü olarak da fiyat hacim ilişkisinin futures piyasaların fiyat oluşum sürecinin anlaşılmasında önemli faydaları bulunmaktadır (Badhani, 2005: 5)

Finans teorisine göre pay senetleri fiyatları ve işlem hacmi yeni bilgi akışına bağlı olarak değişebilmesi nedeniyle bilgi akışı açısından birbirleriyle ilişkili olmaktadırlar. Volatilité işlem hacmini inceleyen iki temel hipotez bulunmaktadır.

Copeland (1976)'ın "Ardışık Bilgi Akışı Hipotezi" (Sequential Arrival of Information Hypothesis (SAIH)) fiyat ile hacim arasındaki ilişkiyi asimetrik bilginin bir yatırımcıdan diğer yatırımcıya sıralı bir şekilde aktarıldığı olasılıksal bir mekanizma ile açıklar. Bilgi tüm piyasaya eş zamanlı olarak bütünsel bir yayılma değil, ardışık olarak eş zamanlı bir yayılma yapmaktadır. İşlem hacmi ile fiyatların mutlak değişimleri arasındaki ilişki bu bağlamda pozitif yönlü ve ardışık eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu mekanizma aynı zamanda piyasaya bilgi geldiğinde, beklenen işlem sayısının piyasadaki yatırımcı sayısına ve iyimser olan yatırımcıların oranına bağlı olduğunu öne sürmektedir. Bu ardışık bilgi akışı cari finansal fiyatı etkileyen gecikmeli işlem hacmine neden olmaktadır. Aynı şekilde, gecikmeli finansal getiri ise cari işlem hacmi hakkında bilgi içermektedir. Bu modelde işlem hacmi açığa satış kısıtlamaları nedeniyle iyimserlik yönünde eğilimlidir. Bir diğer deyişle, işlem hacmi fiyatların aşağı yönlü ya da yukarı yönlü değişim olasılığında artacaktır ancak işlem hacminin fiyat değişimlerine olan bu tepkisi fiyatların yükseliş yönünde olması durumunda fiyatların düşüş yönünde olma durumuna göre daha keskin bir artış gösterecektir. Model her iki yönde nedensellik ile ilgili bilgi vermektedir.

Jenning ve Barry(1989), Copeland(1979) çalışmasını bilgisel yayılım süreci etkisini de irdeleyerek genişletmiştir. Araştırma sonucunda, fiyat değişimleri ve işlem hacmi arasında eşzamanlı pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Dağılımların karışımı hipotezine (the mixture of distribution hypothesis (MDH)) (Clark, 1983, Epps ve Epps 1976, Harris, 1986) göre ise işlem hacmi ve fiyat arasındaki pozitif ilişkinin nedeni, ortak bir olaya ortak bir bağımlılık içermeleridir. Bilgi akışı işlem hacmi üzerinde etkili gizli bir değişken gibi hareket etmektedir. İşlem hacmi, gizli ortak değişken olarak varsayılan bilgi hızının temsili değişkeni olarak görülmekte ve varyans ve işlem hacmi arasındaki pozitif korelasyonu açıklamaktadır.

Dağılımların karışımı hipotezi, ardışık bilgi akışı hipotezinin aksine bilginin tüm yatırımcılara eşzamanlı geldiğini, fiyat hacim ilişkisinin yönünü bilginin miktarının ve önem derecesinin belirlediğini savunur. Fiyat ve hacim piyasaya gelen bilgiler sayesinde şekillenir ve bu etkileşim sabit bir hızla gerçekleşmektedir (Taş ve Diğerleri, 2016: 15)

Piyasa oyuncularının yeni bilgi akışına göre çekince fiyatlarını (reservation price) güncellemelerinden ötürü işlem hacminin piyasada işlem yapanlar arasındaki anlaşmazlığın ölçütü olarak görülen hipoteze göre ise işlem hacminden mutlak fiyat değişimlerine göre pozitif nedensellik ilişkisi meydana gelebilmektedir çünkü yatırımcılar arasındaki anlaşmazlık arttıkça işlem hacminde artış beklenmektedir.

Özet olarak, MDH volatilité ile işlem hacmi arasında pozitif korelasyon ilişkisinin varlığına; SAIH ise nedensellik ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. Temel hipotezler dışında Yatırımcıların vergi temelli motivasyonunu temel aldığını savunan görüşe göre vergiyi temel alan motivasyona sahip yatırımcılar negatif dinamik bir ilişkiye neden olurken vergi temelli motivasyona sahip olmayan yatırımcılar ise pozitif ilişkiye neden olabilmektedir. (Lokman ve Hatemi 2005, Silvapulle ve Choi 1999).

Söylenti tacirleri (noise trader) hipotezine göre (Delong vd. 1990) piyasada temel göstergeler yerine söylentilere göre hareket eden yatırımcılar fiyatların temel değerlerinden uzaklaşarak yanlış ya da eksik fiyatlanmasına neden olurlar. Bu sistematik etki yatırımcı duyarlılığı olarak adlandırılmaktadır. Piyasada yatırımcı duyarlılığı arttıkça, fiyat değişimleri ile işlem hacmi arasındaki pozitif nedensellik ilişkisi artmaktadır.

Uluslararası piyasalar üzerinden konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan bir kısmı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: İşlem Hacmi ve Pay Senedi İlişkisini Araştıran Seçilmiş Çalışmalar

Araştırmacı(lar)	Veri Seti	Metodoloji	Bulgular
Saatçioğlu ve Starks(1998)	Latin Amerika Ülkeleri	VAR, Granger	İşlem hacmi ile fiyat değişimleri arasında pozitif korelasyon vardır. Nedensellik tek yönlü ve işlem hacminden fiyat değişimlerine doğrudur.
Chen vd. (2001)	Gelişmiş Ülke Piyasaları	EGARCH	Pay fiyatları ile işlem hacmi arasında pozitif korelasyon vardır. Nedenselliğin yönü fiyat değişimlerinden işlem hacmine doğrudur.
Watanabe (2001)	Japonya Nikkei 225 Endeks Futures	Bessembinder ve Seguin (1993) metodolojisi	İşlem Hacmi ile Fiyatlar arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
Gündüz ve Hatemi-J(2005)	Çekya, Türkiye, Rusya, Macaristan, Polonya	Granger Nedensellik	Çekya’da nedensellik yok, Polonya ve Macaristan’da çift yönlü nedensellik, Türkiye ve Rusya’da nedenselliğin yönü fiyat değişiminden işlem hacmine doğrudur.
Flouras ve Vougas (2007)	Yunanistan Endeks Futures	GARCH, GMMM	İşlem hacmi ile getiriler arasında pozitif bir ilişki yoktur. Yükselen işlem hacmi gelecekteki endeks futures hacmini azaltıcı etkide bulunmaktadır.

Türkiye sermaye piyasasında işlem hacmi ve pay senedi fiyatları ilişkisini inceleyen bazı çalışmalara bakıldığında;

Kayalıdere ve Aktaş (2009) BİST 30 VE BİST 50 kapsamındaki 23 adet pay senedi verisi üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada işlem hacminin pozitif getirileri negatif getirilerden daha fazla etkilediği asimetrik bir yapının var olduğunu tespit etmişlerdir. İlişkinin yönünün pozitif olduğu, ardışık bilgi akışı ve dağılımların karışımı hipotezlerini destekler bulgular ortaya koymuşlardır.

Kıran(2010) BİST 100 getiri volatilitesi ve işlem hacmi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında GARCH modeline ek olarak EGARCH ve TGARCH modellerini haftanın günü etkisini içerecek şekilde analiz kapsamına almıştır. Volatilite serisi açısından haftanın günleri ve kaldıraç etkisini tespit etmiş, işlem hacmi değişkeninin getirilerle olan ilişkisinin ise negatif yönlü olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçla BİST için ardışık bilgi akışı ve dağılımların karışımı hipotezlerine aykırı bir durumun varlığının söz konusu olduğu, çıkan sonucun yatırımcı duyarlılığı ve söylenti ticareti olgusunu desteklediği açıklanmıştır.

Çukur ve Diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada BİST 100 endeks getirileri ile işlem hacmi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada getiriden işlem hacmine doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir.

Nalın ve Güler(2013) BİST 100 endeksinde işlem hacmi ve getiri arasındaki ilişkiyi VAR, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri ile 1987-2013 dönemlerinde inceledikleri çalışmalarında, getiri ve işlem hacmi serileri arasında uzun dönemli eşbütünleşmenin varlığını ve 1 günlük gecikme ile getiriden işlem hacmine tek yönlü nedensellik olduğunu saptamışlardır.

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada 04.01.2000 – 10.12.2019 dönemi için BIST 100 endeksine ait işlem hacmi (VOL) ve ampirik volatilité (VLT) serileri arasındaki dinamik nedensellik ve korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Günlük volatilité serisi, gün içi en yüksek ve en düşük fiyatların logaritmik farkı alınarak hesaplanmıştır. Logaritmik range serileri finansal verilerin oynaklıklarının hesaplanmasında sık kullanılan parametrik olmayan bir ölçüttür. 4975 gözlemden oluşan endeks verisi, investing.com sitesinden temin edilmiştir.

Çalışmada seriler arasındaki nedensellik Sürekli Dalgacık Dönüşümlü (CWT) Granger nedensellik testi ile araştırılacaktır. CWT Granger nedensellik testi Rua (2013) CWT korelasyon ölçütünün Olayeni (2016) tarafından faz farkı gösterge fonksiyonu kullanılarak geliştirilmesiyle ortaya çıkan parametrik olmayan bir nedensellik ölçütüdür.

Rua (2013) dalgacık korelasyon formülü aşağıdaki biçimde tanımlanmıştır:

$$\rho_{xy}(s, \tau) = \frac{\zeta \left\{ s^{-1} \left| \Re \left(W_{xy}^m(s, \tau) \right) \right| \right\}}{\zeta \left\{ s^{-1} \sqrt{\left| W_x^m(s, \tau) \right|^2} \right\} \zeta \left\{ s^{-1} \sqrt{\left| W_y^m(s, \tau) \right|^2} \right\}} \quad (1)$$

Burada $\zeta(\cdot) = \zeta_{scale}(\zeta_{time}(\cdot))$ olup ζ_{scale} ve ζ_{time} sırasıyla skala ve zaman ekseninde düzgünleştirme işlemcileridir. Dalgacık korelasyonu zaman boyutunda tanımlanmış korelasyon katsayısına

benzer şekilde -1 ve +1 arasında değerler alabilmektedir. Temel olarak dalgacık korelasyonu veriler arasındaki her bir zaman ve frekans noktasındaki eş zamanlı korelasyon katsayısı olarak ifade edilebilir (Rua (2013)).

Dalgacık korelasyonu, diğer bir etkileşim ölçütü olan dalgacık bağdaşım katsayısı ile ilişkilidir. Dalgacık Bağdaşım Katsayısı aşağıdaki biçimde tanımlanabilir:

$$R_{XY}(s, \tau) = \frac{\zeta \{s^{-1} W_{XY}^m(s, \tau)\}}{\zeta \{s^{-1} \sqrt{|W_X^m(s, \tau)|^2}\} \zeta \{s^{-1} \sqrt{|W_Y^m(s, \tau)|^2}\}} \quad (2)$$

Dalgacık bağdaşım katsayısı iki veri arasındaki etkileşimin ölçütlerinden biridir ve 0 ile 1 arasında değerler alabilmektedir ayrıca zaman boyutunda yapılan analizlerde kullanılan determinasyon katsayısının frekans boyutunda tanımlanmış biçimidir. Dolayısıyla dalgacık korelasyon ya da dalgacık bağdaşım katsayıları, nedensellik ilişkisi için gerekli olan ve ilişkinin yönüne ait bilgi içeren veri değişimlerini dikkate almakla birlikte veriler arasındaki öncül – ardıl ilişkiyi dikkate alamamaktadır. Öncül-ardıl ilişkiye ait bilgiyi faz-farkı içermektedir ve faz-farkı temel olarak iki zaman serisine ait dalgalanmaları arasındaki hareket gecikmelerine dair bilgi içeren ölçüt olarak tanımlanabilir.

Lokal faz farkı denklemi ise:

$$\phi_{XY}(s, \tau) = \phi_X(s, \tau) - \phi_Y(s, \tau) = \tan^{-1} \left(\frac{\Im(W_{XY}^m(s, \tau))}{\Re(W_{XY}^m(s, \tau))} \right) \quad (3)$$

Burada toplam faz aralığı, $-\pi \leq \phi_{XY}(s, \tau) \leq \pi$, dört alt aralığa bölünebilir ve her bir aralık nedensellik yönü ve öncül-ardıl ilişkiye ait bilgi barındırmaktadır. $\phi_{XY}(s, \tau) \in (0, \pi/2)$ aralığındaki faz farkı değerleri, verilerin pozitif yönlü birlikte hareket ettiği ve Y'in önsel hareket ettiğini ifade etmektedir. $\phi_{XY}(s, \tau) \in (-\pi, -\pi/2)$ aralığında ise negatif yönlü birlikte hareket etmekte ve yine Y önsel davranmaktadır. Benzer şekilde, $\phi_{XY}(s, \tau) \in (-\pi/2, 0)$ aralığı pozitif yönlü ve X'in önsel hareketini içermekte; $\phi_{XY}(s, \tau) \in (\pi/2, \pi)$ aralığında ise veriler negatif yönlü birlikte hareket etmekte ve yine X önsel hareket etmektedir. Olayeni (2016) faz farkı gösterge fonksiyonunu tanımlayıp dalgacık korelasyon fonksiyonu ile birleştirerek sürekli dalgacık dönüşümünü temel alan Granger nedensellik testini (CWTC) geliştirmiştir. Böylece nedensellik içeren ve içermeyen hareketler ayrıştırılmıştır. Gösterge fonksiyonu, spesifik faz aralığında 1, diğer aralıklarda ise 0 değerini alan fonksiyondur. Böylelikle, dalgacık korelasyon fonksiyonunda araştırılmak istenen belirli nedensellik yönü ve öncül-ardıl ilişki için kısıtlama getirilebilmektedir. Örneğin Y verisinin önsel hareket ettiği ve pozitif yönlü nedensellik için aşağıdaki gösterge fonksiyonu kullanılmaktadır:

$$I_{Y \rightarrow X}(s, \tau) = \begin{cases} 1, & \text{if } \phi_{XY}(s, \tau) \in (0, \pi/2) \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (4)$$

Böylelikle Y verisinden X verisine pozitif Granger nedenselliğe yol açan bilgi akışını inceleyen CWTC testi aşağıdaki biçimde tanımlanır:

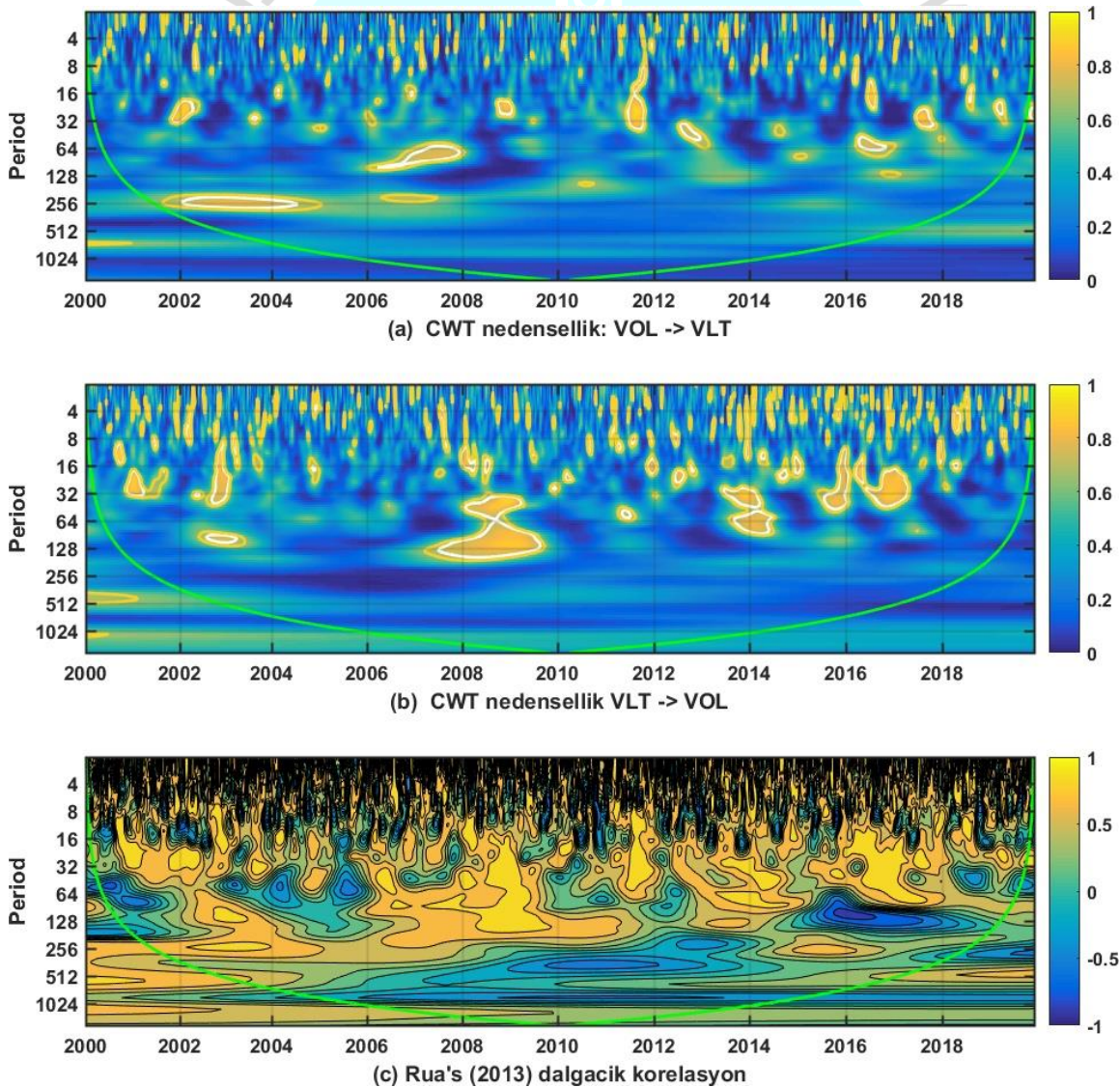
$$G_{Y \rightarrow X}(s, \tau) = \frac{\zeta \left\{ s^{-1} \left| \Re \left(W_{XY}^m(s, \tau) \right) I_{Y \rightarrow X}(s, \tau) \right| \right\}}{\zeta \left\{ s^{-1} \sqrt{\left| W_X^m(s, \tau) \right|^2} \right\} \zeta \left\{ s^{-1} \sqrt{\left| W_Y^m(s, \tau) \right|^2} \right\}} \quad (5)$$

Burada $\zeta(\cdot) = \zeta_{scale}(\zeta_{time}(\cdot))$ olup ζ_{scale} ve ζ_{time} sırasıyla skala ve zaman ekseninde düzgünleştirme işlemcileridir.

BULGULAR

Şekil 1. CWTC nedensellik testi ve Rua (2013) dalgacık korelasyonu sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 1. CTWC Nedensellik ve Dalgacık Korelasyonu Haritaları

Haritaların yanında görülen renk skalaları nedensellik ilişkisinin şiddetini ifade etmektedir. Sarı bölgelerin çevresindeki beyaz ve sarı oval çizgiler ise yüzde beş ve bir istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Dolayısıyla, çizgiler içinde kalan bölgelerde istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkilerinden söz edilebilir. Zaman boyutunda belirli bir süre devam eden alanlarda nedensellik ilişkisinin daha süregelen olduğu, dolayısıyla nedensellik ilişkisine neden olan faktörün güçlü olması nedeniyle ilişkinin bir süre devam ettiği sonucuna varılabilir. Küçük alanlarda ise nedensellik ilişkisi kısa sürmüş dolayısıyla nedensellik oluşturan faktörün piyasalar arasındaki ilişkideki etki süresinin kısa olduğu sonucuna varılabilir.

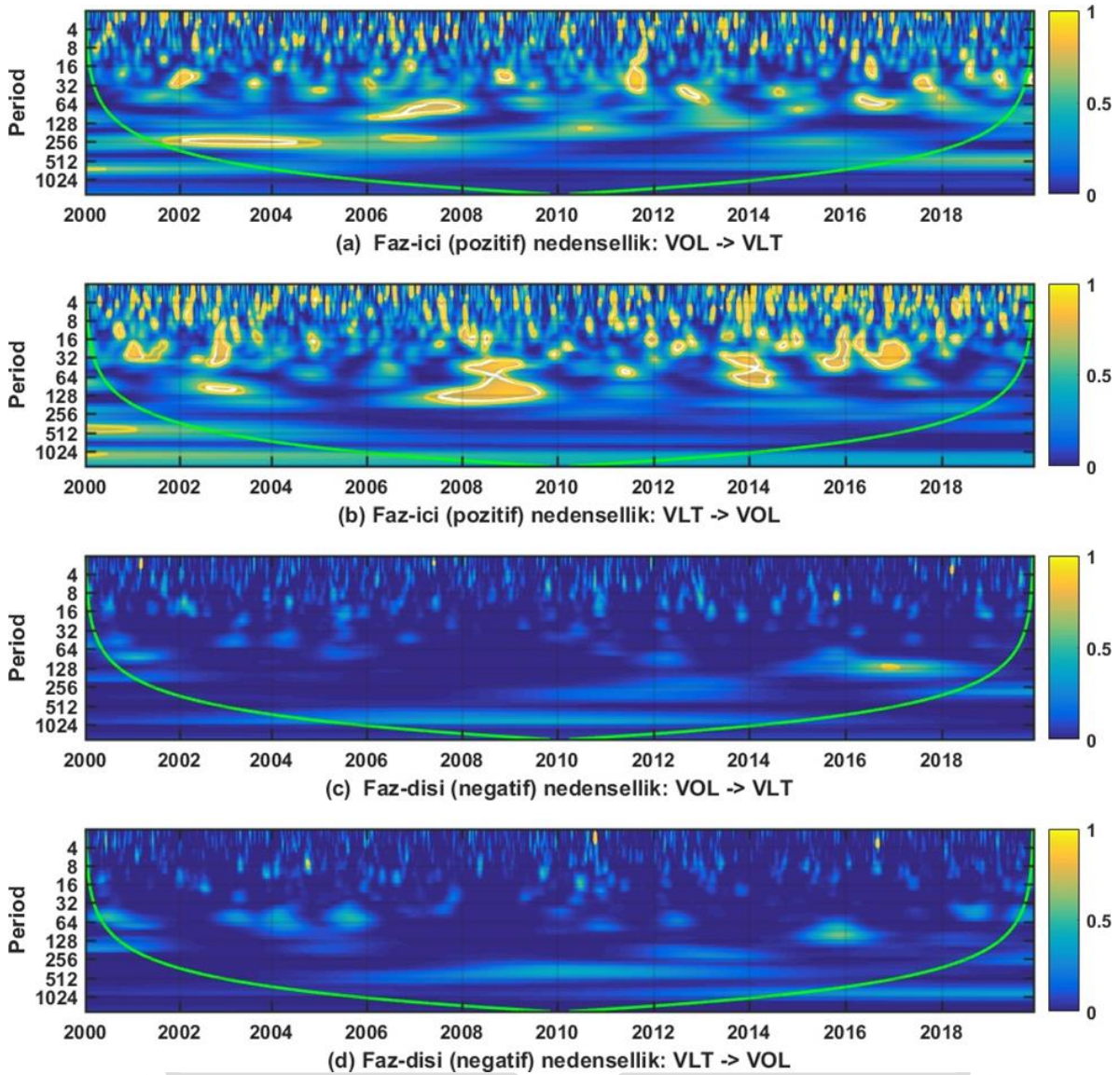
Periyotu 32 iş gününe kadar olan yüksek frekanslı dalgalanmalar arasında kesikli (transient) nedensellik ilişkisi görülmüştür. Piyasalardaki hızlı bilgi akışı dolayısıyla yüksek frekanslı dalgalanmalarda meydana gelen sürekli değişimlerin olması günlük nedensellik ilişkisindeki değişimlerin nedeni olabilir. 16~32 gün periyotlu dalgalanmalar incelendiğinde etkisi kısa süren ancak daha kısa süreli dalgalanmalara nazaran daha güçlü nedensellik ilişkisi görülen dönemler tespit edilmiştir. Söz konusu periyot aralığındaki nedensellik incelendiğinde VOL'den VLT'ye 2002 yılı başı, 2009 yılı başı, 2011 sonu, 2016 sonu, 2017 sonunda nedensellik tespit edilmiştir. VLT'den VOL'e ise 2011 yılı, 2013 başı, 2011 yılı sonu ile 2017 yılı ortasına kadar olan zaman diliminde nedensellik tespit edilmiştir.

64~128 gün periyotlu dalgalanmalar incelendiğinde ise VOL'den VLT'ye 2006 ve 2007 yılları, 2013 başı, 2016 yılında nedensellik olduğuna ilişkin kanıt elde edilmiştir. VLT'den VOL'e ise 2003 yılı başı, 2007-2009 sonu dönemi, 2014 yılında nedensellik görülmüştür. Daha uzun periyotlu nedensellikler incelendiğinde ise VOL'den VLT'ye yaklaşık 256 günlük periyotlu dalgalanmalar arasında ve 2001 sonu – 2004 sonu döneminde ve 2006 – 2007 ortası döneminde tek yönlü nedensellik görülmüştür. Rua (2013) korelasyon grafiği incelendiğinde ise yukarıda ifade edilen nedensellik ilişkisinin görüldüğü tarihlerde korelasyon katsayısının pozitif olduğu görülmüştür.

Bu bulgu, Şekil 2'de gösterilen pozitif ve negatif niteliklerine göre ayrıştırılmış nedensellik testi grafikleriyle uyum göstermektedir.

İZMİR
8 MART 2020

Şekil 2. Pozitif/Negatif Niteliklerine Göre Ayrıştırılmış Nedensellik Haritaları

Buna göre, yukarıda ifade edilen nedensellik ilişkileri pozitif yönlüdür. İşlem hacmi ve volatilité serileri arasında negatif nedensellik ilişkisinin görülmemesi nedeniyle Şekil 1’de gösterilen korelasyon haritasındaki negatif korelasyonun oluşmasında nedensellik dışında bir etken nedeniyle meydana gelmiş diyebiliriz. Dolayısıyla negatif korelasyon dönemlerindeki ortak hareket etme eğilimi nedensellik dışı başka bir ortak faktör nedeniyle olması muhtemeldir. Negatif korelasyon incelendiğinde en dikkat çekici dönemler 64~128 periyot aralığındaki dalgalanmalarda 2014 ortaları – 2018 başı dönemi ile 256~512 periyotlu dalgalanmalarda 2006 – 2013 döneminde ve 1024 iş günü periyotlu dalgalanmalarda 2001 yılından itibaren 2019 yılında kadar görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda zaman boyutunda kesikli niteliğe sahip ancak çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dinamik nedensellik haritaları sonucunda nedensellik örüntüsünün statik değil; dinamik olduğu, zaman ve dalgalanmaların periyotuna göre değişken niteliğe sahip

olduğuna ilişkin kanıt elde edilmiştir. Dolayısıyla oynaklık işlem hacmini açıklayan hipotezlerin geçerliliğinin zamana ve frekansa bağlı olarak değiştiğine ilişkin kanıt elde edilmiştir.

Genel olarak işlem hacmi (VOL) ve volatilité serisi (VLT) arasında zamana ve frekansa (periyoda) bağlı değişen çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur; ancak nedensellik örüntüsü istatistiksel olarak anlamlı olan bölgelerin sıklığı açısından değerlendirildiğinde VLT'den VOL serisine daha güçlü bir nedensellik olduğu söylenebilir. Bu durum Ardışık Bilgi Akışı ve Dağılımların Karışımı Hipotezlerini destekler niteliktedir. Aynı zamanda kısa vadede pozitif ancak kesikli nedensellik örüntüsü piyasada söylentiye yönelik işlem yapan yatırımcıların etkisini yansıtmaktadır.

Daha önce parametrik testlerle gerçekleştirilen işlem hacmi pay senedi ve fiyat volatilitesi arasındaki ilişkinin parametrik olmayan bir yöntemle incelenmesi, zamana ve frekansa bağlı olarak farklı ilişki örüntülerinin gerçekleşebildiğini göstermektedir. Bu nedenle yatırım ufku uzun ya da kısa olan çeşitli yatırımcıların bu analizlere göre yatırımlarını gözden geçirmesi ve portföylerini düzenlemeleri faydalı olabilir.

KAYNAKLAR

- Chen, G. M., Firth, M., & Rui, O. M. (2001). The Dynamic Relation Between Stock Returns, Trading Volume, And Volatility. *Financial Review*, 36(3), 153-174.
- Copeland, T. E. (1976). A Model Of Asset Trading Under The Assumption Of Sequential Information Arrival. *The Journal Of Finance*, 31(4), 1149-1168.
- De Long, J. B., Shleifer, A., Summers, L. H., & Waldmann, R. J. (1990). Noise Trader Risk In Financial Markets. *Journal Of Political Economy*, 98(4), 703-738.
- Elmas, B., & Yıldırım, M. (2010). Kriz Dönemlerinde Hisse Senedi Fiyatı İle İşlem Hacmi İlişkisi: İmkb'de İşlem Gören Bankacılık Sektör Hisseleri Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 37-46.
- Epps, T. W., & Epps, M. L. (1976). The Stochastic Dependence of Security Price Changes and Transaction Volumes: Implications For The Mixture-Of-Distributions Hypothesis. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 305-321.
- Floros, C., & Vougas, D. (2007). Trading Volume And Returns Relationship in Greek Stock Index Futures Market: Garch Vs. Gmm. *International Research Journal of Finance and Economics*, (12), 98-115.
- Gümrah, S , Çukur, S & Gümrah, Ü . (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Hisse Senedi Getirileri ve İşlem Hacmi İlişkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 5 (1) , 20-35
- Gündüz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Stock Price and Volume Relation in Emerging Markets. *Emerging Markets Finance And Trade*, 41(1), 29-44.
- Harris, L. (1986). Cross-Security Tests Of The Mixture Of Distributions Hypothesis. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 21(1), 39-46.
- Jennings, R. H., & Barry, C. B. (1983). Information Dissemination and Portfolio Choice. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 18(1), 1-19.

- Karpoff, J. M. (1987). The Relation Between Price Changes And Trading Volume: A Survey. *Journal Of Financial And Quantitative Analysis*, 22(1), 109-126.
- Kayalı, M. M., & Ünal, S. (2005). Piyasa Mikroyapısı, Finansal Varlıkların Likiditesi Ve Fiyatların Oluşumu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12).
- Kayalidere, K., & Aktaş, H. (2009). İMKB’de Fiyat-Hacim İlişkisi-Asimetrik Etkileşim. *Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 49-62.
- Kıran, B., (2010), “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda İşlem Hacmi ve Getiri Volatilitesi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1): 98-108.
- Malkiel, B. G., & Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal Of Finance*, 25(2), 383-417.
- Nalın, H. T., & Güler, S. (2013). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda İşlem Hacmi İle Getiri İlişkisi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (59), 135-148.
- Olayeni, O. R. (2016). Causality In Continuous Wavelet Transform Without Spectral Matrix Factorization: Theory And Application. *Computational Economics*, 47(3), 321-340.
- Rua, A. (2013). Worldwide Synchronization Since The Nineteenth Century: A Wavelet-Based View. *Applied Economics Letters*, 20(8), 773-776.
- Saatcioglu, K., & Starks, L. T. (1998). The Stock Price–Volume Relationship In Emerging Stock Markets: The Case of Latin America. *International Journal of Forecasting*, 14(2), 215-225.
- Silvapulle, P., & Choi, J. S. (1999). Testing For Linear And Nonlinear Granger Causality In The Stock Price-Volume Relation: Korean Evidence. *The Quarterly Review Of Economics And Finance*, 39(1), 59-76.
- Taş, O., Tokmakçioğlu, K., & Çevikcan, G. (2016). Borsa İstanbul’da Pay Senedi Getirileri İle İşlem Hacmi Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül University Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, 18(1).
- Watanabe, T. (2001). Price Volatility, Trading Volume, And Market Depth: Evidence From The Japanese Stock Index Futures Market. *Applied Financial Economics*, 11(6), 651-658.

İZMİR
8 MART 2020

FUTBOL KULÜPLERİNDE MARKALAŞMA (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ)

YL Öğrencisi, Elif TEK

Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Küreselleşme ve gelişen teknolojinin de etkisiyle şirketler, kalabalıklaşan rekabet ortamında farklılaşıp, tercih edilebilmek için markalaşma faaliyetlerini arttırmaya ve müşteri odaklı çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Marka kavramı ortaya çıkışından bugüne kadar farklı şekillerde tanımlanmıştır. İlk zamanlarda sadece logodan ibaret olduğu düşünülen marka kavramı, zamanla tüketicinin ürün ya da hizmet hakkındaki düşünceleri, konuşmaları, gördükleri ve deneyimleri sonucunda oluşan bir kavram halini almıştır. Önceki yıllarda sağlıklı bir yaşamın gereği olarak görülen spor, günümüze gelindiğinde büyük bir sosyalleşme aracı konumundadır. Spor sektörü içerisinde birçok farklı branş barındırır da, Dünya genelinde en çok kabul gören ve en fazla seyirciye sahip olan branş futboldur. Geçmişte sadece bir spor dalı olan futbol ise günümüzde en büyük evrensel pazarlama ürünüdür. Son zamanlarda futbol endüstrisi büyük bir gelir havuzu oluşturmuştur. Spor tesisleri (Stadyumlar, antreman tesisleri vs.), malzeme üreticileri, takım sponsorlukları, yayın gelirleri, uluslararası olarak düzenlenen turnuvalar, diğer ülkelere yapılan seyahatler, futbolcu transferleri, menajerler, futbol temalı bilgisayar ve konsol oyunları şu an ki ekonomide büyük bir gelir kaynağıdır. Bu havuzdan daha fazla pay almak isteyen kulüpler de, birçok pazarlama iletişimi faaliyetini kullanarak markalaşmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı, kulüp faaliyetlerinin seyircide nasıl karşılık bulduğunu ortaya çıkararak, kulüplerin bu doğrultuda gerçekleştireceği yeni faaliyetler için kaynak sağlamaktır. Bu çalışmada Türkiye’de ki futbol kulüplerinin gerçekleştirdiği iletişim faaliyetlerinin markalaşmaya etkisi, futbol seyircisinin bakış açısından değerlendirilecektir. Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi’nden anket yöntemi ile elde edilen veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; takım taraftarları tuttıkları takımın bir marka olduğunu düşünmüş, onun sosyal medyayı etkili kullanmasının marka imajını etkilediğini söylemiştir. Toplanan veriler incelendiğinde futbol kulüplerinin markalaşmasında taraftar, başarı ve transfer olguları en etkili nedenler olarak belirtildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marka, Markalaşma, Futbol Kulüpleri

ABSTRACT

With the impact of globalization and developing technology, companies started to increase their branding activities and to conduct customer-oriented activities in order to differentiate and be preferred in a crowded competitive environment. The concept of brand has been defined in different ways since its emergence. The concept of brand, which was thought to consist of only one logo in the early days, became a concept formed as a result of the consumer's thoughts, conversations, opinions and experiences about the product or service. Sport, which has been seen as a requirement of a healthy life in recent years, is a great socialization tool as it is today. Although there are many different branches in the sports sector, the most accepted and most watched branch in the world is football. Football, which was only a sport in the past, is today's largest universal marketing product. Recently, the football industry has created a huge income pool. Sports facilities (Stadiums, training

facilities etc.), Material producers, team sponsorships, broadcast revenues, internationally organized tournaments, travels to other countries, football player transfers, managers, football-themed computers and console games are an important source of income. Clubs that want to get more shares from this pool have also started to brand using many marketing communication activities. The purpose of the study is to reveal how the activities of the club correspond to the audience and provide resources for new activities that the clubs will carry out in this direction. In this study, the effect of branding communication activities carried out by the football clubs in Turkey, will be evaluated in terms of football fans. The data obtained from Sakarya University Faculty of Communication was used with the survey research method. As a result of the research; team supporters thought that the team they held was a brand and that the use of social media effectively influenced the brand image. When the collected data is analyzed, it is seen that the fans, successes and transfer cases are the most effective reasons for the branding of football clubs.

Keywords: Brand, Branding, Football Clubs

GİRİŞ

Gelişen teknoloji ile birlikte küreselleşmede büyük bir hızla gerçekleşmektedir. Artık ürünler veya hizmetler arasındaki somut farkların azalması, kurumların pazarlama anlayışlarını ve pazarlama iletişimi faaliyetlerini de değiştirmiştir. Tüketicinin aynı ürün veya hizmet grubunda satın alma veya tercih etme için birçok seçeneği vardır. Kurumların bu rekabet ortamında tercih edilebilirliklerini arttırabilme, rakipleri arasından sıyrılma ihtiyaçları onları marka yönetimi ve marka iletişimine önem vermeye itmiştir. Bunun sonucunda yeni pazarlama iletişimi faaliyetleri geliştirilmeye ve müşteri odaklı çalışmalar önem kazanmaya başlamıştır.

Marka kavramı ortaya çıkışından bugüne kadar farklı şekillerde tanımlanmıştır. İlk zamanlarda sadece logodan ibaret olduğu düşünülen marka kavramı, zamanla tüketicinin ürün ya da hizmet hakkındaki düşünceleri, konuşmaları, gördükleri ve deneyimleri sonucunda oluşan bir kavram halini almıştır.

Önceki yıllarda sağlıklı bir yaşamın gereği olarak görülen spor, günümüze gelindiğinde büyük bir sosyalleşme aracı konumundadır. Spor sektörü içerisinde birçok farklı branş barındırır da, Dünya genelinde en çok kabul gören ve en fazla seyirciye sahip olan branş futboldur. Bunun en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz kolay uygulanabilir olmasıdır. Özel bir mekana, kıyafete ihtiyaç duyulmadan yeri gelince sokakta, yeri gelince evin salonunda oynanabiliyor olması futbolu tüm dünyada en çok takip edilen ve benimsenen spor dalı haline getirmiştir. Spor ve özellikle de futbol sosyal hayattaki etkisinin yanında, ekonomik olarak da büyük bir endüstri ve istihdam alanıdır. Spor tesisleri (Stadyumlar, antreman tesisleri vs.), malzeme üreticileri, takım sponsorlukları, yayın gelirleri, uluslararası olarak düzenlenen turnuvalar, diğer ülkelere yapılan seyahatler, futbolcu transferleri, menajerler, futbol temalı bilgisayar ve konsol oyunları şu an ki ekonomide büyük bir gelir kaynağıdır. Bu da futbolun sadece spor olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Futbol artık küresel bir pazardır ve kulüplerin pazarlama iletişimi yaparak bir marka olması gerekmektedir.

1.MARKA KAVRAMI

Etimolojik olarak incelendiğinde marka kavramı eski İskandinav dilinde yakmak manasına gelen “brand” kelimesine dayanmaktadır. Eski zamanlarda insanlar sahip oldukları hayvanları belli etmek, diğerlerinden ayırt edebilmek için yanık izleriyle onları damgalamışlardır. Bu

duruma bakıldığında marka kavramının ilk kullanımının hayvan çiftliklerine dayandığı ve kullanım amacının da ayırt edebilmek olduğu görülmektedir.

Fakat artık günümüzde marka kavramı şirketin tüketici de yarattığı algı, onda bıraktığı his, ikisi arasında yaşanan ilişki, kurulan bağ ve en sonunda da tüketicinin satın alma noktasındaki motivasyon kaynağı haline gelmiştir.

Marka denilince akla gelen ilk isimlerden biri olan David Aaker'e göre marka; isim ya da logo olmanın çok daha üstünde, bir kurumun müşteriye yalnızca işlevsel olarak değil, duygusal ve toplumsal manada da markanın simgelediği şeyi verme sözüdür. Bu bir yolculuktur, müşterinin markayla her iletişimde edindiği tecrübe ve algılara dayalı olarak sürekli gelişen bir ilişkidir (2014: 9).

Marka ile tüketici arasındaki ilişki, gelişen teknoloji ile yalnızlaşan insanların, çevresindekiler yerine markalarla bağ kurmasıyla yeni bir boyut kazandırmıştır. İnsanların onsuz yapamayacağı karizmatik markalar olarak da bahsedilen “lovemark” kavramı ortaya çıkmıştır. İnsanlar markalarla öyle bir bağ kurmuşlardır ki, markanın logosunu vücuduna dövme yaptırmaya, hayat tarzını onun çevresinde inşa etmeye başlamışlardır.

Amerikan Pazarlama Birliği için marka, “Bir grup satıcının ürünlerini, hizmetlerini belirlemeye, diğerlerinden ayırmaya, tanımlamaya ve rakiplerin ürünlerinden ya da hizmetlerinden farklılaştırmaya, ayırt etmeye yarayan isim, işaret, terim, dizayn, şekil, sembol yahut tüm bunların bileşiminden meydana gelir.” (Odabaşı ve Oyman, 2002: 360).

Marka artık her şeyiniz, marka değilseniz hiçbir şeysiniz. Artık marka olmayan firmalar ne market rafında ne de tüketici zihninde yer bulmaktadır. Kurumlar artık bunun önemini farkında, çünkü bu bilgi toplumunda tüketici nazlı bir sevgili gibi ve sizin ona kendinizi anlatmanız, onu düşündüğünüze, ondan olduğunuza inandırmanız, onunla bir bütün olmanız gerekmektedir. Yoksa ilk fırsatta sizi terk edebilir. David Ogilvy'nin “Tüketici gerizekalı değildir, o sizin karınızdır” sözü de hala geçerliliğini korumaktadır.

Aktuğlu (2004: 16) ise “Mal veya hizmetlerin kimliğini oluşturan, ürünün rakipleri arasında fark edilmesini sağlayan, pazarlama ve reklam yönetimi çalışmalarının odak noktası olarak tüketicilerle iletişim kurulmasını ve ürünün tercih edilmesini kolaylaştıran, üreticilere ve tüketicilere yasal bazı üstünlükler getiren, kısaca ürünü farklılaştıran isim, sembol veya bunların bütünüdür.” şeklinde tanımlamaktadır.

2. MARKALAŞMA SÜRECİ ve AŞAMALARI

Gelişen teknoloji ve küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan markalar arasındaki rekabet ortamı, ürünlerin arasındaki somut farkların azalmasına neden olmuştur. Bu durum markaların, ürünleri işlevsel özelliklerinin yanında duygusal olarak da pazarlama mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Somut değerler yerini soyut değerlere bırakmıştır.

Markalaşma, bir kurumun varlığını devam ettirebilmek adına sembol, isim, tasarım, ambalaj gibi etmenlerin dışında tüketici ile arasında kurduğu duygusal bir bağıdır. Kurumlar, markalaşma ile birlikte rakipleri arasından öne çıkabilmeyi, tüketici tarafından sahiplenilmeyi amaçlamaktadır. Temelinde farklılaşma olan markalaşma, tek bir zaman diliminde gerçekleşebilecek bir eylem değildir, devamlılık gerektirir.

Pazara yeni giren bir ürün ya da hizmetin tüketici tarafından tanınma, bilinme, kabul edilme süreci de olan markalaşma, bir markanın gücünü ürün ve/veya hizmetlere vermektedir. Başka bir ifade ile bir ürün ya da hizmeti markalaştırma, tüketiciye ürün için bir kimlik (etiket) sağlamaya ve marka için anlam sağlamaya ihtiyaç duyar (Tetik, 2014: 11).

Marka Kültürü kitabında Bruce Duckworth ile yapılan söyleşide Duckworth, söyleşi esnasında markalaşmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Ona göre markalaşma bir deneyimdir. Bununla birlikte markalaşma, bir samimiyet unsuru taşıyan bir sahiplik duygusuna yol açmaktadır (Millman, 2012: 129’dan aktaran Tetik, 2014: 11).

Marka, pazarda fark edilebilme problemi yaşayan ürün ya da hizmetler için ayırt edici bir özellik konumundadır. Markalar, firmaların ‘ben buradayım’ deme şeklidir. Aynı rafta yer aldığı diğer rakipleri arasından tercih edilmesini sağlar. Gemci vd. (2009)’ e göre tüketici, markalaşma ile birlikte birçok firmanın ürünlerini ayırt edebilmekte ve aralarından seçim yapabilmektedir.

Markalaşma sürecinde mutlaka olması gereken önemli noktalar Baykal (1999)’a göre şöyledir;

- Markanın gücüne inanmak,
- Marka yöneticileriyle çalışmak,
- Markanın da bir kişiliğinin olduğunun farkına varmak,
- Ürün kaliteli değilse markalaşma sürecine girmemek,
- Kalitede sürekliliğe inanmak,
- Önce iç pazarda yer edinmek, sonrasında dış pazara açılmak,
- Malı test ettirmeden piyasaya sürmemek,
- Kalite ile fiyat ilişkisini iyi kurmak,
- Servis ve garantiye önem vermek,
- Marka sürecinin çok uzun bir maraton olduğunu asla unutmamaktır.

Yukarıda yazılanlara bakıldığında bir firmanın yapması gerekenleri belli bir sırayla verildiği görülmektedir. Önce inanmak. Markalar şirketlerin sahip olduğu maddi tüm değerlerden daha güçlüdür. Eğer maddi olarak bir zarar yaşarsanız bunun telafisi mümkündür fakat marka bir zarar gördüğü ya da kaybedildiği zaman bunun telafisi çok zordur, çünkü bu maddi kayıptan ziyade tüketici zihnindeki yerin kaybı olmaktadır. Kurumların bunun bilincinde olması ve bu markalaşma sürecini iyi yöneterek ileride karşılaşılacak olumsuzlukları en aza indirmeye çalışmalıdır.

Markalaşma süreci ile ilgili bir başka yaklaşım Knapp’ın “Marka Stratejisi Doktrini”dir. Bir çeşit faaliyet rehberi niteliğinde olan bu doktrin beş adımdan oluşmaktadır;

- Markanın şu anki konumunu ve gelecekteki durumunu belirlemek
- Marka vaadi geliştirmek
- Marka eylem planı yaratmak
- Bir marka kültürü oluşturma planı ve yazılı bir ‘Marka Stratejisi Doktrini’ hazırlamak
- Marka avantajlarını inşa etmek (Knapp, 2000: 27-29’dan aktaran Tetik, 2014: 14).

3. YEŞİL SAHALARDAN, ŞİRKETLERE; ENDÜSTRİYEL FUTBOL VE KULÜPLERDE MARKALAŞMA

Günümüz spor dalları arasında en çok benimsenen ve en fazla seyirci sayısına sahip olan futbolun, ilk kez nerede ve ne zaman oynandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Antik Yunan’da “Episkiros”, Roma’da “Harpastum”, Eski Türklerde ise “Tepük” adı altında futbola benzer oyunların oynandığı görülmüştür.

Futbolun doğum yeri olarak kabul edilen İngiltere’de 12.yüzyılda futbol oynanmaya başlamıştır. İlk başlarda soylular tarafından tercih edilen bir spor olan futbol, zamanla köy ve kasaba halkı tarafından da oynanmaya başlanmıştır. Köylere taşınan futbol bir rekabet ortamı

yaratmış ve var olan yerleşik düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu sebeple de 1314 tarihinde, Kral II. Edward'ın emriyle futbol bütün ülkede yasaklanmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısında modern futbola geçiş başlamıştır. Önceden avam olarak görülen bu spor, artık seçkinlerinde tercih ettiği bir spor dalı haline gelmiştir. Bu sürede futbolda profesyonelleşme ortaya çıkmış ve ilk profesyonel ligler kurulmuştur. 19.yüzyılın sonlarında İngiltere'den Avrupa'ya yayılan futbol, 1904 yılında Uluslararası Futbol Federasyonu (Federation Internationale de Football Associations) FIFA'nın kurulmasıyla tüm Dünyaya yayılarak evrensel bir spor dalı haline gelmiştir.

Ülkemizde ilk futbol kulübü 1905 de “Mektebi Sultani (Galatasaray Lisesi) Galatasaray Kulübü” adıyla kurulur. Bu, Türkiye’de resmi olarak futbolun başlangıcı olarak kabul edilir.

1970li ve 1980li yıllar boyunca etkinliğini kabul ettiren futbol, Türkiye’de diğer spor dalları üzerindeki hegemonyasını da arttırır. 1980’li yıllarda başlayan yurt dışına açılma politikası ile gerek yurt dışından gelen teknik direktörler ve futbolcular, gerek Avrupa Kupaları’nda Türk takımlarının nadir de olsa kazandığı başarılı sonuçlar; Türk futbolunun, dünya futboluna entegre olma emeklerinin sonuçları olarak gösterilebilir (Koçak, 2010 :33-36).

Endüstriyel Futbol

Futbol özelinde spor endüstrisi tüketicilerine spor, fitness, rekreasyon, serbest zaman etkinlikleri ve bunlarla ilgili ürün, hizmet, insan, yer ve düşünceler sunan pazarın ismidir. Sporun endüstrileşmesinin ve bu endüstrinin sürekli gelişmekte olmasını dokuz faktöre bağlanmaktadır (Argan ve Katırcı, 2008) ;

- Yeni, farklı spor, fitness ve rekreasyon etkinliklerinin sayısal artışı ve gelişimi
- Kitle iletişim araçlarındaki artış
- Bireylerinin serbest zamanlarının artışı
- Çeşitli pazar bölümlerinde spor ürünlerinin artması ve bu ürünlerle ilgili teknolojik gelişmeler
- Spor endüstrisi içerisindeki pazarlama eğilimlerinin artışı
- Spor eğitiminin artışı
- Spor endüstrisindeki kar artışı
- Spor yönetimi konusundaki gelişmeler
- Sporun globalleşmesi ve global bir pazar haline gelmesi.

Bakıldığında gelişen teknoloji artık bireylere daha fazla kişisel zaman bırakmıştır. Bireyler de bu zamanı daha aktif değerlendirmeye çalışmaktadır. Serbest zamanı arttıran teknoloji o serbest zamanı değerlendirmek için de bireye imkanlar sunmaya başlamıştır. Örneğin, daha önceleri sadece Türkiye Ligi’ni takip eden futbol severler, yeni kitle iletişim araçları sayesinde La Liga (İspanya Ligi), Serie A (İtalya Ligi), futbolun beşiği kabul edilen Premier Lig (İngiltere Ligi), Bundesliga (Almanya Ligi) gibi Avrupa’daki ligleri de takip etmeye başlamışlardır. Böylece artık futbol takımları bir ülkeye ait olmanın çok daha ötesine geçip global hale gelmişlerdir. İspanya Ligi takımlarından Barcelona ve Real Madrid’in karşı karşıya geldiği ve El Clasico olarak adlandırılan maçlar tüm dünyada büyük kitleler tarafından izlenmektedir. Globalleşen bu spor, bir branş olmanın dışında, büyük, global ve hedef kitlesi hep artan bir pazar haline gelmiştir.

Futbolda endüstrileşmenin ana karakterlerini Kutlu Merih (2004) ise şu şekilde sınıflandırmaktadır;

“1- Spora dayanan ekonomik komplekslerin oluşturulması: Spor giderek kitle tüketimi aşamasına ulaşmaktadır. Artan boş zaman tüketimi ile birlikte birçok tüketici pazarında sportif ürünler giderek daha fazla yer almaktadır.

2- Sporun dinlenme ve eğlence sektörünün önemli bir dalı haline gelmesi: Spor sektörü, sahip olduğu alan ve toplumda yarattığı istihdam açısından dünyada en yaygın ekonomik sektör haline gelmektedir. Turizmden sonra spor, dinlenme ve eğlence için en yüksek potansiyele sahip alandır. Bu sektörün giderek artan yayılma hızı gelecekte de daha da büyük bir endüstri olacağına işaret etmektedir.

3- Spor olaylarının ve spor süper starlarının artan önemi: Eğlence sektörlerinin temel sermayesi süper starlardır. Spor-ekonomi kompleksinin de temel sermayesini süper starlar (önemli futbolcular, basketbolcular vb. Messi, Ronaldo, Kobe Brynat, Michael Jordan gibi) oluşturuyor. Süper starlar büyük seyirci kitlelerini sahalara veya televizyonlara çekebiliyorlar. Bu da reklam ve tüketim sektörü için büyük kazanç ihtimalleri yaratabiliyor.

4- Eğlence sektöründe düşey entegrasyon eğilimleri: Televizyon networkleri artık süper starları sunmak değil, onlara sahip olmakla ilgileniyorlar. Bu nedenle spor kulüplerine, stadyumlara ve spor tesislerine sahip olma girişimleri gözleniyor. İtalya’da Berlusconi, İngiltere’de Murdoch bu doğrultuda girişimleri ile bilinmektedir. Ayrıca Berlusconi’nin başbakanlığı spor-medya kompleksinin ne kadar güçlü olabileceğinin göstergesidir.”

Futbolun endüstrileşmesi ve küreselleşme arasında paralel olarak ilerleyen pozitif bir bağlantı vardır. Küreselleştikçe endüstrileşmiş, endüstrileştikçe etkisini artırarak gelişmeye devam etmiştir. Teknolojik, ideolojik ve ekonomik faktörlerinde bunda etkisi yadsınamazdır.

4.ARAŞTIRMA

Bu çalışmada, küresel ve popüler olgularından biri olan futbol kulüplerinin, bir spor kulübü olmak dışında bir marka olarak algısı ele alınmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, günümüz ekonomisinin yapı taşlarından biri olan futbol kulüplerinin, markalaşma süreçlerini reklam, halkla ilişkiler ve sosyal medya çerçevesinde analiz ederek katkı sağlamaktır. Bu çalışma, 3 araştırma sorusu üzerinden değerlendirilecektir.

Araştırma Sorusu 1: Futbol kulüplerinin markalaşmasında sosyal medya etkili midir?

Araştırma Sorusu 2: Futbol kulüplerinin markalaşmasında halkla ilişkiler faaliyetleri etkili midir?

Araştırma Sorusu 3: Futbol kulüplerinin markalaşmasında reklam kampanyaları etkili midir?

4.2. Araştırmanın Önemi

Dünyanın ve ülkemizin en popüler olgusu haline gelen, ülke sınırlarını ortadan kaldıran ve adeta sınırsızlaşan futbol kulüplerinin markalaşması üzerine yapılan akademik çalışmalar ülkemiz için yeterli değildir. Bu çalışmada, endüstrileşmeye başlamasıyla büyük bir ekonomik güç haline gelen futbol kulüplerinin markalaşması, Türkiye’deki futbol kulüpleri çerçevesinde incelenerek, yapılan çalışmaların markalaşmaya etkileri ortaya çıkarılacaktır.

Araştırma bu yönüyle yeni araştırmalar için hem literatüre katkı sağlayacak hem de futbol kulüplerinin yeni çalışmaları için kaynak olacak olması nedeniyle önem teşkil etmektedir.

4.3. Araştırmanın Metodolojisi

Futbol kulüplerinin markalaşma sürecinin incelendiği bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Likert ölçeğin kullanıldığı bu ankette katılımcıya demografik sorularla birlikte 26 soru yöneltilmiştir. Kişilere whatsapp ve instagram üzerinden kişisel olarak gönderilen anketler, mevcut katılımcıların da katkılarıyla yeni katılımcılara ulaşmış, 256 katılımcıyla anket sonlandırılmıştır.

4.4. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Bu çalışmada e-anket kullanılması sebebiyle, katılımcının ikna edilmesi zor gerçekleşmiştir. Bu çalışma Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi’ni ve Türkiye’de faaliyet gösteren Türk futbol kulüplerini kapsamaktadır.

4.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan 256 katılımcının demografik özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcının Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	104	%40.6
	Erkek	152	%59.4
Yaş	17-24	104	%40.6
	25-34	115	%44.9
	35-44	37	%14.5
En Son Sahip Olunan Diploma	Lise	109	%42.6
	Lisans	123	%48
	Lisansüstü	24	%9.4
Ortalama Aylık Gelir	1000 TL’den az	46	%18
	1000-3000 TL	142	%55.5
	3000-5000 TL	52	%20.3
	5000 TL’den fazla	16	%6.2
Tuttuğunuz Takım	Galatasaray	109	%42.5
	Fenerbahçe	72	%28.1
	Beşiktaş	45	%17.5
	Trabzonspor	12	%4.6
	Bursaspor	8	%3.1
	Diğerleri	10	%3,8
Futbolla İlgilenme Düzeyiniz	Fanatik	56	%21.9
	Çok	108	%42.2
	Orta	67	%26.2
	Az	17	%6.6
	Hiç	8	%3.1

Katılımcılara kulüplerin markalaşma; halkla ilişkiler faaliyetleri, reklamcılık ve sosyal medya arasındaki ilişkisinin değerlendirilebilmesi için 19 soru yöneltilmiş, 18 soru için; kesinlikle katılmıyorum ve kesinlikle katılıyorum arasında 1’den 5’a kadar numaralandırılmış seçenekler sunulmuştur. Son soru ise açık uçlu olarak yöneltilmiş, cevaplar katılımcının özgür iradesine bırakılmıştır.

Tablo 2: Katılımcının takıma ait marka imajı algısı ve etki eden değişkenler.

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Takımımın bir marka olduğunu düşünürüm.	f	7	5	12	57	175
	%	2,7	2	4,7	22,3	68,4
Desteklediğim futbol takımı benim imajımı yansıtır.	f	15	34	62	83	62
	%	5,9	13,3	24,2	32,4	24,2
Alınan her galibiyet veya yenilgi takımımın marka imajını geliştirir veya zedeler.	f	29	56	53	61	57
	%	11,3	21,9	20,7	23,8	22,3
Takımına transfer edilen her futbolcu takımımın marka imajını olumlu veya olumsuz etkiler.	f	9	31	46	91	79
	%	3,5	12,1	18	35,5	30,9
Kulüp yönetimlerinin aldığı kararların marka imajını etkilediğini düşünürüm.	f	4	7	20	111	114
	%	1,6	2,7	7,8	43,4	44,5
Maçlarda sürekli sorun yaratan futbolcuların takımın marka imajını olumsuz etkilediğini düşünürüm.	f	18	61	78	56	43
	%	7	23,8	30,5	21,9	16,8
Taraftar olarak benim takımım ile ilgili tribünde ve dışarıdaki davranışlarım takımımın marka imajını etkiler.	f	11	50	83	62	50
	%	4,3	19,5	32,4	24,2	19,5

8 MART 2020

Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, büyük bir çoğunluk tuttuğu kulübün marka olduğunu ve kulüp imajının kendi imajını yansıttığını düşünmektedir. Kendini desteklediği kulüple özdeşleştiren katılımcılar, tribündeki ve sosyal hayattaki davranışlarının kulübün imajını etkilediği konusunda kararsız kalmıştır. %45 lik kısım etkilediğine inanırken %32lik bir kısım bu konuda emin olmadığını belirtmektedir.

Takımların sportif başarısının, markalaşabilme için en önemli etken olduğu, katılımcıya sorulan 26.soru olan açık uçlu sorudan elde edilmiştir. “Alınan her galibiyet veya yenilgi takımımın marka imajını geliştirir veya zedeler” sorusunun cevaplarını bu bilgi üzerinden değerlendirdiğimizde ortaya farklı bir sonuç çıkmaktadır. Katılımcıların ortalama olarak %45i galibiyet ya da mağlubiyetin takımın marka imajını olumlu/olumsuz manada etkilediğini düşünmektedir. %32’lik bir kısım ise takımın maç sonuçlarının marka imajını etkileyecek kadar önemli olmadığını düşünmektedir.

Futbolcu transferleri kulüpler için en önemli marka sembollerinden biridir. Dünyaca tanınmış bir futbolcunun transfer edilmesi hem kendi taraftarını statlara çekerken hem de reklam gelirlerini de arttırmaktadır. Bu tarz büyük transferler dünya haber gündeminde de yer almakta, kulübün marka imajını olumlu olarak etkilemektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu da gerçekleşen transferlerin, kulübün marka imajını olumlu yahut olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Maç içerisinde sorun yaratan futbolcuların ise marka imajını olumsuz etkilediğine inanmaktadır.

Kulüp yöneticileri aldıkları kararla taraftarı da etkilemektedir. Fenerbahçe SK eski başkanı Aziz Yıldırım ve taraftarlar arasında yaşanan tartışma uzun süre devam etmiş ve tribünlerde de etkili olmuştur. Galatasaray SK eski başkanı Ünal Aysal, 2014 yılında Galatasaray Liv Hospital ve Fenerbahçe Ülker arasında oynanan Türkiye Beko Basketbol Ligi play-off final serisi 7. Maçına çıkmayacağını belirten bir açıklama yaparak, kulübün tarihinde çok önemli bir karara imza atmıştır. Bu maça çıkmayarak TBF'nin kararlarını protesto eden Galatasaray'ın taraftarları bu kararın arkasında durarak, kulüp başkanını desteklemiştir. Kulübün bu hareketi hem ulusal hem de uluslararası gündemde yer almış, geniş kitlelerce duyulmuştur. Anket katılımcılarının büyük bir çoğunluğu da kulüp yönetimlerinin aldıkları kararın marka imajını etkilediğini belirtmektedir.

Tablo 3: Takımın sosyal medya kullanımının marka imajına etkisi

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Takımımın sosyal medyada aktif olması kamuoyunda onun hakkında daha çok konuşulmasını sağlar	f	3	5	27	142	79
	%	1,2	2	10,5	55,5	30,9
Takımımın sosyal medyada aktif olması benim diğer takım taraftarlarına karşı daha güçlü hissettirir	f	11	13	30	119	83
	%	4,3	5,1	11,7	46,5	32,4
Takımımın sosyal medya paylaşımları kamuoyunda takımımın imajını artırır.	f	5	12	21	92	126
	%	2	4,7	8,2	35,9	49,2
Takımımın yaptığı transferleri sosyal medyada yaratıcı şekilde duyurması markasının tanıtımı için önemlidir.	f	4	10	56	112	74
	%	1,6	3,9	21,9	43,8	28,9
Takımıma transferi çok zor olan bir futbolcu için sosyal medyada kampanya düzenlenmesi takımımın marka gücünün yansıtılması için önemlidir.	f	6	9	69	113	59
	%	2,3	3,5	27	44,1	23

Sosyal medyanın gücü anket sonuçlarında da görülmektedir (Tablo 3). Katılımcılar, takımlarının sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiği faaliyetlerin, transfer çalışmalarının, sosyal medya hesaplarının aktif kullanımının takımın marka imajını arttırdığını ve geliştirdiğini düşünmektedir. Sosyal medyada aktif olan kulüp taraftarları, diğer takım taraftarları karşısında kendini daha güçlü hissettiğini, transferi zor olan futbolcuların gerçekleştirecek sosyal medya kampanyaları ile takıma katılabileceklerine inandığını belirtmektedir (‘Come to Beşiktaş’ kampanyası ve Galatasaray taraftarlarının Radamel Falcao için yaptığı faaliyetler bu konu için örnek teşkil etmektedir.) . Gerçekleşen transferlerin duyurulması sürecinde sosyal medyada yapılacak yaratıcı faaliyetlerin marka tanıtımı için önemli olduğunu böylece kamuoyunda daha çok konuşulacağını belirtmişlerdir.

Tablo 4: Takımın halkla ilişkiler faaliyetlerinin marka imajına etkisi.

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Takımımın sosyal sorumluluk faaliyetleri gerçekleştirmesi onun kamuoyundaki imajını artırır.	f	1	14	37	110	94
	%	0,4	5,5	14,5	43	36,7
Takımına önemli kurumların sponsor olması takımımın dünyadaki marka bilinirliğini artırır.	f	2	5	14	90	145
	%	0,8	2	5,5	35,2	56,6
Takımımın çeşitli firmalarla kampanyalar düzenlemesi kamuoyundaki imajını artırır.	f	3	7	44	134	68
	%	1,2	2,7	17,2	52,3	26,6

Kulübün gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk faaliyetleri, kulübün kamuoyundaki marka imajını arttırırken, kulübe karşı sempati ve yakınlık da yaratmaktadır. STK ve çeşitli firmalarla gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetleri de yaratılan kamuoyu imajının desteklenmesinde önem teşkil etmektedir.

Son dönemlerde spor kulüplerine yapılan sponsorluklar, takımların hem yurt içi hem yurtdışı iletişim faaliyetlerinde de etkili olmaktadır. Bu konu üzerinden sorulan sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcılar önemli ve uluslararası sponsorlukların dünyadaki marka bilinirliğini arttırdığını düşünmektedir.

Tablo 5: Takımın reklam ve pazarlama faaliyetlerinin marka imajına etkisi

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Takımımın mağazasında satılan ürünlerin takımımın marka imajını yaratmasına yardımcı olduğunu düşünürüm.	f	3	12	85	106	50
	%	1,2	4,7	33,2	41,4	19,5
Takımımın elde ettiği başarılarının ürünleştirilip mağazasında satılması marka imajını artırır.	f	3	12	92	95	54
	%	1,2	4,7	35,9	37,1	21,1
Takımımın reklamlarının sponsorları tarafından yapılması, takımımın marka imajını geliştirir.	f	4	8	36	128	80
	%	1,6	3,1	14,1	50	31,3

Yapılacak reklamların sponsorlar tarafından gerçekleştirildiği takdir de marka imajının daha fazla gelişeceğine inanan katılımcı sayısı oldukça fazladır. Beşiktaş Vodafone Arena'nın açılacağı günlerde Vodafone tarafından gerçekleştirilen reklamlar hem Beşiktaş taraftarının

hem de birçok futbol seyircisinin beğenisini kazanmış, ulusal ve uluslararası mecralarda yer almıştır. Yine Galatasaray'ın ana sponsoru Nef'in kulübün Emre Akbaba transferi için 2 Milyon Dolar gibi bir yardım yaptığı uzun süre gündemde yer alırken, sponsorlukların takım için ne denli önemli olduğunu yeniden hatırlatmıştır.

Katılımcılar elde ettikleri başarılarının, ürünleştirilerek mağazalarda satılmasının da marka imajını etkilediğini düşünmektedir. Galatasaray'ın 2012 yılında Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadyumu'ndaki maçın sonunda şampiyonluğunu ilan etmesiyle yaşananlar sonucunda birçok farklı ürün grubu ortaya çıkmıştır. Galatasaraylı futbolcuların soyunma odasındaki beyaz tahtaya attıkları imzalar ve yazılar; tişörtlere, atkılara, kupa vb. birçok ürün üzerinde lisanslı olarak mağazalardan taraftara sunulmuştur.

Katılımcılara açık uçlu olarak sorulan 'futbol kulüplerinin marka imajını arttıran en önemli unsur' a verilen cevaplar arasında üç önemli unsur öne çıkmaktadır: Taraftar, başarı ve transfer. Herhangi bir spor dalı olmanın ötesine geçen futbol, artık önemli ve büyük bir ekonomik yatırım haline gelmiştir. Her ne kadar Türkiye'de olmasa da dünyadaki büyük kulüplerin sahipleri çoğunlukla milyarder iş adamlarıdır. Yapılan transferler dudak uçuklatacak ücretlerle gerçekleşmekte, futbolcu maaşları çok yüksek rakamlardan verilmekte ve kulüp bunlardan kar edebilmektedir. Reklam ve sponsorluk gelirleri, kulübün önemli gelir kaynaklarından biridir. Bunlarla birlikte bir kulübün en önemli varlığı hiç kuşkusuz 'taraftar' olmaktadır. Maçlara giden, ürün satın alan ve bunları maddi bir çıkar gütmekten gerçekleştiren taraftar kulübün en sadık destekçisidir. Sadece bilet almakla yetinmeyen taraftar, önemli maçlarda tribünde adeta bir görsel şölen sunmaktadır. İç saha maçlarında alınan galibiyetlerdeki taraftar etkisi azımsanmayacak kadar fazladır. Rakibi rahatsız eden taraftar, kulübünü galibiyet için motive etmektedir. Bütün bunların karşılığında ise beklediği en önemli şey; başarıdır. Tuttuğu takımın galibiyeti ile sevinen taraftar, kazanılan başarılarla gurur duymaktadır. Kulüp, kazandığı başarı ile taraftarını memnun ederken yeni kazançların da kapısını açmaktadır. Elde edilen başarılar, var olan taraftarı sevindirirken yeni taraftarlarda kazandırmaktadır. Kısacası bu üç önemli unsur kendi içinde bir döngü oluşturmaktadır; taraftar başarıyı getirirken, başarıyla elde edilen maddi kazanç yeni transferlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

8 MART 2020

SONUÇ

Futbol sadece bir spor dalı olmanın ötesine geçmiştir. 200 yılı aşkın zamandır oynanan bu oyun, günümüzde kalabalık kitlelerce hem statlardan hem de televizyon karşısından takip edilmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte kitlesini de arttıran futbol, şu an tartışmasız en ihtişamlı spor dalı konumundadır. Bu durum futbol kulüplerini de sadece kulüp olmaktan çıkarmış, pazarlanması, tercih edilmesi gereken bir ürün haline getirmiştir. Bu nedenle kulüpler, kurumsallaşma ve markalaşma sürecine yönelmiştir. Lisanslı ürünlerin satışının

yapıldığı mağazalar, yapılan sponsorluk anlaşmaları, sosyal medya kullanımı, taraftar sadakat programları, transfer edilen teknik adam ve futbolcular bu sürecin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Türkiye’deki futbol kulüplerinin markalaşma süreçlerinde yapılan çalışmaların etkisini inceleyen bu çalışmada 5.1.’ başlığında oluşturulmuş araştırma soruları üzerinden gidilmiştir. Takım taraftarları tuttukları takımın bir marka olduğunu düşünmüş, onun sosyal medyayı etkili kullanmasının marka imajını etkilediğini söylemiştir. Araştırma sonucunda toplanan veriler incelendiğinde futbol kulüplerinin markalaşmasında taraftar, başarı ve transfer olgularının en etkili nedenler olarak belirtildiği görülmüştür.

İlerleyen zamanlarda yapılacak akademik çalışmalarda, sadece Türkiye Ligi kulüpleri baz alınarak değil, Avrupa’da marka olmuş kulüplerle ilgili de bir çalışma yapılarak, karşılaştırma yoluyla daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Derinlemesine görüşme yöntemiyle kulüp yöneticileri ve ilgili birimlerle görüşülerek kulüplerin markalaşma stratejileri ve bu stratejiler sonucunda yapılan çalışmalar ve etkileri ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Aaker, D. A.(2014). “**Markalama**”, Mediacat, İstanbul

Aktuğlu I,K (2004). Marka Yönetimi Güçlü Ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler, İletişim Yayınları, İstanbul.

Argan, Metin Ve Katırcı, Hakan (2008). “**Spor Pazarlaması**” Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Atılğan, Aylin (2011). “Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Ve Markalaşma Türkiye’de İleri Gelen Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma Ve Markalaşma Örnekleri İle Türk Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Doğuş Üniversitesi.

Baykal, Cevdet (1999). Türk Malı Ve Hizmet Kalitesinin Arttırılması Ve Marka Oluşturulması. Dış Ticarete Durum. Temmuz, Ankara.

Çelik, Cuma (2016). “Spor Sponsorluğu Kapsamında Yapılan Sponsorluk Faaliyetlerinin Hedef Kitlede Marka Algısı Oluşumuna Katkıları: Torku’nun Konyaspor Sponsorluğu Örneği” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Erdoğan, Merve (2010) “Halkla İlişkiler Ve Markalaşma Uygulamaları Kapsamında İnşaat Sektörü” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Gemci, Remzi, Gülşen, Gamze Ve Kabasakal, Müge F. (2009). Markalar Ve Markalaşma Şartları. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı: 14 105-114.

Hepekiz, İpek (2018). “ Sosyal Medya Temelinde Kişisel Markalaşmanın Yeri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Yaşar Üniversitesi.

İnan, Nevzat (2013). “Popüler Kültür Ekseninde Futbol: Türkiye’de Televizyon Reklamlarındaki Futbolcu Kimliklerinin Sunumu” Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Koçak, K. (2010). Milliyetçiliğin Bir Av Sahası: Futbol. Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi. Dünya Gözüyle Futbol. Sayı:63/Yaz.

Merih, Kutlu (2004). Futbolun Küreselleşmesi, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/294049.asp> (erişim tarihi: 12.01.2020)

Odabaşı, Yavuz Ve Oyman, Mine (2002), “Pazarlama İletişimi Yönetimi”, 12.Baskı, Mediacat, Eskişehir

Şen, S.O. (2008). “Futbolun Sunumunda Fotoğrafın Endüstriyel Ve Politik İşlevleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Uztuğ, F. (2003) “Markan Kadar Konuş, Marka İletişim Stratejileri”, 2. Baskı, Mediacat Yayınları, İstanbul.

Tetik, Merve (2014). “Futbol Kulüplerinin Markalaşma Süreci: Türkiye Ve Dünya Futbol Kulüpleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Yarar, Onur (2008). “Kurumsallaşma Ve Markalaşma, İstanbul İlindeki Özel Hastaneler Üzerinde Bir Araştırma”. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

İZMİR
8 MART 2020

POSTMODERN TÜKETİM ÇERÇEVESİNDE İNTERNET YAYINCILIĞI**YL Öğrencisi, Oğuz Yüceaktaş**

Selçuk Üniversitesi

YL Öğrencisi, Elif TEK

Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Modern dönemde, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, kullanım değeri dikkate alınarak gerçekleştirilen tüketim, postmodern dönemde sembolik değerın ön planda olduğu, bireyin kendi arzularını beslemek amacıyla yaptığı hedonist bir eylem olarak gerçekleşmektedir. Bu dönem, bireyin satın alacağı ürün ya da hizmetin faydasına, niteliğine önem vermeden, sosyal hayatta onun için yaratacağı sosyal imajı ve sosyal statüyü satın aldığı bir tüketim dönemi olarak nitelendirilmektedir. Modern dönem toplumunun üretim odaklı ekonomik sisteminin aksine postmodern toplum her şeyiyle tüketim odaklı yaşamaktadır. Tüketim toplumunda yer alan birey, günlük mutluluk peşinde koşar, sabırsızdır ve hemen, o anda tatmin olmak ister, kendini satın aldığı nesnelerin varlığı ve değeriyle ifade eder; o ancak sahip oldukları kadardır. Bu anlayışın yerleşmesinde devamlı bir artış gösteren kitle iletişim araçlarının, sosyal medya platformlarının da yeri oldukça büyüktür. Her gün yüzlerce reklama maruz kalan birey, tüketimi hayatının amacı haline getirmiş haldedir. Postmodern tüketici için kuşkusuz en önemli tüketim araçlarından biri de sosyal hayatın temelinde yer alan internettir. Bireyin; nereye kiminle gittiğini, orada ne yaptığını, satın aldığı ürünleri, izlediği filmleri, dinlediği müzikleri paylaştığı, bir şekilde kendine ait bir sosyal kimlik yarattığı sosyal medya uygulamaları günlük hayatın vazgeçilmezi olmuştur. 2010'lu yıllarla hayatımıza giren ve her geçen sene biraz daha büyüyen internet yayıncılığı da postmodern tüketimin değerli bir nesnesi haline gelmiş vaziyettedir. Televizyon dizilerinin uzunluğu, reklam sürelerindeki artış, sürekli kendini tekrarlayan programlar ve dizilerin varlığı, tüketiciyi kontrolün kendinde olduğu internet yayıncılığına yönlendirmiştir. Postmodern tüketim alışkanlıklarına sahip birey, kendine sunulan kısıtlı seçenekleri bırakarak, sürekli güncellenen, kullanıcıya özel içerikler sunan, farklı kültürlerden programların yer aldığı; ailesiyle birlikte izleme mecburiyeti olmayan, nerede ve ne zaman izleyeceğine kendisinin karar verebildiği yayıncı platformları tercih etmeye başlamaktadır. Kullandığı bu platformların içerikleri hakkında sosyal medyada paylaşımlar yapmakta, o hizmete sahip olduğunu çevresine de belli etmektedir. Birey böylece kendini, o hizmete sahip olan, o diziyi/filmi izleyen sosyal gruplara ait hissederken hem sosyal statüsünü oluşturmakta hem de tüketici kimliğini belirtmektedir. Bu çalışma, postmodern tüketim çerçevesinde internet yayıncılığını ve niteliklerini ele almış, tercih edilme nedenlerini, postmodern tüketicinin özellikleri bağlamında değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Postmodern Tüketim, Postmodern Tüketici, İnternet Yayıncılığı

GİRİŞ

Modern dönemin birçok özelliğini, başarısızlığa uğradığı gerekçesiyle değiştiren postmodernist anlayış, yepyeni bir toplumsal yaşayış meydana getirmiştir. Düzenin, kesin ve net bilginin yerini; düzensizlik, hiper gerçeklik, belirsizlik almış ve kitlesel yaşayış yerini bireyselliğe bırakmıştır. Kuşkusuz gelişen teknoloji postmodernizmin bu denli çabuk yayılıp, kabul edilmesini de kolaylaştırmıştır.

Postmodern ekonomi modern dönemin üretim odaklı anlayışının zıttı olarak; tüketim, daha çok tüketim ve hep tüketim ekseninde ilerlemektedir. Modern dönemde ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan tüketim, postmodern dönem ile birlikte çoğunlukla zevkler uğruna hedonist temelli olarak gerçekleşmektedir. Postmodern tüketici, önünde yer alan seçeneklerin aşırılığı sebebiyle sabır göstermeyen, beklemekten hoşlanmayan ve genellikle de sadakat göstermeyen bireylere dönüşmüştür. Anlık, hemen, şu an isteyen tüketici yıllardır ona dayatılan mecburiyetleri reddederek kendi tercihleri çerçevesinde, kendi gerçekliğini ve sosyal çevresini oluşturmaktadır.

İnternetin ve dijital araçların yaygınlaşmasıyla hayatımıza giren, sunduğu özelliklerle tüketiciyi kendine çeken internet yayın platformları, postmodern tüketicinin kalbine giden yolu bulmuş ve o yolda hızla ilerlemeye devam etmektedir. Geleneksel televizyon yayıncılığından farklı bir yayın anlayışına sahip olan bu platformlar, içerikleri kullanıcının kendi tercihlerine göre hazırlamakta, yayın durdur, kaydet, indir gibi seçeneklerle ona kendi insiyatifinde bir izleme deneyimi sunmaktadır. Böylece kullanıcı, istediği zaman, mekan hatta mobil araçla dilediği içeriği üstelik reklamsız ve bölünmeden izleyebilmektedir. Bu özellikleri ile internet yayıncılığı, toplumun büyük bir bölümünde televizyon izleme alışkanlıklarını değiştirmiş ve değiştirmeye de devam edecektir.

1.POSTMODERNİZM

Modernizm en genel haliyle, “geleneksel olanı yeni olana tabi kılma tavrı, yerleşik ve alışılmış olanı yeni çıkana uydurma eğilimi veya düşünce tarzı” olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999: 603). Aydınlanma hareketleri ile ortaya çıktığı savunulan modernizmde nesnel ve evrensel bilim düşüncesi, buna bağlı olarak da evrensel ahlak ve hukukun olabilirliği temel öğelerdir (Şaylan, 1996: 18 akt. Aslan ve Yılmaz, 2001: 96).

Eleştirel bir bakış açısına sahip olan modernizm, hukuk, felsefe, siyaset, ekonomi gibi alanların eleştirisiyle başlamaktadır. O dönemde yaşanan bütün gelişmeler, modern çağın temel fikirleri ve kavramları, ilerleme, evrim, devrim, özgürlük, demokrasi (Paz, 1994: 89) eleştireliliğe dayanmaktadır.

Modernizmin başarısız olduğu, kendi vaatlerini hayata geçirememiş ya da bu vaatlerin tam zıttı bir noktaya geldiği varsayımından hareket eden postmodernizm 21.yüzyılın 2.yarisında modernizme karşıt bir görüş halini almıştır.

Modern dünya farklı toplulukları yok ederek onları asimile edip bütüne dahil etmeye çalışsa da postmodernite topluluklar için olgunluk çağıdır. Michel Maffesoli buna neo-kabilecilik çağı adını vermiştir(Ritzer ve Stepnisky, 2013: 200). Modern dönemin tekil gerçekçilik anlayışına tamamen zıt olarak postmodern dönem, inşa edilen çoğul gerçekçilik anlayışını savunmuştur. Postmodernizme göre bilgi gerçek, doğru ve yanlış olarak belli sınırlara ve keskinliğe sahip değildir. Toplumu bir bütün olarak algılamayan postmodernler parçalanmış, gerçekliklerden ziyade görünüme odaklı bir dünya anlayışına sahiptir.

Postmodernite; ilgisizlik, duyarsızlaşma, oyunculuk, ben-merkezcilik ile tanımlandığı için acımasız davranışların gerçekleşmesi daha kolaydır. Bu dönemin sakinleri modernitenin kibrini yenmiş daha acımasız insanlardır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 201).

Postmodern döneme gelindiğinde; tutumluluk ve kendine yetmenin yerini hazcılık(hedonizm) alır. Çünkü gelişen üretim teknolojisi ile her çeşit ürün piyasada çok rahat bulunabilir duruma gelmektedir. Artık tüketimin sebebi ihtiyaç değil; zevk, oyun, eğlence ve gösteriş gibi saydam sebeplerdir(Ritzer ve Stepnisky, 2013: 193).

Bauman, postmoderniteyi, modernite ve onun müphemliğe karşı açtığı savaşa karşıtlık olarak tanımlar (Ritzer ve Stepnisky,2013: 199). Modernizmin hiç hoşlanmadığı müphemlik, postmodernizm tarafından kabul edilir. Dünyayı bütün karmaşıklığı ve bilinmezliği ile kabul eden postmodernizm; farklılıkların, iletişim güçlüklerinin, kültürlerin, mahallerin karmaşıklığının ve gölge farklarının üzerinde durması sebebiyle olumlu bir etki yaratmaktadır (Harvey, 2010: 134).

Genel açıdan bakıldığında zaman, postmodern erkeklerin ve kadınların içinde yaşamaları ve kendi hayat stratejilerini şekillendirmeleri gereken dünya “üçüncül öğrenme” yi özendirir. Bu öğrenme tarzı, modern düzen koşuşturması içinde doğan ve olgunlaşan, bize miras kalmış eğitim kurumlarının baş etmeye çok da hazır olmadıkları, modern tutkular ve onların kurumsal cisimleşmeleri üzerine bir düşünce olarak gelişen eğitim kuramının sadece bir şaşkınlık ve dehşet karışımıyla, patolojik bir büyüme ya da bir şaşkınlık ve dehşet karışımıyla, patolojik bir büyüme yahut ilerleyen bir şizofreni belirtisi olarak görülebildiği bir tarzıdır (Bauman, 2018: 171).

Postmodern durumun genel bir özelliği, zamanı yassıltmak ve sınırsız şekilde genişleyebilen bir zaman algısını halihazırda var olan deneyim içinde yoğunlaştırmak yahut onu, hem geçmişteki hem de gelecekteki sonuçlarından mümkün olduğu kadar koparmak için kendi kendini ayakta tutan bir dizi epizod halinde dilimlemektir. Ölümsüzlüğün yeni postmodern versiyonu, anlık yaşamak ve hemen şuan zevk almak manasına gelir; artık o, nesnel zamanın amansız ve denetlenemez akışına tutsak değildir (Bauman, 2018: 298).

Postmodern toplumda, sağlamlık, hızlı ve kestirilemez şekilde değişen dünyaya ve bu dünyanın getirdiği sürpriz fırsatlara, dünün değerlerini bugünün dertlerine dönüştüren hızla tehlikeli biçimde uyumsuzluğun bir belirtisi olan her türlü kalıcılık gibi aforoz edilir(Bauman, 2018: 300).

2.POSTMODERN TÜKETİM VE TÜKETİCİ ÖZELLİKLERİ

Modern dönem, üretimi temel alan ve asıl değerli olanın tüketim değil üretim olduğuna inanan bir ekonomik anlayışa sahiptir. Kitle üretiminin egemen olduğu bu dönemde, tüketim yaratılan kaynakların azalmasına sebep olan ve olumsuz bir eylem olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple tüketim, yalnızca insan ihtiyaçlarını giderebilmek için gerçekleştirilen mecburi bir faaliyet olarak kabul edilmektedir.

Postmodern dönem ise modern döneme ait bu anlayışın neredeyse tamamen ortadan kaybolduğu, tüketim odaklı bir ekonomik anlayışa sahiptir. Bu dönem, bireyin ihtiyaçları dışında gerçekleştirilen, satın alınan ürün ya da hizmetin sahip olduğu imaj ve sembolik anlamların, nitelik ve faydaya tercih edildiği bir tüketim davranışına sahiptir. Bu anlayışa göre artık ürünler kullanım değerine göre değil toplumda sahip olduğu gösterim değeri dikkate alınarak tercih edilmektedir.

Sembolik olarak taşıdığı değerlere göre satın alınan ürünler ya da hizmetler, bireyin sosyal statüsünü ve sosyal kimliğini besleyici bir etken haline gelmektedir. Birey, bulunduğu sosyal

ortamlarda kendisini sahip olduğu ürünlerle birlikte takdim etmektedir. Öyle ki sahip olunan tüketim materyalleri neredeyse bireyin birer parçası haline gelmektedir. Kitle tüketiminin aksine birey, yaptığı tüketim faaliyetleri ile kitlelerden ayrılmaya, sosyal çevresi içinde farklılaşmaya, diğerlerinden statü olarak üstün olmaya çalışmaktadır.

Postmodern dönemin ‘tüketim toplumu’ olarak da adlandırılmasında kuşkusuz her geçen gün büyüyen kitle iletişim araçlarının da etkisi büyüktür. Televizyondan gazete, radyo programlarından sosyal medya uygulamalarına kadar günün her anında tüketme eylemine teşvik edilmeye çalışılan birey, yoğun etki altında kalmaktadır. Özellikle sosyal medya, bireyin günün büyük bölümünü geçirdiği ve diğerleriyle sanal olarak sosyalleştiği ortamlardır. Bireyin; nereye kiminle gittiğini, orada ne yaptığını, satın aldığı ürünleri, izlediği filmleri, dinlediği müzikleri paylaştığı, bir şekilde kendine ait bir sosyal kimlik yarattığı sosyal medya uygulamaları günlük hayatın vazgeçilmezi olmuştur. Başkalarının hayatından ve tercihlerinden bu kadar haberdar olan birey, içten içe onların seçimlerini kendi hayatında da uygulamaya başlamaktadır. Gittiği mekanlara gitmekte, izlediği filmleri izlemekte, takip ettikleri dizilere başlamaktadır. Sosyal medya bir şeylerin kısa sürede ve hızlıca yayılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Postmodern tüketiciler en genel hatlarıyla;

- Mal ve hizmetlerin biçim ve imajına içerik ve fonksiyonlarından daha çok önem verir,
- Tek bir kimlikle var olmaksızın, tüketim aracılığıyla farklı kimlikler oluşturarak onları göstermek isteyen ve birbirinden farklı roller üstlenir,
- Günlük mutluluk ister,
- Anında, hemen tatmin olmak ister ve haz almak adına tüketim yapar,
- Diğerlerinden farklılaşmak ve biricik olma isteğiyle tüketir,
- Tüketimi, kendi benliklerini dışarıya yansıtmaya amacıyla kullanırlar. (Odabaşı, 2004).

3. İNTERNET YAYINCILIĞI

Gelişen teknoloji hayatımızda büyük değişiklikler yaratırken özellikle medya sektöründe farklı kırılmaların yaşanmasına neden olmuştur. Geleneksel kitle iletişim araçları olan televizyon, radyo, sinema, gazete ve yazılı medya egemenliğini 20.yüzyıl başlarından 1990lı yıllara kadar hakimiyetini sürdürmüştür. 20.yüzyıl sonlarıyla hayatımıza giren ve hızlı bir yayılma ile tüm dünyada varlığını kabul ettiren internet bu hakimiyeti yavaş yavaş azaltmaya başlamıştır. Yeni bir başlangıç yaratan internet, bilgisayarların da yaygınlaşmasıyla tercih edilirliliğini arttırarak yoluna devam etmektedir.

Dijital araçların artması ve internetin yaygınlaşması yeni medya kavramını da dilimize kazandırmıştır. Web siteleri, forumlar, bloglar, mobil araçlar, dijital uygulamalar ve sosyal medya uygulamaları yeni medya olarak adlandırılmaktadır. İnteraktif bir iletişim imkanı sunan yeni medya araçları, görsel iletilerin de gönderilme imkanıyla popülerlik kazanmıştır.

Dijital araçlar, bireylerin eğlence ve tüketim alışkanlıklarında da değişimler yaratmaktadır. Bu gelişmelerin son dönemlerde en popüler kuşkusuz internet yayıncılığıdır. Geleneksel televizyon yayınlarının aksine birçok farklı seçeneği içinde barındıran, zaman ve mekan kısıtına sahip olmayan internet yayıncılığı her geçen gün büyüyen bir dijital ortama ev sahipliği yapmaktadır.

Geleneksel medyanın en temel ögesi olan televizyon, dizilerin uzunluğu ve sahnenin en heyecanlı yerinde verilen reklamlar, dizi senaryolarının kendini tekrar etmesi (zengin kız,fakir olan, intikam, entrika, dram öğelerinin dizilerin bir çoğunda ana konu olarak yer alması), yerli ya da yabancı filmlerin bazı sahnelerinin kesilmesi ve yahut sansürlenerek sunulması, yayın saatinin kanalların inisiyatifinde olması sebebiyle eski popüleritesini kaybetmektedir. RTÜK'ün yaptığı araştırmalarda, 2017 yılında 244 dakika olan günlük televizyon izleme süresi 2018 yılına gelindiğinde 214 dakika olarak belirlenmiştir (shiftdelete.net, erişim tarihi: 25.01.2020).

Sosyalleşme alanlarının değiştiği, bireyin tercih seçeneklerin her gün biraz daha arttığı günümüz dünyasında da televizyon izleme alışkanlıklarının değişmesi kuşkusuz sürpriz olmamaktadır. Masaüstü bilgisayarla başlayan ve artık cep telefonlarına kadar ulaşan dizi/film/video izleme imkanı bireye dilediği özgürlüğü vermekte ve yeni izleme alışkanlıkları doğurmaktadır.

İnternet yayıncılığını, geleneksel yayıncılıktan ayıran en önemli özelliklerinden biri de “aktif kullanıcı/izleyici” nin tercihleri doğrultusunda bir izleme deneyimi sağlamasıdır. Dijitalleşmiş iletişim araçları kullanıcı/izleyicilere özel olarak oluşturulmuş hizmetler, deneyimler ve hazlar sunmaktadır (McLuhan ve Powers, 2001: 148-149). Televizyon karşısında edilgen olan ve ona sunulan kısıtlı seçenekleri kabul eden birey, internet yayıncılığı ile etken bir konuma gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması ile artık birey bu mecburiyeti bırakmış ve onun için hazırlanan içerikleri tercih etmeye başlamıştır.

Bu imkanlar postmodern tüketicinin tercih sebeplerini oldukça etkilemektedir. İnternet yayıncılığının en önemli aktörlerinden biri olan Netflix'in 2017 yılında 37 bin 56 kişi ile yaptığı araştırma, Türklerin yüzde 77'sinin sadece evlerinde değil, örneğin işe gidip gelirken, otobüs yolculuğu yaparken veya uçtıkayken de mobil cihazlarından film ve dizi seyrettiklerini belirtmiştir (ntv.com.tr, erişim tarihi: 25.01.2020).

Netflix, BluTV, HBO, Amazon Prime, YouTube, PuhuTV gibi birçok internet yayın platformu temel olarak şu özelliklere sahiptir;

- Kullanıcıya özel oturum/hesap açabilme,
- İzleyiciye beğenileri sorularak ona uygun içeriklerin hazırlanması,
- İlerletme, geri sarma, durdurma, indirme gibi seçeneklerle zamansal ve mekansal otoritenin kullanıcıya verilmesi,
- Reklam yayınının olmaması sebebiyle kesintisiz bir izleme imkanı,
- 20-60 dakika arasında değişen kısa dizi süreleri,
- Sezonluk dizi ya da belgesellerin tüm bölümlerinin aynı anda izleyiciye sunulması,
- Film, dizi, belgesel gibi birçok kategori barındırması,
- İçeriklerin alt kategorilere ayrılarak kolay seçim sağlanması,
- Kullanıcının izleme eylemlerinin takibi yapılarak benzer içeriklerden haberdar edilmesi,
- Yarım bırakılan dizi ya da filmlerin hatırlatılarak kullanıcının bilgilendirilmesi,
- Sadece o platform ait içeriklerin hazırlanması, yayınlanması (Netflix Original, BluTV Behzat Ç., Şahsiyet vb.)
- Farklı ülke yayınlarına sahip olması.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Postmodern tüketim, bireyi tüketerek var olmaya, kendini, satın alarak sahip olabildikleri ile tanımlamaya itmektedir. Artık birey ancak daha fazla tüketebilmek için çalışmakta, kendi hazzını doyurabilmek adına saatlerini harcamaktadır. Birey her ne kadar çok çalışsa da gelişen teknoloji ona boş zaman yaratabilmekte ve o boş zamanları değerlendirecek birçok seçenek sunmaktadır.

İnternet yayıncılığı bu konuda oldukça tercih edilen bir boş zaman seçeneği olarak başlamış, lakin zaman geçtikçe günlük hayatımızda kapladığı yer artmıştır. Öyle ki artık o dizileri, filmleri, belgeselleri izleyebilmek için gün saymaya ve boş zamanlar yaratılmaya başlanmıştır. Peki, neden?

Postmodern tüketici, o anda mutlu olmak isteyen, her gün biraz daha fazlasına talip olabilen, kontrolün elinde olmasını seven, “ya o ya bu” seçeneğini “hem o hem de o” haline çeviren, kendini önemli ve biricik hissetmek isteyen, sahip oldukları ile övünmekten hoşlanan bir profile sahipti ve internet yayıncılığı onun bu isteklerine tam manasıyla cevap verebildi.

Örneğin, internet yayıncılığında hesaplar bireye aittir, onun tercihleri, beğenileri ve izleme geçmişi değerlendirilerek sadece ona özel içerikler sunulur (Netflix’in eşleşme oranları, seveceğini düşündüğümüz bir film/dizi gibi başlıklarla gönderdiği mailer vb.). Bu durum tüketiciyi, özel ve önemli hissettirir.

Sosyal medyada çok konuşulan işlerin genellikle internet yayınlarına ait olmasıyla, bu konuşmalara şahit olan postmodern tüketici, kendini diğerlerine karşı eksik ya da geride hissetmemek adına bu içerikleri izler, izlediğini belli edici yorumlar, multimedia içerikler paylaşarak kendini o gruba dahil etme güdüsüyle hareket eder. Bu da kuşkusuz, ürün ya da hizmetin imajını önemseyen tüketici için beklenen bir davranış tarzıdır.

Tüketimi kendi benliklerini ifade aracı olarak yapan postmodern tüketici, izlediği içeriklerle; tarzını, hayat görüşünü hatta sahip olduğu sosyal statüyü bile sergilemeye çalışmaktadır. Birçok farklı içeriğin yer aldığı bu platformlar bireyin, sosyal kimlik bileşenlerinden birini de meydana getirmektedir. Öyle ki, tükettikleriyle var olan birey, neye sahipse odur.

Elindeki seçeneklerin fazla olması sebebiyle beklemekten hoşlanmayan ve hemen sahip olmak isteyen birey, geleneksel televizyonda izlediği dizilerin yeni bölümlerini bir hafta beklerken, internet yayıncılığı yapan platformlarının birçoğunda böyle bir mecburiyete sahip değildir. 6-8-10-12 gibi sezonluk bölümlere sahip olan işler genelde tüm sezon olarak yayınlanır.

Geçtiğimiz sene ünlü yayıncı platform Netflix, “Black Mirror Bandersnatch” bölümüyle interaktif yayıncılıkta önemli bir adım attı. Dizinin yayını esnasında, izleyiciye seçenekler sunan ve karakterin tercihlerini kullancının insiyatifine bırakan yayın, bireyin kendi yarattığı sonlarla karşılaştığı tamamen kendi tercihleriyle kurguyu yönlendirdiği bir izleme deneyimi yaşamıştır. Bu özelliğin yavaş yavaş diğer platformlar tarafından kullanımının yaygınlaşması yepyeni bir izleme alışkanlığının kapılarını açacaktır.

Genel olarak diyebiliriz ki, postmodern tüketici, üretim hizmetlerini kendi çevresinde döndürmeye ve onun hazlarını tatmin etmek isteyen üreticiler de büyük bir heyecanla onun etrafında dönmeye, onu mutlu etmeye ve tüketime daha çok tüketime davet etmeye devam edecek.

KAYNAKÇA

Aslan, S. Ve Yılmaz, A. (2001), Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.

Bauman, Z.(2018), **Bireyselleşmiş Toplum**. (çev: Yavuz Alagon). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Cevizci, A. (1999). **Felsefe Sözlüğü**. Paradikma, İstanbul.

Harvey, D. (2010), **Postmodernliğin Durumu**. 5.Basım (çev: Sungur Savan). Metis Yayınları, İstanbul.

McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2001). **Global Köy**. (Çev: Bahar Öcal Düzgören). Scala Yayıncılık, İstanbul.

Odabaşı, Y. (2004). **Postmodern Pazarlama**. MediaCat Kitapları, İstanbul.

Paz, Octavio (1994), “Şiir ve Modernite” (Çev: Nilgün Tatal-Küçük), **Modernite versus Postmodernite** (2011) (Derleyen: Mehmet Küçük), Vadi Yayınları, Ankara.

Ritzer, G.ve Stepnisky, J. (2013), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri** (çev. Irmak Ertuna Howison). De Ki Basım Yayın, Ankara.

shiftdelete.net/turkiye-televizyon-izleme-suresi-ile-sasirtti (erişim tarihi: 25.01.2020)

www.ntv.com.tr/galeri/sanat/sadece-evde-ve-yolda-degil-tuvaletlerde-de-film-ve-dizi-izliyoruz-netflix-arasti,TVQZ1TmPQUe2rUUDtXWbig (erişim tarihi: 25.01.2020).

www.netflix.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

www.blutv.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

www.puhutv.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

www.hbo.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

www.youtube.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

www.primevideo.com (erişim tarihi: 22.02.2020)

İZMİR
8 MART 2020

Ekolojik Mülteciler ve Sosyal Çalışma Mesleği**Ecological Migrations and Social Work Profession**Umut Yanardağ¹**ÖZET**

Küresel düzlemde çevre ile ilgili sorunlar her geçen gün artmakta olup bu sorunlar insanların hayatlarını daha fazla tehdit eder hale gelmektedir. Bu durum, çevresel koşullar nedeniyle insanların göç etmelerine neden olmaktadır. İnsanların çevre koşulları nedeniyle göç etmeleri, ekolojik mülteci olmaları, çeşitli psikososyal ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Bu bağlamda, ekoloji nedeniyle göçün önlenmesini ve/veya ekolojik mültecilerin psiko-sosyal iyilik halinin artırılmasını gündeme getiren bu duruma yönelik birçok meslek tarafından çeşitli mesleki uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada, ekolojik mülteciliğin önlenmesine ve ekolojik mültecilerin psikososyal iyilik hallerinin artırılmasına yönelik mesleki uygulamalar, sosyal çalışma mesleği bağlamında ele alınacak olup önce mevcut durum ve ekolojik mültecilik kavramları ortaya konacak, ardından ekolojik mültecilere yönelik mesleki sosyal çalışma uygulamalarının nasıl gerçekleştirileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ekolojik mülteci, sosyal çalışma, psiko-sosyal iyilik

ABSTRACT

The environmental issues on a global scale have been increasing and these problems have been threatening human lives more. This situation leads people to migrate due to environmental conditions. That people migrate because of environmental conditions and that they become ecological refugees cause various psychosocial and economic problems. In this context, various vocational practices are performed by various professions aiming at preventing migration because of ecology and/or increasing the psychosocial state of well-being of ecological refugees. Accordingly, the vocational practices for preventing ecological immigration and increasing the psychosocial state of well-being of ecological refugees will be addressed within the context of the profession of social work in the study. First, the existing state and the concepts related to ecological immigration will be stated and then how the vocational social work practices for immigrants to be carried out will be discussed.

Key Words: ecological migration, social work, psychosocial well-being

¹ Sosyal Çalışmacı, Doktor Öğretim Üyesi. T.C Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, iletişim adresi: uyanardag@mehmetakif.edu.tr veya umutyanardag@gmail.com Yazar, Tufan Fırat, Pervin ve Okyanus Göksel'e teşekkür eder.

GİRİŞ

Küresel ısınma ve çevre ile ilgili sorunlar milyonlarca insanın hayatını etkilemektedir. Hava kirliliğinin artması, seller, buzulların erimesi gibi değişikliklere yol açan iklim sisteminin değişimi, günümüzde ve gelecekte önemli bir sosyal sorun olarak hem küresel hem de yerel gündemin önemli bir konusu olmaya devam etmektedir (Manou ve Mihr, 2017:3). Buna bağlı olarak ise insanlar pek çok çevresel tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal, doğal ve teknolojik sistemler arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan tehditler, deprem gibi doğal tehlikeler, teknolojiden kaynaklanan tehditler olarak (Hunter, 2005:274) sınıflandırılabilir çevresel tehditleri;

- Hava kirliliği ve ozon tabakasının incelməsi,
- İklim değışikliği,
- Arazi kullanımının değışimi,
- Ormansızlaşma,
- Çölleşme,
- Biyoçeşitlilik kaybı,
- Arazinin vasfını yitirmesi,
- Tatlı su bulunabilirliğinin azalması,
- Tehlikeli atıklar,
- Savaş (Beniston,2004:1) olarak açıklamak mümkündür.

Bu tehditlerin çoğu insan kaynaklıdır. Bu bağlamda, bu tehditleri, “insanların tüketim, üretim ve yaşam tarzlarının/etkinliklerinin gezegende derin değışikliklere neden olması, bu değışikliklerin de doğrudan şeylerin seyri üzerinde etkili olması” (Başkaya, 2018:80-81) olarak adlandırılabilir antropesen kelimesiyle ve bu kelimeyle adlandırılan çağla açıklamak mümkündür. “Yunanca’da anthrops (insan) ile cene cene (ceinos>kainos>yeni) kelimelerinin birleşiminden” (Tekin, 2018:77) oluşan antropesen kelimesi ilk defa 2000’lerde biyolog Filmore Stoermer ve kimyager Paul Crutzen tarafından 2000 yılında yayınlanan bir makalede kullanılmıştır (Crutzen ve Sotermmer,2000, akt: Aykanat,2019:39). Yaşanan sorunları anlamamıza neden olan bu çağda, güncel tahminlere göre, önümüzdeki yirmi yıl içinde iki yüz milyon ve bir milyar insanın iklim değışikliği nedeniyle göç edeceği tahmin edilmektedir (Lackzo ve Piguet,2004:1).

Bu bağlamda, iklim değışikliği ve çevresel sorunlarla ilgili küresel olarak politika geliştirilmesi gündeme gelmiş olup ilk defa 1992 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi ilan edilmiştir. Bu sözleşmeye bağlı olarak ise Kyoto Protokolü

ve Paris Anlaşması gibi uluslararası düzenlemeler yapılmıştır (Agustoni ve Maretta, 2019: 125). Bu düzenlemeler, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde de belirtildiği üzere, sözleşme tarafı ülkelere iklim değişikliğinin nedenlerinin önceden tahmin edilmesi, önlenmesi, en aza indirilmesi, zararlı etkilerinin azaltılması için önleyici önlemler alınmasına dair yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Her ne kadar sözleşmeyle taraf ülkeler çevre sorunlarına dair önlemler alacaklarını beyan etseler de çevresel sorunlar devam etmekte ve insanlar çevre koşulları nedeniyle göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, çevresel değişimin insani boyutları göz ardı edilen, sadece sosyal, ekonomik ve kültürel bir olgu olarak tanımlanan göçün çevresel boyutlarının da göz önüne alınmasına yol açmıştır (Black vd., 2011). Bununla birlikte göçün engellenebilmesi, göçün etkilerinin azaltılması için çeşitli uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, Drolet vd.'in (2004: 58) belirttiği üzere ekolojik mülteciliğe dair literatüre bakıldığında, ekolojik mülteciliğe dair çalışmaların, ekolojik mülteciliğin fiziksel ve ekolojik boyutlarıyla ve yasal sonuçlarıyla ilgili olduğu, insani ve sosyal boyutunun ya atlandığı ya da bu boyuta kısaca değinildiği görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, çevresel tehditler nedeniyle göçü, bir başka deyişle ekolojik mültecilere yönelik gerçekleştirilecek uygulamaları sosyal çalışma mesleği çerçevesinde ele almak amacındadır. Bu doğrultuda, önce ekolojik mültecilik kavramı ele alınacak olup ardından, ekolojik mültecilere yönelik sosyal çalışma uygulamalarının neler olabileceği tartışılacaktır.

Ekolojik Mültecilik

Çevresel veya iklim değişikliği göçü, çevreye bağlı veya zorunlu göç, ekolojik ve çevresel mülteciler, iklim değişikliği mültecileri gibi kavramlarla da tanımlanabilen ekolojik mültecilere dair üzerinde ortaklaşmış bir ad ve tanım bulunmamaktadır (Dun ve Gemenne, 2008, akt: Warner, 2010: 403). Öte yandan Bates² (2002) gibi bu kavramları ayrı bağlamda kullanan yazarlar bulunsalar da literatüre bakıldığında ekolojik mültecilik ile ilgili kullanılan kavramların birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu durum ekolojik mülteciliğe dair çeşitli tanımların oluşmasına yol açmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı araştırmacısı El Hinnawi'ye (1985) göre ekolojik mülteciler “varlıkları tehlikede olması ve/veya yaşam kalitesi ciddi bir şekilde etkilenmesine yol açan belirgin bir çevresel sorunla (insan veya doğa eliyle) karşılaşılması nedeniyle geçici veya kalıcı olarak yaşam alanlarını zorunlu olarak terk eden”

² Bates (2002: 468), gönülsüz yapılan göçü ekolojik göçmenlik, zorunlu yapılan göçü ekolojik mültecilik, gönüllü yapılan göçü ise çevre koşullarına bağlı olmaksızın yapılan mültecilik olarak açıklamaktadır.

bireylerdir (akt: Bates,2002:466). Taner ve Uzun’a (2017: 175) göre ise ekolojik mültecilik “tsunami, deniz seviyelerindeki yükseliş ve kasırga gibi yüksek tehlike ve iklimsel olayların sonucu olarak buna maruz kalan toplumların göç etmesidir.” Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından yapılan tanıma göre ise “ekolojik mültecilik, yaşadıkları yeri, yaşamlarını veya yaşam koşullarını olumsuz yönde etkileyen çevrede meydana gelen ani veya ilerici değişimler nedeniyle ülke içinde veya yurtdışına göç etmek zorunda kalan, evlerini terk eden bireylerdir” (IOM, 2007, akt: Ferris, 2017: 20). Jakobson (1988: 37-38), ekolojik mültecileri dört gruba ayırmaktadır. Bu grupları aşağıdaki gibi tanımlamak mümkündür:

- Çığ ve deprem gibi yereli etkileyen doğa olayları nedeniyle geçici olarak yerinden edilenler,
- Çevrenin bozulması nedeniyle geçim kaynakları zarar gören ve bu nedenle göç edenler,
- Arazilerinin vasfını yitirmesi veya çölleşmesi sonucunda göç edenler,
- Yaşam alanlarındaki diğer kalıcı ve savunulmaz değişikliklere maruz kalanlar (akt: Warner vd.,2010:694).

Bates (2002) ise ekolojik mültecileri göç etme nedenlerine göre aşağıdaki gibi kategorize etmektedir.

Tablo 1: Ekolojik Mültecilerin Sınıflandırılması

	Afetler Göçü tetikleyen istenmeyen felaketler		Gasp (expropriation) Çevrenin kasıtlı olarak yok edilmesi, çevrenin insan yaşamına uygun olmayan hale gelmesine neden olur		Zarar Verme Çevre kirliliğinin kademeli olarak artması göç etmeyi zorlar	
Alt Kategori	Doğal	Teknolojik	Kalkınma	Çevre Tahribatı	Kirlilik	Tüketim
Göç sürecinin başlangıç niyeti	Doğal, beklenmedik akut	Antroposenik beklenmedik akut	Antroposenik istendik akut	Antroposenik istendik akut	Antroposenik istenmedik kademeli	Antroposenik istenmedik kademeli
Genel Örnekler	Yanardağ Patlaması	Buzulların erimesi	Baraj inşası	Yaprak Döktürme (Kimyasal Kullanma)	Küresel Isınma	Ormansızlaşma
Gerçek Dünyadan Örnekler	Montserrat	ABD-TMI	Çin-3G	Vietnam	Bangladeş	Ekvator-Amazon
Tahmini Göç Eden Sayısı	7000	144.000	1.3 milyon	7 Milyon	15 milyon	115.000

Kaynak: Montserrat:Monansterkss 1997:101, ABD-TMI:Miller 1991:423; Çin: Lou 2003:23, Vietnam: Glassman 1992:28; Bangladeş:Myers 1993:754, Ekvator: Bates,2000:25, akt: Bates:2002:470

Ekolojik mültecilik, göç için belirli koşulların yerine getirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Ekolojik mülteciler, çevresel stresörler nedeniyle göç etmeye ihtiyaç duymayan, göç etmeyi isteyen ve göç etme kapasitesine sahip olan bireyler olarak tanımlanabilir (Zickgraf ve Perrin,2015, akt: Agustoni ve Maretti,2019: 133).

Tablo 2: Hareket etme ve Hareket Etmeme Faktörleri ve Sonuçları

	Çevresel Stresörler					
Göç etmeye İhtiyaç duyma	Evet			Hayır		
Göç etmek isteme	Evet	Hayır		Evet	Hayır	
Göç etme kapasitesine sahip	Evet	Hayır		Evet	Hayır	
	Yer değiştiren	Hapsolmuş	Hareket Edemeyen	Mülteci	Hapsolmuş	Hareket Edemeyen

Kaynak: Zickgraf ve Perrin,2015, akt: Agustoni ve Maretti,2019: 133

Ekolojik mülteciliği çevre hakkı bağlamında da ele almak mümkündür. Anayasanın 56. Maddesine göre “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir”³. Çevre hakkını da tanımlayan bu maddenin gereklerinin yerine getirilmesi çevresel adaletin sağlanmasıyla mümkündür. “İnsanlara sağlıklı, güvenilir ve üretken bir ortamda yaşama güvencesi veren sürdürülebilir toplulukları destekleyen tüm normları, kuralları, mevzuatı, politika ve kararları içeren” çevresel adaleti (Uslu,1997,akt:Yazar,2006:68),ekolojik fırsat eşitliği, ekolojik insan hakları ve ekolojik düzenleme hakkı olmak üzere üç kategoride ele Tablo 3’de gösterildiği gibi ele alınabilir.

³ Kaboğlu (2000) “kişinin kendi varlığını devam ettirmesi ve geliştirebilmesi için sağlıklı olduğu kadar, sosyal, ekonomik ve hukuksal olarak da, dengeli bir çevrede bulunması gerekmektedir” (akt: Gümüş, 2005: 159). Ekolojik mülteciliğin nedenlerini, zorunlu göçten, gönüllü göçe kadar, açıklayabileceğimiz bu bağlam çerçevesinde ekolojik mülteciliği genel bir başlıkta ele almak mümkünse de, diğer mültecilik türlerinden ayırabilmesi ve ayrı bir başlıkta değerlendirebilmesi için çevresel adalet çerçevesinde ekolojik mülteciliğe bakmak gerekmektedir.

Tablo 3: Çevresel Adalet

Kategori	Gereklilik
Ekolojik Fırsat Eşitliği	Her insanın çevrede bulunan sınırlı mallara ulaşmada aynı şansa sahip olma
Ekolojik İnsan Hakları	Kritik olan mallar için ahlaki temelli hakların ortaya konulması
Ekolojik Tasarlama-Biçimlendirme Hakları	Çevrenin şekillendirmesi, toplumun ekolojik-estetik standartlarına uydurulması

Leist'den (2011) uyarlanmıştır.

Çevresel adalet kavramı çerçevesinde ekolojik mülteciliği, ekolojik tasarlama-biçimlendirme hakları, çevreye zarar veren bir faaliyetin gerçekleştirilmesi için yok sayılmış veya ekolojik tasarlama ve biçimlendirme haklarını çevreye zarar verecek şekilde kullanmış bireylerin/ toplulukların, ekolojik fırsat eşitliğine sahip olmamaları veya ekolojik insan haklarının gereklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle yaşadıkları yerden bir başka yere (yaşadıkları ülke içinde veya dışına) göç etmeleri olarak tanımlamak mümkündür.

Ekolojik Mültecilik ve Sosyal Çalışma

Sosyal çalışma, “sosyal değişimi ve gelişimi, toplumsal bağlılığı destekleyen, insanları yetkilendiren ve özgürleştiren uygulamaya dayalı meslek ve bir akademik disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, müşterek sorumluluk ve farklılıklara saygı sosyal çalışma mesleğinin merkezindedir” (IFSW ve IASSW, 2014). Bu bağlamda sosyal çalışma uygulamalarında çıktılar, insan haklarının gereklerinin yerine getirilmesi bir başka deyişle insan onurunun korunması ve geliştirilmesiyle ilgilidir. Sosyal çalışma mesleğinin uygulamalarıyla, haklarının gereklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle dezavantajlı olan bireylerin psiko-sosyal açıdan iyilik hallerinin korunması amaçlanmaktadır. Sosyal çalışma mesleği ortaya çıktığından bu yana sosyal çalışma mesleğinin odağında yoksulluk bulunsada yaşanan sosyal sorunların değişmesi ve çeşitlenmesi farklı sosyal sorunlara yönelik sosyal çalışma uygulamalarının gerçekleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum fiziki çevreden kaynaklanan sorunlar nedeniyle psiko-sosyal sorunlarla karşı karşıya kalan bireylerin iyiliklerin artmasına yönelik çalışmaları içeren yeni bir yaklaşım doğurmuştur. Dominelli (2018) tarafından yeşil sosyal çalışma yaklaşımı olarak adlandırılan bu yaklaşım çerçevesinde “insanlar arasındaki hâkim yapısal eşitsizlikler ile güç, ve kaynakların adil olmayan dağılımına, değişen eşitlikçi bir çerçevede, çevrenin korunması ve insanlarla onların sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziksel çevreleri arasındaki karşılıklı bağımlılıklarının bütünleşmesi yoluyla” (Dominelli, 2018: 217,

akt: Yanardağ, 2019: 316) insanların psiko-sosyal açıdan iyiliklerini arttırmaya yönelik çevre odaklı sosyal çalışma uygulamaları gerçekleştirilmeye başlamıştır. 1970'lerden sonra artan ve küreselleşen çevre sorunlarıyla birlikte daha da fazla gündem haline gelen çevre odaklı sosyal çalışma uygulamaları, günümüzde sosyal çalışmacıların gerçekleştirdiği “ana işlerden” biri olarak kabul edilmese de, iklim değişikliğinin yarattığı etkilerin daha da belirgin hale gelmesiyle ve özellikle ekolojik mülteciler gibi çevrede yaşanan sorunlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan bir başka deyişle çevresel adaletsizlikle karşı karşıya kalan bireylerin artmasıyla, sosyal çalışmacıların daha sıklıkla gerçekleştireceği uygulamalar haline gelecektir. Zira Demirbilek'in (2016: 909) de belirttiği üzere, çevre odaklı sosyal çalışma uygulamaları çevresel adaletsizlik nedeniyle sorunlarla karşı karşıya kalan bireylerin iyilik hallerini ve çevrelerini iyileştirme amacı taşımaktadır.

Ekolojik mültecilere yönelik çalışmalar Besthorn vd.'nin, (2014) de belirttiği üzere üç ana değere dayanmalıdır. Birinci değer, hizmet verilen bireylere ve gruplara yeterli ve adil davranmaya dair hükümlülüktür. İkinci değer, insan davranışının insanların yaşadığı çevre içinde ele alınmasıdır (çevresi içinde birey). Üçüncü değer, sadece bireylere yönelik uygulamaların gerçekleştirilmemesi, aynı zamanda sosyal ve politika ile ilgili reformların gerçekleştirilmesidir (Besthorn, vd. 2014). Bu değerler ışığında ekolojik mültecilikle ilgili sosyal çalışma uygulamalarını iki boyutta ele almak mümkündür. Birinci boyut, ekolojik mülteciliğe neden olabilecek koşulların iyileştirilmesidir. Bu bağlamda, sosyal çalışmacılar sürdürülebilir kalkınmaya yönelik mesleki uygulamalar gerçekleştirmelidir. Sürdürülebilir kalkınma uygulamaları doğrultusunda sosyal çalışmacıların, “sosyal adalet çerçevesinde tüm insanlara her yönden (eğitim, sağlık, çevre, istihdam, katılım, barınma ve entelektüel faaliyetler gibi) yaşanılabilir bir çevrenin” (Özmete ve Akgül-Gök, 2015:129) oluşmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal çalışmacıların gerçekleştireceği uygulamaları:

1. Afetlere (insan eli veya doğal yollarla) yönelik mesleki uygulamalar yapma, afetin gerçekleştiği yerin yeniden yaşanılabilir hale gelmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirme,
2. Temiz su kaynağı, gıda vb. gibi hayati ihtiyaçlar başta olmak üzere temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik mesleki uygulamaları hem ulusal hem de uluslararası kalkınma kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirme,

3. Ekolojik mültecilik riski ile karşı karşıya kalan bireylerin çevreyi koruma konusunda bilinçlenmelerine yönelik toplum eğitimi programlarının yürütülmesi (kültürel kodlar nedeniyle çevreye zarar verme davranışının değiştirilmesine yönelik tutum geliştirmeye yönelik çalışmalar dahil olmak üzere),
4. Ekolojik mültecilik riski ile karşı karşıya kalan bireylerin ekolojik tasarlama/biçimleme hakkını kullanmalarını sağlamalarına yönelik halk katılımı mekanizmalarının geliştirilmesi,
5. Toplum planlaması çalışmaları çerçevesinde ekolojik mültecilik riski ile önlemlerinin alınmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirme olarak tanımlamak mümkündür.

Ekolojik mültecilikle ilgili gerçekleştirilecek çalışmaların ikinci boyutu, göç etmeye başlamış/göç etmiş bireylere yönelik mesleki çalışmalardır. Bu bağlamda sosyal çalışmacılar, ekolojik göçün yönetilmesine yönelik sosyal politikaların uygulanmasında hem ulusal hem de uluslararası bağlamda rol oynama potansiyeline sahiptir (Drolet vd. 2014). Bu bağlamda, sosyal çalışmacılar, ekolojik mültecilerin travmatik deneyimlerini göz önünde bulundurarak, ekolojik mültecilerin göç etmesi süreciyle başlayan ve ekolojik mültecilerin göç ettikleri yerdeki hayata fiziki ve sosyal açıdan uyum sağlamalarına kadar devam eden mesleki uygulamalar gerçekleştirmelidir (Powers vd., 2018: 1034).

Ekolojik mültecilere dair çalışmalar, göçmenlere yönelik sosyal çalışma uygulamalarına benzer bir şekilde gerçekleştirilebilir olsa da sosyal çalışmacılar, ekolojik göçmenlerin göç nedenlerini, göç nedeniyle karşı karşıya kaldıkları psiko-sosyal, sağlık ve ekonomik sorunlarını değerlendirmelidir. Öte yandan, sosyal çalışmacılar mesleki uygulamalarında göç edilen yerde ekoloji ile ilgili bir sorunun olup olmadığı, göç edilen toplumdaki bireylerin ekolojik fırsat eşitliğine sahip olup olmadığı ve ekolojik insan haklarının gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini de değerlendirmelidir. Göç edilen toplumdaki bireylerin ekolojik insan haklarının gereklerinin yerine getirilmemesi veya ekolojik fırsat eşitliğine sahip olmaması durumunda sosyal çalışmacılar çalışmalarını sadece ekolojik mülteciler için değil, aynı zamanda yerel toplumun psiko-sosyal ihtiyaçlarını da karşılamaya yönelik mesleki uygulamalar gerçekleştirmeli ve göç edilen toplumda sürdürülebilir kalkınma odaklı çalışmalar yapmalıdır. Tüm bunlara ek olarak sosyal çalışmacılar, diğer göçmen gruplarında olduğu gibi ekolojik mültecilerin yaşadığı psiko-sosyal sorunların çözülmesine yönelik mesleki uygulamalar gerçekleştirmelidir.

SONUÇ

Ekolojik mültecilik, çevre koşulları nedeniyle psikososyal açıdan iyiliklerini kaybeden, hayatlarını sürdürmek için göç etmek zorunda kalan incinebilir grupların karşı karşıya kaldığı, çevresel sorunların artmasıyla birlikte hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde daha fazla insanın maruz kalacağı bir sosyal sorundur. Türkiye, Çevresel Kırılganlık Endeksine göre çok savunmasız ülkeler arasında olup, öte yandan Çevre Performansı Endeksine göre ise 180 ülke arasında 108. sırada bulunmaktadır (Yanardağ,2019:311-312). Burdur gölünün kurumasıyla örneklendirebileceğimiz bu durum her ne kadar günümüzde kamuoyu tarafından bir tehdit olarak görülmesine de gelecek otuz yıl içinde çevresel sorunlar Türkiye için de önemli bir sorun olacak, insanlar ekolojik nedenlerden dolayı göç etmek zorunda kalacaktır. Ekolojik mülteciliğe yönelik mesleki uygulamaların gerçekleştirilmesi bu nedenle önem arz etmektedir. Bu sorunun fiziksel, ekolojik ve hukuki boyutları bulunmasının yanında sosyal ve insani boyutları da bulunmaktadır. Bu bağlamda, ekolojik mültecilik nedeniyle ortaya çıkan sorunların yönetilmesine yönelik psiko-sosyal uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Psikososyal iyiliğin sağlanmasını amaç edinen mesleklerden biri olan sosyal çalışma mesleği doğrultusunda ekolojik mülteciliğin, çevre hakkı bağlamında ele alınması mümkündür. bU bağlamda çevre haklarının gereklerinin yerine getirilmesi doğrultusunda sosyal çalışmacıların ekolojik mültecilik riski bulunan bireylere yönelik sürdürülebilir kalkınmayla ilgili mesleki uygulamaların ve ekolojik mültecilerin yaşadığı psiko-sosyal sorunların çözülmesine yönelik mesleki uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agustoni, A., & Maretti, M. (2019). Towards a global ecology of migration: an introduction to climatic-environmental migration. *International Review of Sociology*. <https://doi.org/10.1080/03906701.2019.1641262>
- Artan, T., & Kıvanç, U. Z. U. N. (2017). İklim Mültecileri Bağlamında Yeşil Sosyal Hizmet Üzerine Bir Tartışma. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(4), 171-184.
- Aykanat, F. (2017). Antroposenik Amnezya: Antroposen Çağı'nda İnsan Kaynaklı Çevresel Dönüşümler ve Değişen Doğa İmgesinin Kültürel Hafızamızda Bıraktığı Boşluklar. *Doğu Batı Dergisi*. 83
- Besthorn, F. H., & Meyer, E. E. (2010). Environmentally Displaced Persons: Broadening Social Work's Helping Imperative. *Critical Social Work Critical Social Work Critical Social Work*.

- Bates, D. C. (2002). Environmental refugees? Classifying human migrations caused by environmental change. *Population and environment*, 23(5), 465-477.
- Black, R., Adger, W. N., Arnell, N. W., Dercon, S., Geddes, A., & Thomas, D. (2011). Migration and global environmental change. *Global Environmental Change*. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.10.005>
- Başkaya, F. (2018). Çöküş. Ankara: Yordam Kitap
- Beniston, M. (2004). Issues Relating to Environmental Change and Population Migrations. A Climatologist's Perspective. In *Environmental change and its implications for population migration* (pp. 1-24). Springer, Dordrecht.
- Demirbilek, M. (2016). Çevre, çevre mültecileri ve çevreci sosyal hizmet. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 905-914.
- Drolet, J., Sampson, T., Jebaraj, D. P., & Richard, L. (2014). Social work and environmentally induced displacement: A commentary. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 29(2), 55-62.
- Ferris, E. (2017). Governance and climate change-induced mobility: International and regional frameworks. In *Climate Change, Migration and Human Rights* (pp. 10-27). Routledge.
- Gümüş, A. T. (2005). Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 133-172.
- Hunter, L. M. (2005). Migration and environmental hazards. *Population and environment*, 26(4), 273-302.
- IFSW, & IASSW. (2014). Küresel Sosyal Çalışma Tanımı. Erişim Adresi: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/> Erişim Tarihi: 06.08.2020
- Laczko, F., & Piguet, E. (2014). Regional perspectives on migration, the environment and climate change. *People on the Move in a Changing Climate İçinde* (ss. 1-20). Springer, Dordrecht.
- Leist, A. (2011). Daha İyi Bir Sürdürülebilirlik İçin Çevresel Adalet. (Çev. Selim KILIÇ), *Küresel Bakış*, sayı: 1 (1), s. 1-12.
- Manou, D., Mihr, A. (2017). Climate change, migration and human rights. *Climate Change, Migration and Human Rights İçinde*(ss. 2-8). Routledge
- Powers, M. C., Schmitz, C. A., Nsonwu, C. Z., & Mathew, M. T. (2018). Environmental migration: Social work at the nexus of climate change and global migration. *Advances in Social Work*, 18(3), 1023-1040.
- Özmete, E., & Gök, F. A. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sosyal İnovasyon ve Sosyal Hizmet İlişkisinin Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 127-143.
- Tekin, A (2018). Antropsen’de İnsan-İklim İlişkisi. *Gorgon Dergisi*. 3(76)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982. Erişim Adresi:

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> Erişim Tarihi 06.08.2020

Yanardağ, U. (2019). Türkiye’de Çevre Odaklı Sosyal Çalışma Uygulamalarını Düşünmek. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 309-329.

Yazar, K.H (2006). *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi* (Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı).

Warner, K., Hamza, M., Oliver-Smith, A., Renaud, F., Julca, A. (2010). Climate change, environmental degradation and migration. *Natural Hazards*. <https://doi.org/10.1007/s11069-009-9419-7>

Warner, K. (2010). Global environmental change and migration: Governance challenges. *Global Environmental Change*. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2009.12.001>

HUSSERL'İN DOĞALCILIK ELEŞTİRİSİ IŞIĞINDA: GÜNÜMÜZÜN POZİTİF BİLİMLERİ İNSANLIĞI YOK EDER Mİ?

Proje Asistanı MÜGE KUŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada, modern bilimlerin krizinden etkilenen Husserl'in doğalcı anlayışa yönelttiği pozitif eleştirisinden hareketle günümüz pozitif bilimlerindeki ilerlemenin beraberinde birçok soruyu cevapsız bırakması ve özellikle etik problemlere yol açması irdelenecektir. Bugün bilim insanı çılgın kalabalıktan uzakta steril laboratuvarlarında formüllerle iş görürken ulaştığı evrensel yasalarla, dünyadaki insanlığı kurtaracağını ileri sürerken bence büyük bir yanılgı içine düşmektedir. Şöyle ki bu tarz bir bakış açısıyla iş gören bilim, bazı alanlarda devrim yaratsa da, insan varoluşunu hesaba katmadığı için ortaya çıkacak olası etik problemleri (insanın meta haline gelmesi, yarattığı psikolojik travmalar, her alanda karşımıza çıkan sınıfsal ayrımlaşmalar vb.) gözden kaçıracaktır. Belki bu konuya günümüzden en iyi örnek; bilimsel bir devrime yol açacağı ön görülen İnsan Genom Projesi (HUGO) dir. İnsan Genom Projesi (HUGO); 1990 yılının ekim ayında faaliyete geçen ve on sekiz tane ülkenin desteklemiş olduğu insanın genetik haritasını çıkararak kalıtsal kodlarının şifresini çözümlenmeyi amaç edinen böylelikle başta hastalıklara yönelik erken teşhis ve tedavi olmak üzere birçok alanda alternatif çözümler sunacak olan önemli bir projedir. Tam da bu yüzden İnsan Genom Projesi (HUGO) üzerinden, çağımızın en büyük probleminin Husserlci bir eleştirel düşünceden yoksun olan günümüz pozitif bilimlerin giderek insanlık için bir devrime mi yoksa yıkıma mı yol açacağı sorunsalı tekrar gündeme getirilerek, tartışmaya açılacaktır. Son olarak da bilimlerin Husserlci bir bakış açısıyla kendini toparlaması insanlığı bu yıkımdan kurtarabilir mi? sorusunun cevabı verilecektir. Bugün pozitif bilimler, eleştirel düşüncenin esas alındığı ve şüphe etmenin korkulacak bir şey olmaktan çıkıp aksine iyi ve tartışılması zorunlu bir durum haline geldiği yolda ilerlerse insanlık özgürlüğüne kavuşacak ve olası yıkımdan böylece kurtulacaktır.

Anahtar Sözcükler

Husserl, Fenomonoloji, Kriz, Pozitif Eleştiri, Doğalcılık, Pozitif Bilimler, İnsan Genom Projesi, Etik.

Giriş

Yaşadığımız dünyanın modern kimliği bilimin getirdikleri ile ilgilidir. Bizler modern dünyayı yaşarken kimi zaman bilimin getirilerini unutsak da gündelik yaşamımızın kolaylığı ve zenginliği bilimsel düşüncenin bize sunduğu alt yapının bir sonucudur. Nitekim Antik Yunan'dan beri tarih her zaman aklın tarihidir ve bilimle onun Kartezyen ve Galileocu kazanımları insanlığın otonomisini kuran temel işlevdir. Zaten geldiğimiz noktada insanlar bilimin varlığını ve gerekliliğini sorgulamamaktadır. Fakat bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler insanlığa sağladığı yararların yanı sıra geleceğe ilişkin birçok kaygıyı da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki modern bilim doğaya hatta insan doğasına zarar vermiş, silahlanma yarışında ve savaşlarda etkin rol oynayarak insanın varoluşunu tehdit etmiş, kapitalizme hizmet ederek tüketim kültürünü tetiklemiş ve bunun gibi birçok etik problemi günümüzün en büyük sorunu haline getirmiştir. Peki, bilimi bu noktaya getiren sebepler nelerdir?

Aydınlanma rasyonalizminin naif nesnelciliği, aklın yanlış bir kullanımına ve irrasyonalizme götürmüştür. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler Avrupalıların doğa ve ruha, nesne ve özneye aynı şeylermiş gibi yaklaşımlarına sebep olmuştur. Bilimlerin formüle edilmesi, aklın doğallaştırılması evrenselliği hasta etmiş ve Avrupa'yı yıkıma sürüklemiştir. Avrupa'da krize neden olan bu naif rasyonalizm, Rönesans'tan beri bütün Yeniçağ düşüncesini belirlemiş ve evrensel rasyonalizm olarak sunulmuştur. Bu naifliğin en belirgin başlığı nesnelciliktir ve doğalcılığın değişik biçimleri altında tezahür eder. Nesnelci bilim, nesnel dünya diye adlandırdığı şeyi varolanların evreni olarak kabul ederek öznel olan her şeyi devre dışı bırakmıştır. Böylece bilimin bize sunduğu doğa imajı ile yaşadığımız dünyaya ilişkin sezgilerimiz birbirlerinden hiç olmadığı kadar uzaklaşmıştır. Yani tekniğin ve bilimin egemen olduğu modernlik, yaşam dünyasının bütüncül bir kaybına yol açmıştır.¹

Felsefe ve bilim arasındaki ideal birliğin yitirilmesi ve bilimlerin yaşamsal dünyadan soyutlanması şeklinde sonuçlanan böyle bir kriz günümüzde de boy göstermektedir. Bilimin yapılış şekli yani pratiği ve metodolojisi insanı ve insan yaşamını hedef alan bilimsel amacından sapmış, bilim insanı için asıl amaç; bazı metod ve teknikleri doğru uygulayıp uygulamama noktasına indirgenmiştir. Felsefi bir bakış açısından dolayısıyla pozitif bir eleştiriden ve şüpheden yoksun günümüzün pozitif bilimleri için değerli olan şey sadece

¹ Emre Şan, *Fenomenolojik Bir Sorun Olarak Kriz: Husserl ve Heidegger*, Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi, Sayı:8, Nisan 2017, s.241.

bilimsel gerçekler midir? Bilimsel gerçekliğe ulaşmak; her şeyi doğaya indirgeyip, olgularla açıklama ve tanımlama işlevinden mi ibarettir? Bilimsel etkinliğin temelinde etik değerlerin hiç mi önemi yoktur?

Eğer bilim pozitif eylemler ve açıklamalar alanıysa; bilimin düşünme, uygulama ve yayılma metodolojisi içinde tüm uygulayıcılarının insan olduğu düşünüldüğünde etik her daim önemli olacaktır. Kuçuradi'nin genel tanımıyla "Etik, insanın insan olmaktan kaynaklı değerlerinin korunması ve savunulmasıdır."² Dolayısıyla bilimin giderek bizi kuşatması ve bu yüzden hayatımızı artan ölçülerde etkilemesi dikkate alındığında; bilim insanında olması gereken bilimsel düşünceyi tanımlamak ve bilimin etik çizgisinde sınırlarını belirlemek bizim için son derece önemlidir.

Bugün Husserl'in eleştirel bakış açısı bu yüzden incelenmeye layık görülmelidir. O, yaşadığı dönemde modern bilimlerdeki krizin asıl nedenini özneyi deneyimden yani insanı yaşadığı dünyadan ayıran ve deneyimi salt deneye indirgeyen pozitivist bir bakış açısında görmüştür. Husserl'e göre modern bilimin naif nesnelci ve indirgeyici doğalcı varsayımları onun kesin bir bilim olması yönündeki en büyük engeldir ve onu yaşam dünyasına karşı körleştirir. O halde böyle bir kriz ortamından insanlık da nasibini alacak, algılanan nesnellik dışında bir hakikati aramaktan, "bilgi nedir?" sorusunu sormaktan uzak durulacaktır. İşte bu yüzden Husserl "İnsan neyi bilebilir?" sorusuna felsefeye kesin bir bilim statüsü kazandıracağını düşündüğü fenomenoloji yöntemiyle yanıt verecektir.

Tam da bu noktada Husserl'in yüzleşmek zorunda kaldığı bir başka problem gün yüzüne çıkar, o da zamanın bilim anlayışlarıdır. Bir tarafta her şeyi psikolojik açıklamalara indirgemeye çalışan psikolojizm; diğer tarafta her şeyi kültür oluşumuna, fiziksel bir varlığa indirgeyen ve nihayetinde bunları rölatifleştiren bir boyuta sahip tarihselcilik; bir tarafta da modern doğa bilimlerinden aldığı güçle kendini tahkim etmiş bir doğalcılık vardır.³

Doğalcılığı, tinsel ve ideal olan her şeyi doğal olana indirgeyen ve doğa bilimsel yönteminin tüm bilimler için mutlak bir model olduğunu savunan bir anlayış olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda doğalcılık pozitivismle özsel olarak akrabadır. İşte bu yüzden bu çalışmada Husserl'in doğalcılığa yönelik pozitif eleştirisine yer verilecektir. Çünkü

² Ioanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, İstanbul: Yankı Yayınları, 1967, s.20.

³ Kasım Küçükaltı, *Kant'ın Metafizik Eleştirisi*, Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s.137.

günümüzde bilimsel ilerlemenin hızına rağmen temelini doğalcı tavırda bulan pozitif bilimlerin insanların kendini arayışında yetersiz kalışı ve bazı sorunların bilimle aşılmasına paralel bir şekilde faydalarının yanında insanlığı yok eden etik problemleri de beraberinde getirmesi dilemmaya yol açmaktadır. Bu dilemmanın zihinlerden kalkması adına önce Husserl’de naturalizmin eleştirisi sonra da böyle bir eleştiriden yoksun günümüz pozitif bilimlerinin yol açtığı sorunlar irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise Husserl’in ışığında çözüm yolları aranacaktır.

Husserl’de Doğalcılığın Pozitif Eleştirisi

Husserl’in “Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe” adlı eserinde belirttiği gibi “Felsefe ilk başlardan beri kesin bilim, hem de en yüksek teorik gereksinimleri karşılayacak ve etik-dinsel bakımdan saf akıl normları tarafından düzenlenmiş bir yaşamı olanaklı kılacak bir bilim olma iddiasındadır. Bu iddia bazen daha büyük bazen daha küçük bir güçle öne sürüldü, ama hiçbir zaman terkedilmedi; saf teoriye olan ilginin ve yeteneklerin körelme tehlikesi geçirdiği veya dinsel güçlerin teorik araştırma özgürlüğünü engelledikleri zamanlarda bile.”⁴ O zaman diyebiliriz ki Husserl’e göre felsefe kesin bir bilim olma arayışını İlkçağda başlatıp, Rönesans’tan günümüze kadar sürdürmüş fakat bu gayesine hiç bir zaman ulaşamamıştır. Bırakın felsefenin tam bir bilim, kesin bilim olmasını; felsefe, bilim olarak bile henüz mevcut değildir; çünkü felsefe nesnel olarak temellendirilebilen kuramsal bir içerikten yoksundur. Oysa bilim; problemleri belirlenmiş, yöntemi belli, öğrenilen ve öğretilebilen bir etkinliktir. İşte bu yüzden felsefe, tarihsel en yüksek ve kesin bilim olma savına uygun bir biçimde yeniden yapılandırılmak durumundadır.

Husserl, felsefenin yeniden yapılandırılmasında doğa bilimleri ve matematiğin model olamayacağını söylerken onların bilim olduklarından kuşku duyduğunu kastetmemektedir. Aksine, onlar, bilim oldukları kuşku duyulamayacak kadar açık bir gerçekliğe sahiptir. Fakat doğalcı anlayıştan beslenen bu pozitif bilimler ben ne yapıyorum sorusunu kendine asla sormaz. Onlarda kişisel kanılara, görüşlere, bakış açılarına yer yoktur. Çünkü böylesi bir bilim değerden ve gözlemciden bağımsız; formel, olgulara ve deneye dayalı dolayısıyla bir yanıla empirist; olguları formülize ederek geleceğe dair evrensel kurallar koymayı amaçladığı için de rasyonalist tavır takınan bir etkinliktir. Husserl’e göre bu bağlamda “(...) o göklere çıkarılan sağın bilimler bile yetkin değildir. Bunlar, bir yandan da tam değildirler: bilme güdüsünü asla rahat bırakmayacak açık problemlerin sonsuz ufku açık duruyor; öte

⁴ Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.7.

yandan daha önce geliştirilmiş öğreti içeriklerinde bile türlü türlü eksiklikler vardır, orda burada teori ve kanıtların sistematik düzeninde kimi bulanıklık ve yetersizlikler görülür.”⁵

Dolayısıyla kesin bir bilim olarak felsefenin doğalcılık üzerine kurulması eleştirilmelidir. Peki ama bu nasıl bir eleştiri olmalıdır? Husserl’e göre yalnızca sonuçlardan hareket eden negatif bir eleştiri yerini temel ve yöntemlerin pozitif eleştirisine bırakmalıdır. Böylece eleştirilen, sonuçları bakımından değil kendi içsel kuruluş ilkeleri ve postulları açısından eleştirilmiş olacaktır. Husserl’in doğalcılık eleştirisinde sırasıyla, bu yaklaşımın kesin bilim idesini amaçladığı üzere, kurmaya yeterli olup olamayacağına; doğalcının bu bilgi yorumuna izin veren tutumuna ve bu tutumun nasıl bir epistemolojik sonuca yol açtığına bakılacaktır.

Husserl’e göre; felsefe üzerinde bilimsel bir reform yapmayı amaçlayan doğalcılık, bunu hem teorik bakımdan temelden başarısız bir şekilde gerçekleştirecek hem de pratik açıdan insan kültürünü tehlikeye sokacaktır.⁶ Nitekim doğalcılığın bu gayesine ulaşamadığını söylememiz yanlış olmaz. Bunun nedeni doğalcı anlayışın kesin doğa yasalarından hareketle doğayı yorumlaması ve zaman-mekân birliği içindeki tüm varlıkları bu yasaların egemenliği altına sokmak istemesidir. Hâlbuki her şeyi doğalcı bir tavıra indirgeyen bu indirgemeci yaklaşım, bilinmeyen ve başka olanda iş görmez hale gelecektir. Husserl bu konuyla ilgili şunları söylemiştir:

Egemen anlama alışkanlıklarına uygun olarak, doğa bilimci herşeyi doğa diye görmek(...) ve bunun sonucu olarak da bu şekilde görülemeyeni yanlış yorumlamak eğilimindedir. Böylece doğalcı-eğer şimdi ona özellikle bakarsak-, doğadan başka hiç bir şeyi görmez ve en başta fizik doğayı görür. Var olan herşey, ya kendisi fizikseldir, fiziksel doğanın bağlantılı bütünlüğüne aittir, ya da gerçi psişiktir ama o zaman da yalnızca fizik olana bağımlı bir değişken, olsa olsa bir ikincil “paralel yan olgu”dur. Tüm var olan, psikofizik doğadır ve sıkı bir yasalılık tarafından apaçık bir şekilde belirlenmiştir.⁷

Husserl’in doğalcılık eleştirisinde üzerinde durduğu diğer bir konu ise aşırılık ve tek yanlı bir çaba içerisinde skeptisizme yol açmasıdır. “Doğalcılığın aşırı ve tutarlı bütün biçimlerini karakterize eden şey, bir yandan bilincin – bu arada bütün yönelimsel- içkin bilinç verilerinin- doğallaştırılması, öte yandan idelerin ve onlarla birlikte bütün mutlak ideallerin ve

⁵ Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.9.

⁶ Edmund Husserl, *a.g.e.*, s.12.

⁷ Edmund Husserl, *a.g.e.*, s.13.

normların doğallaştırılmasıdır.”⁸ Doğalcı bir bakış açısına sahip insan; akıl ve doğayı özdeş gördüğü anda, açıklayacak olanın açıklanana dönüştüğü noktada çelişkiye düşecektir. Çünkü doğallaşan akıl, kendinde akıl olarak bilme sınırlarını belirleyemeyecek dolayısıyla neyi bilip bilemeyeceğine ya da hangisinin doğru olacağına karar veremeyecektir. Bir nevi klasik anlamıyla bilen, eyleyen ve yargılayan akıl yerini koca bir boşluğa bırakacaktır. Bu nokta, doğalcılığı hem görece hem de belirlenimci yapacaktır.

Buradan çıkarılacak en önemli yargı, doğa bilimsel anlayışın kesin bilim idesini sağlayamayacağı gerçeğidir. Doğa bilimlerinin yöntemi her ne kadar eleştirel olsa da kendi etkinliklere dair refleksiyonlu tavırdan uzaktır. Onlar “bütünüyle deneyi ve aynı zamanda deneybilimsel düşünmeyi sorgulayan bir eleştiriden”⁹ yoksundur. Bilim idesine ulaşabilmek evet bilinci gerekli kılacaktır ama Husserl’in üzerinde ısrarla durduğu problem doğalcılığın indirgemeci ve naif (çıkış noktası itibarıyla dogmatik) tutumuyla şekillenen bir bilincin (empirik) bunu yapmada eksik kalacağı düşüncesidir. Böylece temel bilim Husserl’e göre, bilinci doğallaştırma eğilimindeki doğalcı psikoloji veya pozitivizmin aksine bilincin fenomenolojik bir çözümlemesini yapan bilinç fenomenolojisidir.

Doğa bilimlerinin nesnelci yöntemini sorgulamadan edinen bir psikoloji, insanın bilinç yaşamını nedensel yasalara ve doğalcı tutumun açıklamalarına indirger. Husserl bu durumu şöyle ifade eder:

Başlangıçta hepimizin büyüü altında olduğumuz ve gözümüzü doğadan çevirmemize, böylece de psişik olanı psikofizik açıdan değil de saf bakış açısıyla görüsel araştırmanın bir nesnesi yapmamıza yol açan doğalcı tavır, burada, verimlilikte benzeri olmayan, bir yandan tümüyle bilimsel bir psikoloji için temel koşul, öte yandan da hakiki bir akıl eleştirisi alanı olan bir bilimin yolunu kapamış oldu.¹⁰

Fiziksel süreçler doğanın bir parçasıdır fakat bilincin varlığı anlamla ilgili olduğu sürece doğalcı bir psikoloji onu anlamaya yetmez. Doğalcı psikoloji, fizik kavramlarının bir değerinin olmadığı bir bilinç alanı yakalar yakalamasına ama onun hâlâ varlığın bir katmanı olduğuna inandığı için fiziğin katmanı gibi incelemeye girişir. Dolayısıyla psikoloji ruhsal olanı fiziksel olandan ayırma işlevinde başarısız olur. Bu sebeple Husserl, tüm pozitif

⁸ Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.14.

⁹ Edmund Husserl, *a.g.e.*, s.20.

¹⁰ Edmund Husserl, *a.g.e.*, s.39.

***Epkhe**:yargıda bulunmamak, yargıdan kaçınmak.

bilimler gibi psikolojinin de doğal tavır içinde olduğundan epokhe* yöntemini kullanarak transandantal tavra geçmesinin gerekliliğinden bahseder.¹¹

Ayrıca Husserl, bilim için nihai kriteri başarı ve etkinlik olarak belirleyen pozitivist ve pragmatist anlayıştan farklı olarak, fenomenolojik analiz yardımıyla bilimin radikal kesinliğinin temelini aramaya soyunur. Bu yüzden fenomenoloji kesin olan ve olma iddiasında olan arasındaki ayrımı ortaya koyan eleştirel bir felsefedir.¹²

Husserl'e göre Hegelcilik çizgisindeki bir felsefe, felsefenin kesin bir bilim olabilmesinin ön koşulu olan, felsefede bilimselliği olanaklı kılan akıl eleştirisinden yoksundur. Ayrıca belli bir kişisel tutumun ifadesi, bakış açısı ya da okul yorumunu içeren geleneksel felsefe istemese de önyargı temellerini barındırmaktadır. Bu yüzden Husserl, yaşamı anlamanın bir yolu olarak gördüğü ve tüm kültür alanlarını kuşatacak felsefeyi tabansız ön yargılarından kurtarıp, ayakları yere sağlam basan özgül bir araştırma yapısına kavuşturmayı amaçlamış; felsefenin bağımsız bir varlık alanına sahip olduğu fikrinden hareket ederek kendine has bir fenomenolojik yöntem geliştirmiştir.

Tüm bunlar neticesinde Derrida'nın da dediği gibi "Husserl'dan öğrendiğim bir şey, yetersiz bir ampirik söylemin kırılabilirliği içinde takılıp kalmamak için aşkın sorular sormanın zorunlu olduğudur; bu yüzden ampirizmden, pozitivistizmden ve psikolojizmden kaçınmak için aşkın sorgulamayı sürekli yenilemek zorunludur."

Günümüz Pozitif Bilimlerinin Yol Açtığı Etik Sorunlar

Husserl'in yaşadığı modern dönemde bilimler kaynaklarından yani felsefeden koparak kendi varlık alanlarını kurmaya çalışmışlardır. Bu durum rasyonellikten kaynaklanmayıp; modern bilimsel yöntem anlayışından, doğalcı dünya görüşünden, modern doğa bilimlerin her şeyi matematik fizik çerçevesinde sunmaya çalışmasından, psikofizik varlığa indirgemesinden ve hatta her şeyi insan dışı nesneye ve doğal bir varlığa dönüştürmesinden kaynaklanmıştır.¹³ Buradan şunu çıkarabiliriz ki Husserl bilimlerin felsefeden koparak kendi özerkliklerini ilan etmesi ve doğa bilimlerinin güçlü bir şekilde kendilerini tahkim etmeleriyle felsefenin geldiği

¹¹ Emre Şan, *Fenomenolojik Bir Sorun Olarak Kriz: Husserl ve Heidegger*, Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi, Sayı:8, Nisan 2017, s.246.

¹² Emre Şan, *a.g.e.*, s.240.

¹³ Kasım Küçükalt, *Kant'ın Metafizik Eleştirisi*, Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar, İstanbul: Küre Yayınları, 2012,s.157.

durumu analiz etmeye çalışmış ve bir kriz ortamından söz etmiştir. Bu öyle bir krizdir ki Husserl'in "pozitivizm tarafından felsefenin boynunun vurulması" dediği şeye karşılık gelir.

Husserl'e göre böyle bir kriz ortamında felsefe kendi anlam içeriğinden kopmuş ve bilimler için temel teşkil etme gücünden mahrum kalmıştır. Böylece bilimler felsefenin yerine doğalcı tutumu hareket noktası ilan etmiştir ki artık sağı bilimler bile kendi temellerini sorgulayamaz duruma düşmüştür. Bu durumu Husserl şöyle dile getirmiştir: "Matematik ve doğa bilimlerinin nesnel hakikatinden, başka bir deyişle onların pek hayran kalınan teorilerinin nesnel temellendirilmiş olasılığından aklı başında kimse şüphe duymaz. Orada- genel olarak alındığında –kişisel "kanılar"a , "görüşler"e, "bakış açıları"na yer yoktur."¹⁴

Evet bugün de pozitif bilimler eleştirel düşünmekten yoksun bir şekildedir –ki Husserl bilimden eleştirel düşünmeyi anlar- bu yüzden de tam anlamıyla kesin bilim olmayı gerçekleştiremezler. Bilim adamlarının ele aldığı nesne şimdi ve buradadır ve çıkış noktaları nesnel geçerli olduğundan sağlamdır. Fakat yanlış olan şudur ki onlarda doğru yol izleme yoktur, yaptıkları şeyden bir an olsun başlarını kaldırıp bütüne bakmazlar. Ben ne yapıyorum sorusunu kendilerine sormadıklarından, problemleri bütüne yayıp düşünemezler ve bu sebeple sorular ucu açık kalmaya devam edecektir.

Bilim adamlarının bu tarz bakış açılarına örnek olarak; 1980 yılında felsefeci John Searle'nin, "Turing Testi"nin karşısında durarak kuramsallaştırdığı "Çin Odası Deneyi"ni verebiliriz. Deneyin ana kahramanı Çince bilmeyen ancak İngilizce bilen bir adamla ilgilidir. Bu adam, kapıdaki posta deliğinden sürekli Çince mesajlar almaktadır ve adamın odasında çeşitli Çince fişler ile bu fişleri açıklayan İngilizce kullanım kılavuzu bulunmaktadır. Adam kullanım kılavuzundan yardım alarak fişleri gelen mesaja uygun bir cevap olacak şekilde sıralar ve yeni bir mesaj üretir. Sonrasında ürettiği yeni mesajı diğer posta deliğinden atarak iletişimi sağlamış olur. Dışardan bakıldığında bu adam, bir programın deyimini gerçek hayata uygulamaktadır ve bu uygulama sırasında aslında ne yaptığını bilmemektedir.¹⁵ Bu durum tıpkı günümüz bilim adamlarının ne yaptığını bilmeden, anlamdan ve eleştiriden yoksun bilgi üretmesine benzemektedir. Peki, bugünün bilim adamları Husserl'in ortaya koyduğu pozitif eleştiri ve epokhe anlayışını kullanarak bu bakış açısından kurtulamaz mı?

¹⁴Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.9.

¹⁵ John Searl, *Akıllar, Beyinler ve Bilim*, çev., Kemal Bek, İstanbul: Say Yayınları, 2005, s.40-41.

Ben bunun mümkün olduğunu düşünüyorum. Bilim insanının kafasını mekanik ve ezber öğretilerden tam da Husserl'in epokhe anlayışına benzer bir şekilde soyutlaması, bu çerçevede bilimsel olgular ortaya çıkarabilmek adına gerekli olan gözlem, akıl-mantık ilkelerinin hepsini bir potada eriten eleştiriye fırsat vermesi gerekir. Çünkü yeni bilimsel sınırlara ulaşmak yaratıcılık ve eleştirel düşünme ile mümkün olacaktır. Günümüzde pozitif bilimlerin ilerlemesi ve verimli çalışmalar yapabilmesi için bilimin eleştirilmesi, eleştirilerin ise bilimsel olması gerekir. Peki nedir bu eleştiri? Husserl'in pozitif eleştiriden kastettiği şeyle aynı mıdır?

Husserl'a göre iki tür eleştiriden söz edebiliriz. Birincisi, eleştiriye konu olanın pratik sonuçlarına bakarak yadsınıp yadsınmayacağına karar vermek; diğeri Husserl'in pozitif eleştiri dediği, temelleri ve yöntemleri eleştirmektir. Eleştirel bilim yapabilmek tam da Husserl'in dediği tarzda iş görür; bilimlerin bugün koyduğu ilkeleri sorgulaması en azından eksik ya da yanlış olabileceklerini kafada tutabilmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle bilimsel sonuçların asla yanlışlanamaz ve daha iyisi geliştirilemez olduğu tabusu çağımızın en büyük problemleri arasındadır. Eğer Einstein, Newton'un mekanik kuramından şüphe etmeseydi onun sistemindeki eksikliği gösterebilir miydi? Tabi ki hayır. Daha da önemlisi bilim insanlarının indirgemeci ve teoride aşırıya kaçan tutumlarıyla sadece önlerindeki bilimsel olgulardan hareket ederek sonuca odaklanması ve bu esnada insanlık boyutunu unutması ne derece doğrudur?

Bugün pozitif bilimlerinin her şeyi doğaya ve olgulara indirgeyen tavrı sadece iş görseydi; yöntemleri tıpkı fizikte ve kimyada olduğu gibi, bize insan davranışlarının incelenmesine yönelik bazı konularda önemli sonuçlar sağlayabilirdi. Ne yazık ki durum tam tersidir, elimizde sadece insanın otantik varoluşunu göz ardı ettiği için yanlış bir değerlendirme ve teorik bir yanılsama kalmıştır. Nitekim doğa bilimlerine yönelik yaklaşımların insan bilimleri tarafından da taklit edilmeye başlaması, insan bilimlerini de ciddi bir şekilde sıkıntılı hale getirmiştir.

Örneğin, “son seçimlerde Toryler’e oy verdiğiniz ve oyunuzu Toryler dışında bir partinin enflasyon sorununa çözüm bulamayacağına inandığınız için bu yönde kullandığınızı düşünün. Şimdi bunun, sizin Toryler’e oy vermeniz konusunda basit bir gerçek olduğunu düşünün; tıpkı sizin Toryler’e oy vermek zorunda olduğunuz gibi basit bir gerçek... Ama yine düşünün ki, tıpkı size benzeyen (sizin sosyo-ekonomik düzeyinizde, sizin gelir grubunuzda, sizinle benzer düzeyde eğitim görmüş, sizinle aynı ilgileri paylaşan vb.) insanlar konusunda ellerinde değişmez genellemelerle bir takım politik sosyologlar ortaya çıkıyorlar. Şimdi sormak istiyorum: Hangisi sizin neden

Toryler'e oy verdiğinizi açıklayabilir? Toryler'a oy vermenizin nedeni, onlara olan içten inancınız mıdır; yoksa evrensel genelleme midir? Kendi davranışlarımız konusunda hiç bir zaman genellemeleri kabul etmeyeceğimizi öne sürmek istiyorum. Genellemeler hep bir kurala uygunluğu içerir. Böyle bir 'kurala uygunluğu' bilmek, belki olacak olanı önceden kestirmemize yararlı olur, ama insan davranışının bireyselliği konusunda hiçbir şeyi açıklayamaz. Gerçekten de, kurala uygunluğun da açıklanması gerekmektedir.”¹⁶

Demem o ki ben bu tarz bir başarısızlığın sebebini elimizde insan davranışlarının bireysel yönlerini açıklayacak bir doğa yasasının bulunmayışı olarak görmüyorum aksine elimizde işe yarar bir yasa olup, davranışlarımıza ilişkin genellemeden söz etseydik bile bugün yine bilim insanlarının kişisel kanılara ve bakış açılarına izin vermeyip, kafalarını yaşadıkları dünyadan soyutlamaları olası bir başarıya müsaade etmeyecekti. Hâlbuki insanın bilim dışında günlük hayatında iç içe olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik vb. başka olgular da vardır. Olması gereken bu olguları kendi içlerinde yine eleştirel bir şekilde değerlendirmek ve hoşgörü sınırları içinde sorgulayarak en doğrusunu bulma yolunda sentezlerle ilerlemektir. Aksi halde bilimsel ilerlemenin hızına rağmen insan kendini bulmakta zorluk çekmeye devam edecek, bilimsel başarılar beraberinde etik sorunları da getirecektir. Peki, etik nedir ve etik sorunlar dediğimizde neyi kastederiz?

Etik dediğimizde evrensel etik değerlerini yani insan haklarını anlamalıyız. Kuçuradi'nin ifadesiyle mesleki normlar, günlük hayatında insan davranışlarında kullandığı yalnızca onu gerçekleştiren için anlamlı olan eylemler, toplumun veya geleneklerin getirdiği eylemler evrensel etik değerler olarak kabul edilemez. Bu yüzden felsefik etik değerleri ahlaki normlarla karıştırmamalıyız. Ahlaki normlar yasaların yapılmasında, meslek normlarının belirlenmesinde kullanılırken; etik değerler insan hakları örneğinde olduğu gibi, ırklardan, dillerden, mezheplerden, kültürlerden bağımsız değerler bütünü olarak karşımıza çıkar. Kuçuradi'ye göre 'evrensellik'ten bir normun dünya düzeyinde geçerli olmasını değil, onun bir epistemolojik-aksiolojik özelliğini, yani türetildiği ana öncüllerin bilgisel bakımdan bir özelliğini anlamalıyız. Bu özelliklerinden dolayı bu tür normlar, bütün insanların (çoğu böyle davranmıyorsa da) başka insanlara nasıl muamele etmeleri ve bütün insanların nasıl muamele görmeleri gerektiğine ilişkin talepler getiren normlardır. Tüm bunlar neticesinde

¹⁶ John Searl, *Akıllar, Beyinler ve Bilim*, çev., Kemal Bek, İstanbul: Say Yayınları, 2005, s.94.

bizler etik değerleri koruyarak yaşamalı ve felsefi bilgiye dayanan etik değerlerden hareketle mesleklerimizi icra etmeliyiz¹⁷

Günümüz bilim insanları ise felsefi bir zeminden dolayısıyla eleştirel düşünceden yoksun, doğalcı bir form içinde algılanan nesnelliğin dışında bir gerçeklik fikrinden mahrum kaldığı için etik çoğu zaman bilimde önemini yitirmiştir. Şöyle ki, II. Dünya Savaşında esirler üzerindeki hunhar tıp denemeleri, ABD'nin zenciler üzerinde yaptığı frengi tedavisiyle ilgili ilaç çalışmaları, fizik âlimlerinin ne amaçla kullanılacağını bile bile atom bombası yapımına katkıda bulunmaları gibi örnekler bu noktada anlaşılır olacaktır.

Belki bu konuya günümüzden en iyi örnek; bilimsel bir devrime yol açacağı ön görülen İnsan Genom Projesidir. Nedir bu proje? Neyi amaç edinmektedir? İnsan Genom Projesi (HUGO); 1990 yılının ekim ayında çalışmalarına başlanılan ve 18 tane ülkenin desteklemiş olduğu insanın tüm kalıtsal materyalinin şifresini çözümlenmeyi amaç edinen bir projedir. Bu projede ilk amaç, günümüzde tedavisi olmayan 3.000 den fazla genetik hastalığa yatkınlığı belirlemek, ilgili genlerin yerlerini, yapılarını aydınlatarak tanı ve tedaviyi olanaklı kılmak, gereken genetik düzeltmeleri yapmaktır.

İnsan Genom Projesi (HUGO) sayesinde, bilim adamları hastalıkların erken teşhis ve tedavisinin kolaylaşacağını; gen haritasının belirlenmesinin biyoarkeoloji, antropoloji, evrim süreci ve tarihi göçlerin çözümlenmesi açısından insanlık tarihi için yepyeni bir boyut kazandıracağını söylemektedir. Ayrıca tarım, hayvancılıkta verimin artırılması, çeşitli hastalıklara, olumsuz çevre koşullarına dirençli türlerin geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Projenin sağladığı olanaklarla mikroorganizmaları daha iyi tanıyacağımız için hem insanda hastalık yapan özelliklerinin saptanması kolaylaşacak, hem de bu bilgiler endüstride enerji üretiminde, zehirli atıkların azaltılmasında, yenilenebilir kaynakların geliştirilmesinde kullanılacaktır. Son olarak DNA üzerindeki kişiden kişiye farklılıklar gösteren tüm bölgelerin tanımlanması da babalık davaları ve adli tıp uygulamalarında bizlere ışık tutacaktır. Peki ama Genom Projesinin ileriye dönük muhtemel etik sorunları doğurması insanlık için bu bilimsel ilerlemeyi bir umut mu yoksa kabus mu yapar? Gelin isterseniz sonuçlara beraber bakalım.

Bu etik sorunlar; insan vücudunun doğal dengesinin bozulması, insanda yarattığı psikolojik travmalar, genetik bilginin biyolojik silah olarak kullanılabilme riski, üstün insan yaratma çalışmaları veya ağır işçi olarak çalıştırılan insan gücü, genetik ayrımcılık, standart

¹⁷ Ioanna Kuçuradi, *Etik ve "Etikler"*, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı 423, 2003/1.

sağlık kalitesinin oluşturulamaması, sigorta şirketlerinin sigorta oranlarını yükseltmesi şeklinde örneklenebilir.

Öncelikle genetik kodlarımızın anlaşılması, insan türünün insan eliyle şekillendirilmesi olasılığını güçlendirecektir. Böylece bilim adamları genomik biliminden yararlanarak ellerindeki bilgilerle, istenilen karakterde, vücut yapısında ve bilişsel yetenekte insanlar üretebilecektir. Bu durumda genetik rahatsızlığa sahip bir çocuğun tedavisi için ısmarlanmış bir kardeş bile metaya dönüşebilecek, doğumdan önce bebeğinin tedavisi mümkün olmayan genetik bir rahatsızlığı olduğunu öğrenen ebeveynler doğumdan vazgeçme opsiyonunu kendinde hak göreceklerdir.

İşin bir de psikolojik boyutuna bakacak olursak; kalıtsal bir hastalığın genini taşıdığı belirlenen bir kişinin bunu önceden bilmesinin; kişinin yaşamına, yakın çevresiyle ilişkilerine de yansıtacağı bana göre aşikâr görünmektedir. Şöyle ki bireyin yaşam kalitesinde ve standartlarında olumsuz yönde bir değişme olabilir ve kişinin bu çerçevede sosyal/ psikolojik bir takım sorunlar yaşama olasılığı kaçınılmaz olacaktır. Bu sorunlar bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayarak, bireyi intihara bile sürükleyebilir. Ayrıca bireyin kusurlu bir geni taşıdığına toplum tarafından bilinmesi, birey ile toplum arasındaki çatışma riskini de daima beraberinde getirecektir. Hatta bu bilginin eş, kardeş, işveren vb. eline geçmesi de bilginin kişiye özel niteliğini ortadan kaldıracaktır.¹⁸ Bu çerçevede umutsuz hastalara gen tedavisini kesin tedavi olarak sunan, bundan maddi kazanç sağlayan insan avcıları türeyecektir.

Bu noktada insan gen haritasının önümüzdeki yıllarda, projenin kâr marjlarını hesaplayan biyoteknoloji yatırımcıları için de ekonomik bir boyut kazanacağını söyleyebiliriz. Eğer bu proje özel sektörün hâkimiyeti altına girerse ki bu muhtemel gözüküyor bu durumda toplumlar projeden maddi durumları ölçüsünde fayda sağlayacaktır. Zengin ve yoksul ülkeler, bir ülkenin zengin ve yoksul bölgeleri ve vatandaşları arasında, genetik teknolojisinin kullanımı açısından farklılıklar, kaçınılmaz olarak yaşanacak bu da sağlık ve yaş ortalaması açısından farkın açılmasına sebebiyet verecektir. Ayrıca özel sektörde DNA bilgilerinin gizliliği tehlikeye düşerek, bazı kurum ve kişiler kendi menfaatleri doğrultusunda tam bir genetik ayrımcılığa neden olacaktır.

¹⁸ Aysel Demir, *Etik Açısından İnsan Genom Projesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:23, Bahar 2013,s.324.

Genetik ayrımcılığa neden olacak diğer bir yansıma da şüphesiz iş yerlerinde ve sigorta şirketlerinde görülecektir. İşverenler ve sigortacılar insanlardan gen taraması sonuçlarını isteyip, ilerleyen zamanlarda bu sonuçları adeta bir hastalık dedektörü gibi kullanma imkânına sahip olacaktır. 1970'li yıllarda ABD'deki sağlık şirketlerinin çoğu, zencilerde Akdeniz Anemisi testini zorunlu koyuyor bu test pozitif çıkanlar sigortalanmıyordu. Buna benzer bir şekilde ileride sigorta şirketlerinin umutsuz hastaları sigortalamayacakları ve hatta sigorta için onlardan anormal derecede yüksek primler isteyecekleri tahmininde bulunabiliriz. Nitekim“El Pais” gazetesinin haberine göre; şimdiden İngiltere’de bazı sigorta şirketleri müşterilerden gen analizi istemeye başlamış ve genlerinde Alzheimer ve bazı kanser olasılıkları taşıyan kişilerden sigorta için beş katı daha fazla para talep etmiştir.

Bu konuyla ilgili diğer bir çarpıcı örnek ise Amerika’da yaşanmıştır. 2004 yılında Heidi William’ın ikiz çocukları için yapmak istediği sağlık sigortası “Humana Sigortacılık” tarafından kabul edilmemiştir. Buna göre, ikizlerde, biri normal diğeri anormal olmak üzere iki kopya gen bulunmaktadır. Ancak bu taramaya kadar kişilerde bu anormal genden kaynaklı yaşamını etkileyecek herhangi bir dışsal semptom görülmemiştir. Olayın duyulması ve medyaya yansısıyla Humana şirketi kararı değiştirmiş, ikizlerin sağlık sigortasını yapmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. İkizlerin annesi Heidi William olanlardan sonra tepkisini; “Humana şirketi kendimi suçlu gibi hissetmeme neden oldu ve çocuklarımla genetik durumunu öğrenme ihtiyacından dolayı beni utandırdı” şeklinde ifade etmiştir.¹⁹

Gen haritası keşfinin, tüm insanlığı tehdit edecek genetik silah kâbusuna yol açacağı gerçeği ise yadsınamaz. İkinci Dünya Savaşı’ndan beri kullanılan biyolojik silahlardan sonra gelecekte genetik silahlar bizleri tehlikeye sokabilir çünkü günümüzde genetik araştırmalar bazı ülkelerin istihbarat ve savunma bakanlıkları tarafından yönlendirilip, maddi olarak desteklenmektedir.

Bu projenin yarattığı etik problemlerin sonuncusu belki de en önemlisi de öjenidir. Öjeni kısaca, insan soyunun genetik yardımıyla geliştirilmesini, insanın istenmeyen niteliklerin düzeltilmesini amaçlayan bir bilim dalıdır. Hastalıklı ve kusurlu genleri ortadan kaldırmaya yönelik görüşlerin, araştırmaların tarihi ise oldukça eskilere dayanmaktadır. Üreme sonucunda “daha iyi, daha zeki, daha sağlıklı, daha uzun boylu...” insanların oluşması

¹⁹ Ali Özalp, *Etik Açısından Genom Projesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2007, s.116.

düşüncesi Platon'a kadar uzanmaktadır. Ama bu yaklaşımın “Öjenik” adı altında ortaya çıkmış olan “modern versiyonu” Francis Galton'a aittir.²⁰ 2. Dünya Savaşı sırasında Alman arı ırkı yaratma çabasında olduğu gibi, kanımca ilerleyen zamanlarda genom projesiyle insanların bazı genetik özellikleri neticesinde ayrımlaşması dolayısıyla toplumu ıslah etmek amaçlı yine bir üstün ırk kurma durumu bizi beklemektedir.

Öyleyse, Genom örneği ışığında pozitif bilimlerin bir yönüyle insanlığa umut vaat ederken; diğer yönüyle de temel hak ve özgürlükleri yok ederek, bir bakıma metalaşan bir insan tipi yaratma nüvesini içinde barındırdığı söyleyebiliriz. Bilimsel gelişmelerin yol açmaya aday görüldüğü ve bunun kimi belirtilerini yavaş yavaş görmeye başladığımız bu olumsuzlukların önlenmesi kuşkusuz ki bilimsel çalışmaların durdurulması ve bilim öncesi çağa dönülmesi değildir. Çünkü bilim sayesinde insan bugünkü modern halini almış, hayatı kolaylaşmış ve Dünya daha yaşanısı hale gelmiştir. Burada yapılması gereken; başını almış gitmekte olan söz konusu gelişmelerin, farkında olmaksızın benimseyip sorgusuzca izlemekte olduğu yöntem ve bakış açısının gözden geçirilmesi, sorgulanması ve düzeltilmesidir. Bu ise kesinlik iddiasında olup aksine kuşkuya ve belirsizliğe yol açan mevcut pozitif bilimlerin, kesin bilimin rasyonel ölçütleri ışığında eleştirilmesiyle olanaklıdır.

Bilimden kaynaklanan sıkıntıyı, ancak bilim tam olarak aşabilir. Eğer doğalcıların ve tarihselcilerin skeptik eleştirisi, bütün gereklilik alanlarındaki gerçek nesnel geçerliliği saçmalıklar içinde eritip yok ediyorsa; eğer açık olmayan hatta doğal olarak gelişmiş olsa da uylamaz olan refleksiyonlu kavramlar engel oluşturuyorsa ve bunun sonucu olarak da, karışık anlamlı veya tersine dönmüş problemler bir gerçekliği anlamayı ve ona karşı rasyonel bir tavır almayı engelliyorsa; eğer, özel fakat bilimlerin büyük bir sınıfı için gerekli yöntemsel tavır alışkanlık halini alıp başka tavırlara geçememeye neden oluyorsa ve eğer dünyanın yorumlanmasının ruha sıkıntı veren saçmalıkları böylesi önyargılarla bağlantılı iseler, (...) tek bir çare vardır: bilimsel eleştiri.²¹

Böyle bir bilim eleştirisi temelini ise Husserl'in deyimiyle her türlü şüpheden arınmış temellerden hareket eden, her biri diğerinden sağlam ve taşın üstüne taş koyulduğu bir yapıda işlev gören yönlendirilmiş kavrayışa göre yükselen bir felsefe öğretisinde bulacaktır.

²⁰ Aysel Demir, *Etik Açısından İnsan Genom Projesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:23, Bahar 2013,s.323.

²¹ Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.67.

Sonuç

Pozitivist anlayışa göre, dünya hakkında bilimsel bilgimiz arttıkça yani teknik ve bilim olarak ilerleme yaşandıkça insan yaşamı kolaylaşacak ve insan özgürleşecektir. Gerçekten bu Aydınlanma idealinin günümüzde gerçekleşmesi mümkün müdür? Husserl'e göre pozitif/nesnel disiplinler nesnel olma iddiasıyla öznel olan her şeyi ve deneyimin çoklu yanlarını soyutlamakta, yöntemleriyle yaşadığı dünyayı niceleştirerek hayatın gerçek anlamının yitirilmesine yol açmaktadır. Evet şimdi de görünen o ki sadece olguları hedefleyen bilimler, olgu kafalı insanlar yaratmaya devam etmektedir.

Söz gelimi bugün önündeki bir formülle iş gören bir bilim insanı, formülün ne anlama geldiğini bilmeden, rakamların neyi ifade ettiğini sorgulamadan ve görevinin amacını önemsemeden girdi- çıktı prosedürünü gerçekleştirebilmektedir.²² Evet, onun işlemi yapabilmesi için “anlama” ihtiyacı yoktur. Peki ama insan olmanın, insanlığın “anlama” ihtiyacı yok mudur? Hesapladığı şey yıl içinde Ege Denizinde ölen mülteciler de olabilir, Güneş sisteminin dışına fırlatılan uzay aracının hızı da olabilir. Bilim insanı için amaç sadece doğrulara ulaşmaksa, araştırılan şeyin ve yaratacağı olası etik sorunların sizce de hiç bir önemi yoktur diyebilir miyiz?

Bana kalırsa akli araçsallaştırmak, fenomenleri sadece basit olgular olarak algılamak ve nesnel genel geçer bir yargı adına onları formüle etmek bizi sadece gerçeklikten uzaklaştırıp, Husserl'in deyimiyle şeylerin kendisine yabancılaştıracaktır. Bu yabancılaşma sadece bilmenin değil, insanın ve düşünmenin otantik varoluş biçimlerinin de terkedilmesi anlamını taşır ki bu aynı zamanda dünyanın bütünselliğini bozmak demektir. Yine de pozitif bilimler gerçekliğin bir kısmını bize gösterdikleri ve hayatımıza olumlu yansımalar kattıkları için son derece önemlidir. Fakat onların tam bir yetkinliğe ulaşması adına gerçekliğin diğer tarafını (insanlık boyutunu) gizlemekten vazgeçmesi gerekecektir. Bu yüzden bilim insanlarının Husserl'in doğalcılık eleştirisinde sözünü ettiği indirgemeci, tek yanlı tavırlarını yumuşatması bunu da Husserlci tarzda iş gören eleştirel düşünme ve şüphe yöntemiyle yapması kanaatimce yerinde bir davranış olacaktır. Öyleyse, bilim insanları artık kafalarını gömüldükleri yerden insanlık için, insanlığa doğru kaldırmalıdır.

Budist bir atasözü der ki: “Her insana cennetin kapısının anahtarı verilmiştir; aynı anahtar cehennemin kapısını da açar.” Hangi kapının cennetin, hangi kapının cehennemin

²² R.Tieszen, *Science as a Triumph of the Human Spirit and Science in Crisis: Husserl and Fortunes of Reason*, Continental Philosophy of Science ed. Gary Gutting, Blackwell Publishing Ltd: Malden, MA, USA, 2008, pg.112.

olduğuna dair bir bakış açısına sahip değilsek, anahtar, bizim elimizde kullanması tehlikeli bir nesneye dönüşecektir. Evet anahtar değerlidir çünkü bize cennetin kapılarını açacaktır hatta anahtar olmadan bakış açılarının bile değeri olmayacaktır. Ama doğru bir bakış açısı doğru olan kapıyı seçmemizin yegâne yoludur bu yüzden daima anahtarın ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Sonuç olarak geçmişten bugüne bilim, korku yaratabilme olasılığını barındırmasına rağmen; bir şey yaratabildiği için bile hâlâ değerini korumaya devam edecektir. Hem de sonsuza dek...

Kaynakça

1. Ali Özalp, *Etik Açısından Genom Projesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2007.
2. Aysel Demir, *Etik Açısından İnsan Genom Projesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:23, Bahar 2013,ss.317-.327.
3. Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev., Abdullah Kaygı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014.
4. Emre Şan, “*Fenomenolojik Bir Sorun Olarak Kriz: Husserl ve Heidegger*”, Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi, Sayı:8, Nisan 2017.
5. Ioanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, İstanbul: Yankı Yayınları, 1967.
6. Ioanna Kuçuradi, *Etik ve “Etikler”*, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı 423, 2003/1.
7. John Searl, *Akıllar, Beyinler ve Bilim*, çev., Kemal Bek, İstanbul: Say Yayınları, 2005.
8. Kasım Küçükcalp, *Kant’ın Metafizik Eleştirisi, Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
9. R.Tieszen, *Science as a Triumph of the Human Spirit and Science in Crisis: Husserl and Fortunes of Reason*, Continental Philosophy of Science ed. Gary Gutting, Blackwell Publishing Ltd: Malden, MA, USA, 2008.

REKLAM KAMPANYALARINDA CİNSİYET AYRIMCILIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Nuran VARİŞLİ

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı

Özet

Pazarlama faaliyetleri işletmelerin ürün ve hizmetlerinde maksimum kar marjını elde etmek amacıyla uyguladıkları tanıtım faaliyetlerini ifade etmektedir. Modern ekonomilerde ürün ve hizmetlerin pazarlamasında çeşitli stratejiler kullanılmaktadır. Bu stratejiler kurumların marka imajını ve satış hacimlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Reklamlar bu çerçevede oluşturulmuş olan görsel medya araçlarında aktif olarak kullanılan tanıtım faaliyetleri arasında yer almaktadır. Günümüzde kurumlar tanıtım ve reklam faaliyetleri için özel bütçe ayırmaktadırlar. Bu ayrılan bütçeler reklamların hedef kitlesine ve ulaşılmak istenilen hedefine göre değişiklik göstermektedir.

Reklam kampanyaları ürün ve hizmet pazarlamasında önemli bir konumda yer almaktadır. Reklam kampanyaları çoğu zaman markalar açısından uzun dönemli tanıtım stratejilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle reklam kampanyaları geleneksel ve dijital reklam stratejileri ile uyumlu olmak zorunda bulunmaktadır. Uyum kampanyaların hedef kitleyi etkileme düzeyini arttırmakta ya da azaltmaktadır.

Cinsiyet reklam kampanyalarında kullanılan etkili stratejiler arasında olmaktadır. Bilhassa reklam kampanyalarında kullanılan cinsiyet temaları izleyicilere hitap etmek için kullanılmaktadır. Cinsiyet temasının kullanımı genel itibariyle kadın ya da erkek eşitliği veya ayrımcılığı ile olabilmektedir. Bazı reklam kampanyalarında kadın kimliğinin bazılarında erkek egemen kimliğin baskın olması reklam kampanyalarında cinsiyet ayrımcılığı konusunu ortaya çıkarmıştır.

Bu durum reklam kampanyalarının cinsiyet egemen bir yapıda olmasına neden olmuştur. Ürün ve hizmet ön planda olması gerekirken cinsiyet teması ön planda yer almıştır. Cinsiyet ayrımcılığının özellikle kadın kimliğinin ön plana çıkarılarak kullanıldığı kampanyalar günümüzde yoğun olarak yer almaktadır. Çalışmamızda reklam kampanyalarında cinsiyet ayrımcılığı dondurma markası üzerinden

incelenmektedir. Bu çerçevede çalışmada reklamların analizi yapılacak ve cinsiyet ayrımcılığı baskınlığı incelenmektedir. Bu baskınlığın incelenmesinde reklam kampanyalarının görsellerinden ve ilgili yazılardan yararlanılacaktır. Çalışmamız nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama modeli ile incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler; Reklam, Reklam Kampanyası, Cinsiyet ve Cinsiyet Ayrımcılığı

I.GİRİŞ

REKLAM KAMPANYALARINDA CİNSİYET AYRIMCILIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1.Problem

Reklam, bir ürünün veya hizmetin satışını teşvik etmeyi ve kitleleri, ürünün öne çıkan özellikleri veya hizmet özellikleri hakkında bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Dünyaya, ürünün veya hizmetin değerine etkili bir iletişim aracı olmaktadır. Reklamcılık, kitlelere ulaşmak için farklı ortamlar kullanıldığı gibi dünya çapındaki müşterilere bağlanmak için farklı tür itirazlar kullanılmaktadır. Çeşitli reklam itiraz türleri, bir ürünün özelliklerini vurgulamak ve kitlelerin dikkatini ona çekmek için farklı araçlardan yararlanılmaktadır.

1.2.Amaç

Reklam çekiciliği, tüketicilerin dikkatini çekmek ve ürün, hizmet veya nedene yönelik duygularını etkilemek için kullanılan yöntem sayılmaktadır. Bunlar, müşterinin cazibesini ezbere yakalamak için kullanılan bir reklamın ana fikri olmaktadır. Tüketici satın alma kararları genellikle hem duygusal hem de rasyonel güdüler temelinde verilebilir. Etkili reklamcılığın geliştirilmesinde her iki unsura da dikkat edilmiştir. Bu çerçevede çalışmamızın amacı reklam kampanyalarında cinsiyet ayrımcılığının değerlendirilmesi sayılmaktadır.

1.3.Önem

Bir reklam kampanyası, entegre bir pazarlama iletişimi (IMC) oluşturan tek bir fikir ve temayı paylaşan bir dizi reklam mesajı olmaktadır. Reklam kampanyaları belirli bir zaman dilimi içinde farklı ortamlarda görünebilir. Bir reklam kampanyası yapmanın

kritik kısmı, bireysel reklamların ve kullanılacak diğer pazarlama iletişimi biçimlerinin tonunu belirlediği için bir şampiyon teması belirlemektir. Kampanya teması, tanıtım etkinliklerinde iletilecek ana mesaj olmaktadır. Kampanya temaları genellikle önemli bir süre kullanılmak üzere geliştirilir, ancak çoğu etkisiz veya piyasa koşulları ve pazarda rekabet ve pazarlama karmaşıklık gibi faktörler nedeniyle kısa ömürlü olduğu görülmektedir.

II.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Reklam Kampanyası Kavramı

Reklam kampanyası, temelde aynı temel mesajı paylaşan bir şirket veya işletme tarafından benzer bir dizi reklamın yanı sıra tüketicileri ürünlerini satın almaya ikna etmektedir. Her reklamın farklı bir teması olabilir, ancak sonunda hepsi aynı nedeni desteklemektedir¹. Reklam kampanyası, bir dizi reklam tasarlamayı ve istenen bir hedef gruba ulaşmak için bunları çeşitli reklam ortamlarına yerleştirmeyi içermektedir. Reklam Kampanyasının amaçları²:

- Güçlü bir marka imajı oluşturmak,
- Büyümeyi ve pazar payını hızlandırma,
- Satın alma kararını etkileme,
- Algılanan değeri artırma,
- Tüketicileri eğitme,
- Kayıp satışları geri alma şeklinde sıralanabilmektedir.

Entegre pazarlama iletişimi (IMC), kuruluşun markalarını ortaklara ileten istikrarlı bir mesajın yazışmalarını yükseltmek için mevcut ve geleneksel pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi sayılmaktadır. Farklı stratejileri bir araya getirmek, her bir kanalın bireysel avantajlarını ele aldığı için başarılı bir yazışma yapmada katma değer yaratır; IMC aracılığıyla ilerleme kaydetme kapasitesine sahip olmak için, reklam

¹ Parente, D., & Strausbaugh-Hutchinson, K. (2014). *Advertising campaign strategy: A guide to marketing communication plans*. Cengage Learning.

² Jin, H. S. (2003). Compounding consumer interest: Effects of advertising campaign publicity on the ability to recall subsequent advertisements. *Journal of Advertising*, 32(4), 29-41.

verenler promosyon karması bileşenlerinin sınırlarını ve kampanya mesajının yeterliliğinin insanların toplanmasıyla nasıl ele alınacağını anlamaktadırlar³.

Bütünleşik Pazarlama İletişimi

Bütünleşik Pazarlama İletişimi temel bir kavram sayılmaktadır. Her türlü iletişim ve mesajın kasıtlı olarak birbirine bağlı olmasını garanti etmektedir. En temel düzeyde, Entegre Pazarlama İletişimi veya IMC, dediğimiz gibi, tüm sınırlı zaman araçlarını koordine etmek anlamına gelmekte, böylece anlaşmaya varmaktadırlar. Promosyonlar, pazarlama karmasındaki Ps'den biri olmaktadır. Promosyonun kendi özel araçları karışımı bulunmaktadır. Bu özel araçlar, bağlantı kopukluğunun aksine dostluk içinde işbirliği yapmaları durumunda daha iyi çalışmaktadırlar. Bütünlükleri parçalarından daha dikkat çekici olmaktadır⁴.

Marka İletişimi ve Bütünleşik Pazarlama

Marka iletişimi, işletmelerin ürün ve hizmetlerini son müşteriler arasında ünlü kılmak için aldığı bir faaliyet olmaktadır. Marka iletişimi, hedef alıcılar arasında ürün ve hizmetlerin tanıtımında çok ileri gitmektedir. Prosedür, eşyalar veya idareler (aynı şekilde hedef müşteriler olarak adlandırılır) satın almaya en uygun kişileri tanımayı ve beraberindeki araçlardan herhangi biri aracılığıyla markayı geliştirmeyi içerebilir⁵:

- Reklâm,
- Satış Promosyonu,
- Halkla İlişkiler,
- Doğrudan Pazarlama,
- Kişisel Satış,
- Sosyal Medya Vb.

Entegre pazarlama iletişimi, hedef müşteriler arasında belirli bir ögeyi veya yönetimi iletirmek için marka iletme stratejilerinin her birini koordine etmeyi

³ ÇALIK, M., ALTUNIŞIK, R., & Sütütemiz, N. (2013). Bütünleşik pazarlama iletişimi, marka performansı ve pazar performansı ilişkisinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 137-161.

⁴ Clow, K., & Baack, D. (2016). Bütünleşik reklam, tutundurma ve pazarlama iletişimi. *Çeviri Edi. Gülay Öztürk. Nobel Akademik Yayıncılık*.

⁵ Yolaç, G. (2004). Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Pazarlama Halkla İlişkiler. *Öneri Dergisi*, 6(22), 191-201.

içerebilir. Entegre tanıtım yazışmalarında, yazışmayı teşvik etmenin tüm bölümleri genişletilmiş anlaşmalar ve en aşırı maliyet yeterliliği için işbirliği yapmaktadır.

Entegre Pazarlama İletişimi, kayda değer bir çaba gerektirse de, birçok avantaj sağlamaktadır. Nakit, zaman ve stresi korunurken rekabet avantajı sağlayabilir, satışlara ve avantajlara yardımcı olabilir. IMC müşteriler arasındaki yazışmaları sarar ve satın alma prosedürünün farklı aşamalarından geçmelerine yardımcı olmaktadır. İşletme her zaman imajını birleştirir, bir söylem oluşturur ve müşterileri ile ilişkisini destekleyebilir. Bu 'İlişki Pazarlaması', müşterileri ile onları kaçınılmaz rekabet meselesinden koruyabilecek bir bağlılık yükümlülüğü anlamına gelmektedir. Bir müşteriyi sonsuza kadar tutma kapasitesi yoğun bir rekabet avantajı olmaktadır.

IMC ayrıca genişletilmiş uygulanabilirlik sayesinde avantajları da genişletmektedir. En temel düzeyinde, bir araya getirilen mesaj, tutarsız mesaj yığınınından daha fazla etkiye sahip bulunmaktadır. Yoğun bir dünyada, tahmin edilebilir ve mükemmel netlikte bir mesaj, her gün müşterilere isabet eden beş yüzden fazla iş mesajının “kargaşası” ile üstün bir dilimleme çekimine sahip olmaktadır. Başka bir düzeyde, giriş araştırmaları, tanıtım ve düzenli posta postasında yer alan görüntülerin hem dikkatin hem de posta çekim tepkilerinin duyurulmasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Birçok avantajından bağımsız olarak, Entegre Pazarlama İletişimi veya IMC'nin çok sayıda engeli olmaktadır. Değişime yönelik standart geçirimsizliğe ve geniş bir hedef kitle topluluğuyla benzersiz konuşma konularına rağmen, IMC'yi sınırlayan çok sayıda farklı engel bulunmaktadır⁶.

Reklamcılık dört özelliğe sahiptir: doğada güçlüdür; bireysel değildir; tanınmış bir destek tarafından ödenmekte ve kitle yazışma kanalları aracılığıyla dağılmıştır. Mesajların duyurulması, malların, idarelerin, insanların veya düşüncelerin alınmasını ilerletebilir. İş mesajı, bireysel teklifler yerine geniş iletişim yoluyla dağıldığından, alışveriş yapanlara ulaşmak için çok daha ucuz bir yöntem olarak görülmektedir. Her ne olursa olsun, bireysel olmayan doğası, iş mesajını mesaj faydalanıcısına uyarlama kapasitesine sahip olmadığı ve daha da önemlisi, anlaşmayı gerçekten elde edebileceği anlamına gelmektedir. Buna göre, teşvik edici etkiler en iyi şekilde, anlaşmanın değil,

⁶ Broderick, A., & Pickton, D. (2005). *Integrated marketing communications*. Pearson Education UK.

farkındalığın genişletilmesi ve yer değiştirme ve varsayımların değiştirilmesi kadar ölçülebilir⁷.

Bütünleşik pazarlama iletişiminin (IMC) yükselişi, pazarlama alanında önemli bir gelişme durumuna dönüşmüştür. Açık bir ekonomide rekabetin maddeleriyle yüzleşen çok çeşitli kurum ve işletmeler arasında düşünmeyi ve davranmayı etkilemiştir. Entegre pazarlama iletişimi, bağımsız şirketinize kampanyalarınızda iyileştirme sonuçlarını gösterme ve tanıtım maliyetlerini azaltma imkânı veren iletişimleri düzenlemeyle başa çıkmanın bir yolu olmaktadır. Yaygınlaştırma, doğrudan posta, web tabanlı sosyal ağ, telefonla pazarlama ve anlaşma ilerlemesi gibi araçları birleştirerek netlik, tutarlılık ve en büyük değişimleri etkilemekte⁸.

Entegre bir kampanya, müşterilere eğilimli oldukları yapılandırmada veri vermenize yardımcı olmaktadır. Alıcılar ve ticari müşteriler e-posta, doğrudan posta, anlık mesaj veya telefon yoluyla ürün verilerini almaları gerektiğini belirtebilirler. Koordinasyon, tüm değişimlerde benzer veriler elde etmelerini garanti etmektedir. Pazarlama iletişimi ile başa çıkmak için alışılmış yaklaşımda, kuruluşlar ve ajansları reklam, basın ilişkileri, reklam ve satış promosyonunu koordine etmek için farklı kampanyalar planlamaktadırlar. Eşgüdümlü kampanyalar, birbirini güçlendirmek ve sergileme uygulanabilirliğini arttırmak için benzer bir tanıtım aparatları kullanmakta.

Reklam Kampanyalarında Cinsiyet

Kadınların rolü tanıtım kampanyalarındaki erkeklerden daha klişeleştiricidir. Kadınların gücü özellikle TV reklamlarında erkeğe göre daha düşük olmaktadır. Araştırmacılar daha önce yapılmış olan araştırmaya göre, sonuçlar genellikle aşağıdaki kategorilere ayrılmaktadır:

- (1) Kadınlar cinsel anlamlar ile bağlantılıdır.
- (2) Kadınlar erkeklerden daha az güçlü olarak görülmektedir.
- (3) Kadınların ev işlerine hükmetmek zorunda oldukları düşünülmektedir.
- (4) Kadınların erkek partnerlerine uyduklarına inanılmaktadır

⁷ Yeshin, T. (2012). *Integrated marketing communications*. Routledge.

⁸ Kitchen, P. J., & Burgmann, I. (2010). *Integrated marketing communication*. Wiley *international encyclopedia of marketing*.

Buna ek olarak, reklamlar, özellikle erkeklerde ve kadınlarda sosyal rollerin ve sorumlulukların geliştirilmesine de yardımcı olmaktadır. Medya, özellikle tanıtım kampanyalarının ticari reklamları, toplumsal cinsiyet stereo tiplerinin inşası ve yetiştirilmesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmaktadır. Çünkü toplumdaki kadın ve erkeklerin farklı rollerinin güçlendirilmesine yardımcı olmakta. Her gün bu tür çeşitli kanallar aracılığıyla tekrarlanır ve yeniden satılabilir⁹.

Bu reklamlarda, erkekler güçlü ve dünyayı kurtarmaları beklenirken, kadınlar zayıf ve duygusaldır ve erkek kahramanlarına ibadet etmeye hazır olmaktadır. Erkekler evi temizlerken, kadınlar evi temizleyebilir. Reklamların kültürden etkilenip etkilenmediğini veya bunun tersi olup olmadığını söylemek zor olsa da, reklamın, kültürün bir parçası olarak, cinsiyet stereo tipleri oluşturmada bir fark yarattığı doğru sayılmaktadır. Aslında, reklamlarda göze çarpan cinsiyet stereo tipleri nadir olmamaktadır. Dondurma reklamları buna örnek olarak verilmektedir¹⁰.

Reklamlardaki cinsiyet rolü tasvirlerinin uzun bir süredir stereo tipik olduğu ve hala stereo tipik olacağı sonucuna varması muhtemel sayılmaktadır. Kadınların kendi güçlerini kazandıklarını ve eskisinden daha güçlü olduklarını gösteren bazı yeni reklamlar olabilir. Bununla birlikte, insanların inkâr edemeyeceği bir şey, reklam üreticilerinin uzun zamandır yaşadıkları kültürlerden fikirlerini ve düşüncelerini almalarıdır, bu da orada büyüyen izleyicileri de etkileyerek kültürün kendisini etkileyebilir. İnsanlar toplumsal cinsiyet stereo tipinden iyice kaçınamayarak, yaşamlarına dayanmakta, ancak insanlar üzerlerindeki potansiyel etkisini fark ederek buna dayatmaktan kaçınabilirler.

Stereo tipik kadın tasvirleri reklamlarda hala yaygın, ancak kadınların toplumdaki rolü ilerlemiştir. Son yıllarda, kadınların reklamlardaki güç pozisyonlarında tasvir edilmesine yönelik bir hamle olduğu görülmektedir.

Güç, başkalarının / öz davranışlarını değiştirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Sosyal güç ve kadınsı güç teorileri üzerine kurulu, reklamlarda farklı

⁹ Chaudhuri, M. (2001, May). Gender and advertisements: The rhetoric of globalisation. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 24, No. 3-4, pp. 373-385). Pergamon.

¹⁰ Gaucher, D., Friesen, J., & Kay, A. C. (2011). Evidence that gendered wording in job advertisements exists and sustains gender inequality. *Journal of personality and social psychology*, 101(1), 109.

kadın gücü türleri için yeni bir tipoloji önerilmektedir. Bu tipoloji, cinsel güç, atletik güç, uzman gücü, aile gücü ve güçlendirme gibi reklamlarda beş tür kadın gücü içerebilir. Bu sınıflandırma sisteminin uygulanabilirliğini belirlemek için katılımcılardan bir sıralama görevi tamamlamaları istenebilir. Katılımcılara, aynı kategoride benzer türde bir kadın gücü gösteren reklamlara ayrılmasını sağlamak için önceden derecelendirilmiş bir dizi basılı reklam yayınlanabilir¹¹.

SONUÇ

Cinsiyet ayrımcılığı uzun süredir dondurma reklamlarında yer almaktadır. Medyada tasvir edilme biçimlerinin toplum için önemli sonuçları bulunmaktadır. Toplumdaki kadın rolleri zamanla değişmiştir. Kadınların reklamlardaki güçlü portrelerini ve bu portrelerin olası sonuçlarını daha iyi anlamak için araştırmaya ihtiyaç olmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları, reklamlarda kadın gücü için aşağıdaki gibi güç boyutunu içeren bir tipolojiyi doğrulamıştır: cinsel güç, uzman gücü, aile gücü ve güçlendirme (atletik gücü içerir). Sosyal karşılaştırmanın cinsel güç modellerine maruz kalma ile reklama yanıtlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği hipotezi desteklenmemiştir. Ancak sonuçlar, kendini referans göstermenin izleyicilerdeki sosyal karşılaştırma düzeyini artırdığını göstermiştir.

Kadın modeller tarafından gösterilen gerçek gurur, modele yönelik kötü niyetli kıskançlıktan daha iyi huylu kıskançlığa ve sonuç olarak kadın modeli ve markasına karşı daha olumlu bir tutum sergilemektedir. Öte yandan, kadın modellerin kibirli gururu eşit derecede iyi huylu kıskançlığa ve kötü niyetli kıskançlığa yol açar. Bu, kadın modeli ve markasına karşı daha az olumlu bir tutum sergilemektedir.

KAYNAKÇA

Broderick, A., & Pickton, D. (2005). Integrated marketing communications. Pearson Education UK.

Chaudhuri, M. (2001, May). Gender and advertisements: The rhetoric of globalisation. In Women's Studies International Forum (Vol. 24, No. 3-4, pp. 373-385). Pergamon.

¹¹ Wiederman, M. W. (1993). Evolved gender differences in mate preferences: Evidence from personal advertisements. *Ethology and Sociobiology*, 14(5), 331-351.

Clow, K., & Baack, D. (2016). Bütünleşik reklam, tutundurma ve pazarlama iletişimi. Çeviri Edi. Gülay Öztürk. Nobel Akademik Yayıncılık.

ÇALIK, M., ALTUNIŞIK, R., & Sütütemiz, N. (2013). Bütünleşik pazarlama iletişimi, marka performansı ve pazar performansı ilişkisinin incelenmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(19), 137-161.

Gaucher, D., Friesen, J., & Kay, A. C. (2011). Evidence that gendered wording in job advertisements exists and sustains gender inequality. Journal of personality and social psychology, 101(1), 109.

Jin, H. S. (2003). Compounding consumer interest: Effects of advertising campaign publicity on the ability to recall subsequent advertisements. Journal of Advertising, 32(4), 29-41.

Kitchen, P. J., & Burgmann, I. (2010). Integrated marketing communication. Wiley international encyclopedia of marketing.

Parente, D., & Strausbaugh-Hutchinson, K. (2014). Advertising campaign strategy: A guide to marketing communication plans. Cengage Learning.

Wiederman, M. W. (1993). Evolved gender differences in mate preferences: Evidence from personal advertisements. Ethology and Sociobiology, 14(5), 331-351.

Yeshin, T. (2012). Integrated marketing communications. Routledge.

Yolaç, G. (2004). Bütünleşik Pazarlama İletişimi ve Pazarlama Halkla İlişkiler. Öneri Dergisi, 6(22), 191-201.

RİSKE MARUZ DEĞER (RMD) VE RMD HESAPLAMASINDA KULLANILAN GERİYE DÖNÜK TESTLER

Öğr. Gör. Dr. Fatma SÖNMEZ ÇAKIR

Bartın Üniversitesi

ÖZET

Yatırımcılar için, piyasalarda meydana gelen ani iniş veya çıkışlar büyük bir risk unsurudur. Kişilerin veya kurumların ellerindeki varlıklarda meydana gelebilecek kayıplar finans kurumları başta olmak üzere tüm kişi ve kuruluşlar için tahmin edilmesi zor ancak tahmini gerekli işlemlerdir. Karar vericiler yatırım kararları alırken her ne kadar zor bir çözüm olsa da bu iniş ve çıkışları tahmin etmelidir. Ekonomik değişimler, çalkantılı dönemler veya belirsiz zamanlarda ortaya çıkabilen tüm olası etkenler, başta finans sektörü olmak üzere tüm diğer kurumları kayıplarını belirleme ve bu kayıplara karşı ihtiyatlı davranmaya çalışma konusunda teşvik etmiştir. Özellikle zaman serisi verileri için kazanç veya kayıpları belirleyebilmek amacıyla birçok yöntem geliştirilmiş ve sunulmuştur. Yazılım ve kodlama temelli programların yanında, istatistiksel kontrol metodları ile tahminlemeler yapılmaktadır. Farklı tahminleme metodları kullanılarak ortaya çıkabilecek kayıpların belirlenmesinde sadece tekil modeller değil aynı zamanda birleştirilmiş modeller de çok kullanılmaktadır. Çalışmada, belli bir zaman dilimi ölçüt alındığında yatırımlar için zarar ya da kayıp riskinin hesaplanmasında, yapılması düşünülen bir yatırımının ne miktarda kayıp ortaya çıkartacağını belirlenmesinde kullanılan Riske Maruz Değer (RMD) hesaplamaları ve RMD hesaplarının geçerliliğinin test edilmesinde kullanılan Geriye Dönük Testler üzerine bilgiler verilmiştir. RMD hesaplamaları; Varyans-Kovaryans (V-K), Tarihi Simülasyon ve Monte Carlo Simülasyon başlıklarında incelenirken; Geriye Dönük Testler; Sapmaların sayısına bağlı testler (Basel'in Trafik Işıkları, Sapmaların Oranı Testi (POF), İlk Sapmaya Kadar Geçen Süre Testi (TUFF)), Sapmaların bağımsızlığına dayalı testler (Christoffersen Bağımsızlık Testi, Kupiec Bağımsızlık Testi) ve birleştirilmiş testler başlıklarında incelenmiştir. Yapılmış olan literatür taramasına göre hangi test ve RMD hesabının daha başarılı bulunduğu analiz edilmiştir. Konular üzerinde yapılmış olan literatür taramasına göre Birleştirilmiş testlerin tek olarak kullanılan testlere göre daha başarılı sonuçlar verdiği, yapılan karşılaştırmalı analizlerde daha iyi performansa sahip olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Risk, Riske Maruz Değer, Zaman Serileri, Geriye Dönük Testler, Birleştirilmiş Modeller

GİRİŞ

Yıllar önce finans fonksiyonunu yerine getiren yöneticinin görevi düşünüldüğünde ilk aklı gelen kaynak bulma fonksiyonu olmaktadır. Günümüzde artık finans yöneticisi sadece kaynak bulan değil aynı zamanda bu kaynakları etkili ve verimli şekilde kullanan kişi olarak düşünülebilir. Oynaklığın ve değişimin çok sık yaşanabildiği finansal piyasalarda bir anlık değişim büyük yatırımcılara çok büyük zararlar verebilir. Küçük yatırımcıların ise sonunu getirebilir. Bankalar, sigorta şirketleri vb. finansal kurumlar ellerinde tuttıkları yatırım paralarını kendilerine de yarar sağlayacak şekilde finansal piyasalarda değerlendirirken, büyük riskler ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Bostancı, 2006)

Her an ortaya çıkması muhtemel bir riskin algılanması ve önceden önlemlerin alınması yani riskin yönetilmesi yatırımcılar için büyük bir gereksinim olduğu kadar karmaşık ta bir işlemdir. Belirli dönemlerde yaşanan siyasi ya da askeri krizler, doğal afetler, spekülasyonlar veya müdahaleler finansal piyasalardaki riskin temellerini oluşturmaktadır. Tüm ülkeler için böyle

bunalım veya kriz dönemleri yaşanabilmektedir. Tam olarak Çin Hükümeti için hastalık sebebi ile yaşanan kriz bunlara bir örnek olabilirken Yunanistan'daki finansal kriz de kesin hatırlanmalıdır. Mevcut durumda geçmiş zaman verilerine bakarak riskin öngörülmesi önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Riskin ölçülmesi ve sayısal olarak ifade edilmesinin gerekliliği herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olmaktadır. Bu gereklilik sonucu Riske Maruz Değer (RMD “Value At Risk-VAR”) risk ölçümleri istatistiksel tabanlı yöntemler olarak geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. RMD, finansal riski sayısal olarak ifade eden bir yöntemdir.

1. Riske Maruz Değer

Piyasada belli bir zaman diliminde ve belli bir olasılıkta gerçekleşebilecek bir risk vardır ve bu risk gerçekleşir ise ortaya çıkabilecek maksimum kaybın belirlenmesine RMD denilebilir. RMD risk yönetim aracı olmasının yanında, şirketlerin risklerine ilişkin bilgilerin raporlanmasında, kaynakların şirket içinde kullanım yerlerinin belirlenmesinde ve performansın ölçülmesinde de kullanılmaktadır (Akan vd, 2003). RMD kötü bir günde beklenen “şiddetli kayıp” miktarını göstermeyi amaçlar. “Şiddetli kayıp”, genelde, meydana gelme ihtimali %1’den küçük bir kayıp miktarını ifade eder. RMD, 100 günde (veya yılda 2 – 3 kez) bir aşılması beklenen kayıp miktarını göstermektedir (Yüzbaşıoğlu, 2003; Holton, 2004). RMD, risk ortamında kaybedilme olasılığı bulunan varlık anlamına gelmektedir (Akkaya vd., 2008). Varlığın bulunduğu ortam bir risk ortamı olduğundan burada karşılaşılabilecek herhangi bir durumda belli bir güven aralığında varlıkta meydana gelmesi muhtemel değer kayıplarının hesabı yapılabilir. Bu hesaplar sayesinde özellikle finans kurumları olası kayıplarını önceden belirlemiş olurlar. RMD, bilginin rapor edilmesi, kaynak aktarımı, performans değerlemesi işlemlerinin yapılabilmesi için finansal kurumlar, yasal düzenleyiciler, finansal olmayan işletmeler, portföy yöneticileri gibi kişiler tarafından kullanılmaktadır (Jorion, 2001). RMD, istatistiki olarak belli bir güven aralığında, belli bir süre için elde tutulan kıymetlerin, belli bir olasılık dahilinde beklenen maksimum değer kaybıdır (Küçüközmen, 1999; Jorion, 2001;). Belirli bir zaman aralığı ve güven düzeyi içerisinde ilgili piyasa faktörlerinde bir portföyün değerindeki kayıp olarak tanımlanan RMD, bir portföyün ölçüm risklerini ölçmek için nicel bir standart haline gelmiştir (Castellacci ve Siclary, 2003). RMD’yi hesaplamak için literatürde üç temel yöntem bulunmaktadır (Riskmetrics Group, 1999):

1. Varyans-Kovaryans Yöntemi (Parametrik Yöntem)
2. Tarihi Simülasyon Yöntemi
3. Monte Carlo Simülasyon Yöntemi

Varyans – kovaryans yöntemi parametrik, tarihsel simülasyon ve monte carlo simülasyon yöntemleri ise parametrik olmayan yöntemlerdir. Parametrik yöntemlerde varlık getirilerinin dağılıma sahip olduğu hipotezi altında tanımlanan bir güven düzeyine bağlı iken Parametrik olmayan yöntemler ise herhangi bir parametreye bağlı değildir (Demirelli ve Taner, 2009).

1.1. Varyans-Kovaryans Yöntemi

Bu yöntemin en önemli varsayımı finansal varlık getirilerinin normal dağılıma sahip olduğudur (Bozkuş, 2005). Varyans-Kovaryans yöntemi uygulama bakımından kolay olan parametrik bir yöntemdir ve bu nedenle de normal dağılım varsayımının sağlanması gerekir. yöntemde parametre olarak ortalama ve standart sapma değerleri ve testin yapılacağı güven aralığına ait değer kullanılır (Akan vd., 2003). Varyans-Kovaryans Yönteminde hesaplamalar için kullanılmakta olan standart sapma ve korelasyonların sabit değerleri yoktur. Bu nedenle belli bir dönem için hesaplanan RMD değeri kriz dönemleri için gerçekçi bir sonuç vermeyebilmektedir.

1.2. Tarihi Simülasyon Yöntemi

Bankacılıkta RMD hesaplamasında kullanılan yöntemlerden biridir. Geçmiş “n” güne ait günlük RMD rakamları ve belirli bir güven aralığı kullanılarak bu güven aralığına karşılık gelen RMD rakamını bugünkü RMD rakamı olarak alarak işlem yapan basit bir yöntemdir. Basel'de RMD hesapları %99 güven aralığında ve 1 yıllık (250 işgünü) veri kullanılarak yapılır. Örneğin: geçmiş 250 güne ait RMD rakamları küçükten büyüğe (veya büyükten küçüğe) sıralanır. $250 \times \%99 = 247$ şeklinde hesaplanır. Yani küçükten büyüğe doğru sıralanmış bu rakamlardan 247 inci sıradaki RMD rakamı bugünün RMD rakamı olarak hesaplanır (URL 1). Bu yöntemle RMD'nin hesaplanması kolay olduğu kadar da gerçekçi olmaktadır. Tarihi yöntem, gerçek tarihi veriler ile çalıştığı için piyasadaki gelişmelere duyarlı olmaktadır (Ceylan ve Korkmaz, 2012). Kullanılan tarihi gözlem dönemi bir yıldan az olamaz.

1.3. Monte Carlo Simülasyonu Yöntemi

Tarihi Simülasyon Yöntemini andırmaktadır. Aralarındaki fark ise; Tarihi Simülasyon Yöntemi, tarihi gözlem döneminin geleceği yansıttığı varsayımıyla hareket ederken, Monte Carlo Simülasyon Yöntemi birçok (uygulamada 1000 ile 10000 arası) rassal fiyat hareketlerini oluşturmaktadır. Buradan sonra ise Tarihi Simülasyon Yönteminde yapılan işlemin aynısı yapılmaktadır. En büyük zarardan en büyük kazanca doğru sıralanan fiyat hareketlerinden, istenen güven seviyesine karşılık gelen değer, RMD'yi vermektedir (Uysal, 1999:13). Monte Carlo Simülasyon yöntemi veri üretmede kullanılan başlıca yöntemlerden biridir. Simülasyon yönteminde öncelikle piyasa analizi yapılarak piyasa verilerini en iyi temsil ettiği veya edebileceği düşünülen bir dağılım ile veri üretimi yapılır. Bu veri oluşturma rassal verilerin elde edilmesini sağlar ve işlemler bu varsayımsal dağılıma uygun oluşturulmuş veri seti üzerinden yapılır.

2. Geriye Dönük Testler (Backtesting)

Resmi Gazete’de yayımlanan, Risk ölçüm modelleri ile piyasa riskinin hesaplanmasına ve risk ölçüm modellerinin değerlendirilmesine ilişkin tebliğde Geriye Dönük Test “bankaların kullandıkları risk ölçüm modellerinin doğruluğunu ve performansını ölçmek amacıyla uyguladıkları testler” olarak tanımlanmaktadır. Bankaların kullandıkları modellerin doğruluğunu ve performansını ölçmek amacıyla modelden elde edilen sonuçların gerçekleşen değerler ile karşılaştırılması şeklinde uyguladıkları teste “Geriye Dönük Test” denir. Geriye dönük test işlemi basit bir ifadeyle kullanılan RMD hesaplama yönteminin tutarlılığının test edilmesi demektir, yani hesaplanan, RMD'nin aşılmış aşılmadığının saptanmasıdır. RMD gerçek kayıptan daha küçük olduğunda modelin doğruluğu onaylanabilir (Sulistianingsih vd., 2019).

Geriye Dönük Testler, Stres Testleri ve Senaryo Analizleri RMD kullanımını daha güvenilir hale getirir.

Stres testi, olağan dışı kayıplara neden olabilecek durumların belirlenmesi ve yönetilmesi sürecidir (Demireli, 2007). Yine Resmi Gazete’de “Bir portföyün maruz kalabileceği beklenmeyen risklere karşı potansiyel dayanıklılığını ölçmeye yönelik muhtelif tekniklerin tümü” olarak tanımlanmıştır. Piyasada ortaya çıkabilecek beklenmedik olağanüstü kayıpların ortaya çıkmasına neden olan durumları tespit eder ve alınması gereken önlemleri belirler. Olağandışı durumlarda yatırımın karşılaşılabileceği risklere dayanıklılık seviyesini gösterir.

Senaryo analizinde ise beklenmedik olaylarla ilgili geliştirilen her senaryo için ortaya çıkma olasılığı ve etki değerleri varsayılarak operasyonel risklerin olası büyüklükleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Sübjektif nitelik taşıyan senaryo analizi, daha çok belirsiz ve şüpheli durumlarda kullanıma uygundur. Bu teknikler operasyonel risk alanında çok yönlü kullanıma

açık olmalarına rağmen, yüksek maliyetlerinden ötürü ancak istisnai hallerde uygulanmaları verimlidir (Boyacıoğlu, 2002).

RMD hesaplamalarında kullanılan hipotez testleri için I. Tip ve II. Tip hata ile karşılaşılabilir. I. Tip hata; Gerçekte doğru olan bir RMD hesabının yapılan Geriye Dönük test sonucunda yanlış olarak bulunup reddedilmesi; II. Tip hata ise Gerçekte yanlış olan bir RMD hesabının yapılan Geriye Dönük test sonucunda doğru olarak bulunup kabul edilmesidir. Bu hatalar Hipotez testlerinin temelinde elde edilmesi muhtemel olan hatalardır.

Geriye dönük test istatistiksel bir teknik olduğundan, hataları tahmin etmeye yöneliktir. RMD üzerinde geriye dönük testlerin uygulanmasında kirli (bulanık) ve temiz olmak üzere iki yaklaşım vardır. Kirli Geriye Dönük Testler belli bir zaman diliminin sonunda gerçek kazanç ve kayıp değerleri ile tahmini RMD değerlerinin karşılaştırması ile yapılır. Kirli geriye dönük testte eğer portföy aktif işlem gördüyse veya önemli bir sipariş ve/veya ödeme aldıysa, zaman diliminin başındaki portföy ile sonundaki portföy birbirinden farklı olacaktır, ki bunların karşılaştırılması anlamsız sonuçlar ortaya çıkartır. Temiz (açık) geriye dönük test zaman diliminin sonundaki değer ile bazı zamanlarda elde edilen portföydeki kazanç ve kayıp değerleri ile Tahmini RMD değerlerinin karşılaştırılması ile bulunur. Farklı zamanlarda portföye eklenen değerler işleme alınır. Bu durumda zamanın sonundaki portföyde meydana gelen bazı fiyat değişimleri geriye dönülerek hesaplanır ve RMD'nin beklenen değerleri ile karşılaştırılır.

Geriye Dönük Test metodolojileri genellikle üç kategoriye ayrılır:

1. Kapsam testleri; Aşımaların sıklığının, bir riske maruz değer ölçümünün yansıtmayı amaçladığı kayıp miktarıyla tutarlı olup olmadığını değerlendirir.
2. Dağıtım testleri; Riske maruz değer ölçümleri ile toplam kayıp dağılım tahminlerine uygulanan uyum iyiliği testleridir.
3. Bağımsızlık testleri; sonuçların bir dönemden diğerine bağımsız olup olmadığını değerlendirir.

2. 1. Sapmaların Sayısına Dayalı Testler (Kapsam Testleri)

RMD modelinin geçerliliğinin test edilmesinde literatürde en çok kullanılan yöntemler, herhangi bir dönem için portföy kayıplarının RMD tahminlerini aştığında ortaya çıkan sapmaların sayısını hesaplamaya dayanmaktadır. Eğer sapmaların sayısı seçilen güven düzeyinden düşük olursa, bu durum modelin riski olması gerekenden daha fazla hesapladığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, çok fazla sapmanın belirlenmesi ise modelin riski olması gerekenden daha az hesapladığı anlamına gelecektir. Doğal olarak, güven düzeyine göre sapmaların tam sayısını belirlemek mümkün olmayacağından, bu testlerin amacı seçilen güven düzeyine göre sapma sayılarının makul olup olmadığını belirleyen bir istatistiksel analiz yöntemi oluşturmaktır.

2.1.1. Basel'in Trafik Işıkları Yaklaşımı

BBDK, RMD hesaplamalarında kullanılan modellerin başarısını belirlemede geriye dönük testlerin yapılmasını bir kural olarak ortaya koymuştur ve geriye dönük testlerde modellerden hesaplanan RMD değerleri için sapmaların oranı dikkate alınmaktadır. Buna bağlı olarak, BBDK tarafından bir yıllık süre zarfında (yaklaşık olarak 250 iş günü) geriye dönük testler neticesinde elde edilen sapma sayılarına göre üç farklı bölge tanımlanmış ve bu bölgeler “yeşil”, “sarı” ve “kırmızı” olarak adlandırılmıştır. Sapma sayısı 5 ile 9 arasında olduğunda sarı bölge ve 10 ve daha fazla sapma için kırmızı bölge tanımlanmıştır. “Yeşil” bölgede bulunan modeller, RMD hesaplamasında başarılı olarak nitelendirilmekte, “sarı” bölgedeki modeller için başarısı hakkında soru işaretleri olmakla birlikte modelin başarısı hakkında kesin bir yargıda

bulunulamamaktadır. “Kırmızı” bölgedeki modeller ise RMD hesaplamasında başarısız modeller olarak nitelendirilmektedir (BCBS, 1996).

2.1.2. Sapmaların Oranı Testi (POF Test)

Gerçekleşen sapmaların sayısını n ile ve toplam gözlem sayısını T ile gösterecek olursak sapma oranı n/T olarak tanımlanır. İdeal durumda bu oran seçilen güven düzeyine bağlı olarak değişecektir. Kupiec (1995) tarafından geliştirilen sapmaların oranı (Proportion of Failures-POF) testi RMD hesaplama modelinden elde edilen sapma oranlarını dikkate almaktadır. Gözlenen kayıp oranının (p') güven seviyesinden önemli derecede farklı olup olmadığının inceler. Gözlem sayısı (T), güven seviyesi (p) ve sapma sayısını (x) olmak üzere bu değerlerin bilinmesi test değerini hesaplamak için yeterlidir (Kupiec 1995). Bu test Ki-kare dağılımına sahip olabilirlik oranı (LR) 1 numaralı eşitlikle bulunur.

$$H_0: p = p' = \frac{x}{T} \text{ (RMD modeli geçerli)}$$

$$H_1: p \neq p' \text{ (RMD modeli geçerli değildir)}$$

$$LR_{POF} = -2 \ln \left(\frac{(1-p)^{T-x} p^x}{\left[1 - \left(\frac{x}{T}\right)\right]^{T-x} \left(\frac{x}{T}\right)^x} \right)$$

Bulunan değer 1 serbestlik derecesi ile Ki-kare tablosundan elde edilen değerle karşılaştırılır. Değer kritik tablo değerinden büyükse boş hipotez red edilerek modelin geçerli bir model olmadığına karar verilir.

2.1.3. İlk Sapmaya Kadar Geçen Süre Testi (TUFF Test)

Kupiec (1995) tarafından önerilen bir diğer test, ilk sapmaya kadar geçen süre (Time Until First Failure-TUFF) testidir. TUFF testi POF testi ile benzer varsayımlara sahiptir fakat TUFF testinde ilk sapma gerçekleşene kadar geçen süre (v) dikkate alınmaktadır. TUFF testi için test istatistiği olabilirlik oranı şeklinde aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$H_0: p = p' = \frac{x}{T} \text{ (RMD modeli geçerli)}$$

$$H_1: p \neq p' \text{ (RMD modeli geçerli değildir)}$$

$$LR_{TUFF} = -2 \ln \left(\frac{p(1-p)^{v-1}}{\hat{p}(1-\hat{p})^{v-1}} \right)$$

p seçilen güven aralığına göre sapma oranını, v ilk sapma gerçekleşene kadar geçen süreyi göstermekte ve $\hat{p} = 1/v$ şeklinde hesaplanmaktadır. TUFF test istatistiği bir serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uymakta ve hesaplanan test istatistiği kritik tablo değerinden büyük elde edilirse modelin sapmaları belirlemede geçerli olduğunu belirten sıfır hipotez reddedilmektedir.

2.2. Sapmaların Bağımsızlığına Dayalı Testler (Bağımsızlık Testleri)

Bağımsızlık özelliği sapma sayılarından ziyade sapmaların ne şekilde ortaya çıktıkları ile ilişkilidir ve arzu edilen durum sapmaların tamamen tesadüfi bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu açıdan bağımsızlık özelliği sapmaların ne şekilde ortaya çıktığına dair güçlü bir kısıtlamaya sahiptir ve sapmalardan herhangi ikisinin birbirinden bağımsız olması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bu koşul geçmişte gerçekleşen sapmaların hiçbir şekilde gelecekte gerçekleşecek sapmalara bilgi taşımayacağı anlamına gelmektedir.

2.2.1. Christoffersen Bağımsızlık Testi

Christoffersen (1988) testi aşım oranının hesaplanmasından çok, aşımın ortaya çıkma durumu ile ilgilenir. Bu testte VAR değerini aşanlara 1, aşmayanlara 0 verilir. Ardı ardına gerçekleşen sapma sayıları hesaplanır. RMD modelinin geçerli olabilmesi için t gününden bir sapma gerçekleşmesinin hiçbir şekilde $t-1$ günündeki sapmayla ilişkili olmaması gerekir. Christoffersen'in Bağımsızlık testi için olabilirlik oranı aşağıdaki eşitlikle gösterilmiştir. Bulunan değer 1 serbestlik derecesi ile Ki-kare tablosundan elde edilen değerle karşılaştırılır. Sapma endeksi kullanılarak 2×2 boyutunda birinci dereceden Markov geçiş olasılık matrisi oluşturulur. π_{ij} koşuluna bağlı olarak i koşulunun gerçekleşme olasılığı şeklinde tanımlanırsa, iki durumlu birinci dereceden Markov geçiş matrisi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

	$I_{t-1} = 0$	$I_{t-1} = 1$	
$I_t = 0$	π_{00}	π_{10}	$\pi_{00} + \pi_{10}$
$I_t = 1$	π_{01}	π_{11}	$\pi_{01} + \pi_{11}$
	$\pi_{00} + \pi_{01}$	$\pi_{10} + \pi_{11}$	N

p_i $t-1$ döneminde i . duruma bağlı olarak bir sapma gerçekleşme olasılığını gösterecek olursa;

$$p_0 = \frac{\pi_{01}}{\pi_{00} + \pi_{01}} \quad p_1 = \frac{\pi_{11}}{\pi_{10} + \pi_{11}} \quad p = \frac{\pi_{01} + \pi_{11}}{\pi_{00} + \pi_{01} + \pi_{10} + \pi_{11}}$$

denklemleri ile sonuçlar elde edilir.

H_0 : Sapmalar bağımsızdır. RMD geçerli bir modeldir.

H_1 : Sapmalar bağımsız değildir. RMD geçerli bir model değildir.

$$LR_{ind_C} = -2 \ln \left(\frac{(1-p)^{\pi_{00}+\pi_{01}} p^{\pi_{01}+\pi_{11}}}{(1-p_0)^{\pi_{00}} p_0^{\pi_{01}} (1-p_1)^{\pi_{10}} p_1^{\pi_{11}}} \right)$$

Hesaplanan test istatistiği 1 serbestlik dereceli Ki-Kare kritik tablo değerinden daha büyük bulunursa sapmaların birbirinden bağımsız olduğunu belirten sıfır hipotez reddedilir. RMD modelinin geçerli bir model olmadığına karar verilir.

2.2.2. Kupiec Bağımsızlık Testi

Bu test Kupiec (1995) tarafından geliştirilen TUFF testinin sapmalar arasındaki bağımlılık için yeniden düzenlenmesine dayanmaktadır. Bu açıdan TUFF testine bağlı olarak iki sapma arasındaki süre aşağıdaki denklem ile hesaplanır.

$$LR_i = -2 \ln \left(\frac{p(1-p)^{v_i-1}}{\hat{p}(1-\hat{p})^{v_i-1}} \right)$$

Bu test istatistiği sadece ilk iki sapma arasındaki süreye odaklanmakta ve Haas (2001) bu test istatistiğinin n sayıdaki sapma için aşağıdaki gibi düzenlenebileceğini belirtmiştir:

$$LR_{ind_K} = \sum_{i=2}^n \left(-2 \ln \left(\frac{p(1-p)^{v_i-1}}{\hat{p}(1-\hat{p})^{v_i-1}} \right) \right) - 2 \ln \left(\frac{p(1-p)^{v-1}}{\hat{p}(1-\hat{p})^{v-1}} \right)$$

H_0 : Sapmalar bağımsızdır. RMD geçerli bir modeldir.

H_1 : Sapmalar bağımsız değildir. RMD geçerli bir model değildir.

Denklem ile elde edilen n sayıdaki sapma için hesaplanan test değeri, n serbestlik dereceli χ^2 dağılımı göstermektedir. Test istatistiği değeri Ki-kare tablo değerinden büyük olur ise sıfır hipotezi reddedilir ve RMD hesabının geçerli bir hesap olmadığına karar verilir.

2.3. Birleştirilmiş Testler

Bu nedenle bir RMD modelini sapmaları belirlemede başarılı olarak atfedebilmek için, modelin hem kapsama hem de bağımsızlık şartlarını sağlaması gerekir. Bazı testler sadece kapsam bazıları ise sadece bağımsızlık ile ilgilendiğinden bu iki durumu aynı anda kontrol eden testlere ihtiyaç duyulmuş ve Birleştirilmiş testler önerilmiştir. Bu testlerden biri olan Christoffersen (CC) testi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

H_0 : Sapmalar bağımsızdır. RMD geçerli bir modeldir.

H_1 : Sapmalar bağımsız değildir. RMD geçerli bir model değildir.

$$LR_{CC} = LR_{POF} + LR_{ind_C}$$

Bu test Kubiec POF testi ile Christoffersen (İnd_c) bağımsızlık testinin birleşimi ile yapılır. Christoffersen (CC) birleştirilmiş testi iki serbestlik dereceli χ^2 dağılımı göstermekte ve hesaplanan test istatistiğinin kritik tablo değerinden büyük olması RMD modelinin sapmaları belirlemede başarısız olduğunu gösterir.

İkinci birleştirilmiş test Haas (2001) tarafından geliştirilmiştir ve test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LR_{mix} = LR_{POF} + LR_{ind_K}$$

Test, Kubiec POF testi ile Kubiec (İnd_k) bağımsızlık testinin birleşimi ile yapılır. Test istatistiği $n+1$ serbestlik dereceli χ^2 dağılımı göstermekte ve hesaplanan test istatistiğinin kritik tablo değerinden büyük olması RMD modelinin sapmaları belirlemede başarısız olduğunu gösterir.

TARTIŞMA-SONUÇ

Finansal piyasalarda işlem yapan firmalar ve yatırımcılar piyasalarda ortaya çıkabilecek risklere karşı her zaman hazırlıklı olmalıdır. Bu durum onların kazançlarını artıracabileceği gibi zararlarını da makul seviyelerde tutabileceklerdir. Riske Maruz Değer teknikleri, belirli bir zaman aralığında piyasa faktörlerindeki dalgalanmalardan dolayı ortaya çıkabilecek değer kaybını ölçer. Bu ölçümün yapılması bir zorunluluktur. Ve hesaplamaların yapılabilmesi birkaç yöntem bulunmaktadır. Aynı zamanda hesaplanan bu RMD değerinin, kullanılan risk ölçüm modellerinin doğruluğunu ve performansını ölçmek amacıyla uyguladıkları testler de bulunmaktadır. Bu testlere ise Geriye Dönük Testler denilmektedir. RMD ile hesaplanan risk ölçümlerinin Geriye Dönük Testler ile uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekir. bu testler bireysel testler ve birleştirilmiş testler olarak incelenebilir. Testlerin kullanımında kapsama ve bağımsızlık gereksinimleri ayrı ayrı kontrol ediliyor ise bu testler bireysel testlerdir, her iki koşulu da aynı anda test ediyor ise Birleştirilmiş testtir. Literatürde bu uygulamalar ile yapılmış birçok yayına rastlanmaktadır. Koşulsuz kapsama testlerinin küçük örneklerde zayıf performans gösterdiği uygulama olarak ortaya konmuştur. Campbell (2005) RMD modelinin kapsama ya da bağımsızlık testlerinden başarısız olması durumunda dahi, birleştirilmiş test sonucuna göre başarılı olabileceğini belirtmiştir ve bu nedenle birleştirilmiş test sonucu modelin başarısı açısından olumlu olsa dahi, koşulsuz kapsama ve bağımsızlık testlerinin ayrı olarak yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Birkaç özelliği aynı anda inceleyen inceleyen testler, risk raporlaması altında sistematik olarak yanlış RMD modellerini belirlemede en başarılıdır (Campbell, 2005).

KAYNAKLAR

- Akan, N. B., Oktay, L. A., & Tüzün, Y. (2003). Parametrik riske maruz değer yöntemi Türkiye Uygulaması. Bankacılar dergisi, 14(45), 29-39.
- Akkaya, G. C., Tükenmez, N. M., Kutay, N., & Kabakçı, A. (2008). Pazar Risk Modeli: Bir Riske Maruz Değer ve Stres Testi Uygulaması. Ege Academic Review, 8(2), 813-821.
- BCBS, J. (1996). Amendment to the capital accord to incorporate market risks.
- Bostancı, A. (2006). Riske Maruz Değer Hesaplama Yöntemlerinin Karşılaştırılması ve Geriye Dönük Test (Backtesting) Uygulaması (Doctoral dissertation, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi).
- Boyacıoğlu, M. A. (2002). Operasyonel Risk ve Yönetimi. Bankacılar Dergisi, 43, 51.
- Bozkuş, S. (2005). Risk Ölçümünde Alternatif Yaklaşımlar: Riske Maruz Değer (Var) Ve Beklenen Kayıp (Es) Uygulamaları. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 27-46.
- Campbell, S. (2005), A Review of Backtesting and Backtesting Procedure, Finance and Economics Discussion Series, Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, Federal Reserve Board, Washington D.C.
- Castellacci G., and M.J. Siclary. (2003). European Journal of Operational Research 150, 529-545
- Ceylan, A., & Korkmaz, T. (2012). Sermaye piyasası ve menkul değer analizi. Ekin Kitabevi.
- Christoffersen, P. (1998), Evaluating Interval Forecasts. International Economic Review, 39, 841-862.
- Demireli, E. (2007). Finansal Yatırım Ve Kararlarında Risk Unsuru Ve Riske Maruz Değer. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 1.
- Demireli, E., & Taner, B. (2009). Risk Yönetiminde Riske Maruz Değer Yöntemleri ve Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3).
- Haas M. (2001), New Methods in Backtesting, Financial Engineering Research Center, Working Paper, 2001.
- Holton, G. A. (2012). Value-at-Risk: Theory and Practice, e-book 2014. URL: <http://value-at-risk.net>.
- Jorion, P., (2001). Value at risk: The new benchmark for controlling market risk. NY: McGraw-Hill Professional.
- Korkmaz, T., & Bostancı, A. (2011). RMD Hesaplamalarında Volatilite Tahminleme Modellerinin Karşılaştırılması ve Basel II Yaklaşımına Göre Geriye Dönük Test Edilmesi: İMKB 100 Endeksi Uygulaması. Business and Economics Research Journal, 2(3), 1-17.
- Kupiec, P. (1995), Techniques for Verifying the Accuracy of Risk Management Models, Journal of Derivatives 3, 73-84.
- Küçüközmen, C. (1999). Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği Value At Risk Uygulamaları. İktisat İşletme ve Finans, 14(156), 71-87.
- Sulistianingsih, E., Rosadi, D., & Abdurakhman. (2019). Delta normal and delta gamma normal approximation in risk measurement of portfolio consisted of option and stock. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2192, No. 1, p. 090011). AIP Publishing LLC.

Uysal, H. Ö. (1999). Piyasa riskinin tespitinde kullanılan riskteki değer (value at risk) yöntemi. Sermaye Piyasası Kurulu.

Yüzbaşıoğlu A. (2003), “Risk Yönetimi ve Bankaların Denetimi”, Risk Yönetim Konferansı, Ocak, İstanbul.

URL-1: https://tr.wikipedia.org/wiki/Tarihsel_sim%C3%BClasyon? Erişim Tarihi : 02.02.2020

